

TIMON SÁMUEL

MAGYARORSZÁG TISZA FOLYÓJÁNAK ÉS A VÁG EGY SZAKASZÁNAK

LEÍRÁSA

Fordította és a bevezető tanulmányt írta:

Deák Antal András

A fordítást lektorálta:

Résvész Mária

A GEOGRÁFIA TUDOMÁNYÁNAK HELYZETE MAGYARORSZÁGON

1600–1750

A kezdetek

A népvándorlásig Európában a műveltség mértékét a filozófiában és a nyelvek ismeretében mérték. Aki ismerte Platon és Arisztoteles gondolatait, valamint a latin és a görög nyelvet és irodalmat, tudósnak csak azt nevezték. Aztán jöttek a barbárok, és elpusztították a tudományokat őrző könyvtárak és könyvek nagy részét. Ezt sokáig nem heverte ki Európa.

Nemcsak a barbárok pusztításai nehezítették azonban a természettudományos gondolkodás előre törését. A Biblia szó szerinti magyarázatára felépült, megmerevedett vallásos világkép legalább ilyen erős gátként tornyosult azok elé, akik a fizika, kémia vagy geográfia terén új gondolatoknak, eszméknek szerettek volna kaput nyitni.

Európa gondolkodásában a változást elindító jótékony hatás a kereszténységet fenyegető, hódító, Ibériai félszigeti szaracénoktól indult. Filozófusaik és matematikusaik – Averroes, Avicenna –, majd geográfusaik hatása észrevétlenül erjesztette a keresztény világképet is. A geográfia terén például Al Idriszi ezüstlemezbe vésett világtérképe¹ biztosan hatással volt az első európai világtérképekre. Csillagászati tudásuk és eszközeik² pedig, amelyek a keresztény világban is ismertté váltak, lehetővé tették a nagy világtengereken és az égbolton való tájékozódást, ami azt eredményezte, hogy Európa hajósai egyre távolabb merészkedtek a partoktól.³

1 Al-Idriszi (1099–1166) arab és normann utazók beszámolóinak alapján készítette az akkor ismert világról 1154-ben. OSZK Térképtár TA 3262.10.

2 Iránytű, kvadráns.

3 Andreas Cellarius (Keller vagy Kellner) 1660-ban adta ki 13 lapból álló égi atlaszát: *Harmonia Macrocosmica seu Atlas Universalis et Novus / Coeli Stellati Christiani Haemisphaerium Prius / Haemisphaerum Scenographicum Australe Coeli Stellati et Terrae / Scenographia Compagis Mundanae Brahea / Typus Aspectuum, Oppositionum et Coniunctionum etc in Planetis / Hemisphaerium Orbis Antiqui cum Zonis Circulis et Situ Populorum Diverso / Situs Terrae, Circulis Coelestibus circundatae / Orbium Planetarum Terram Complectentium Scenographia / Corporum Coelestium Magnitudines / Haemisphaerium Stellatum Boreale Antiquum / Plenisphaerium Arateum sive Compages Orbium Mundanorum ex Hypothesi Aratea in Plano Expressa / Planisphaerium Ptolemaicum sive Machina Orbium Mundi ex Hypothesi Ptolemaica in Plano Disposita / Haemisphaerium Stellatum Australe Antiquum.*

Aztán következett a hajós népek versengése ismeretlen földrészekért. Spanyolország, Portugália, Hollandia és Anglia a fölfedezések lázában élt. Földrajzi leírások és térképek születtek, amelyeket sokszor nagy kincsként titokban tartottak az uralkodók. Volt is rá okuk! A bennük foglalt ismeretek gazdagságot és hatalmat jelenthettek számukra.

A *katonák* is egyre inkább fölfedezték a geográfia jelentőségét. A pontos térképeket, valamint a számukra fontos területek sajátosságaira is kiterjedő gondos leírásokat az egyre nagyobb létszámú hadseregek nehezen nélkülözték.

A növekvő közbiztonság magával hozta a jobb módú, világot látni vágyó *polgárok* utazási kedvét. Nekik is szükségük volt a geográfiai ismeretekre és térképekre.

A XVII. században leginkább még csak azok utaztak azonban, akik erre rákényszerültek: kereskedők, kutatók, diákok, tanoncok, hivatalnokok. Elsősorban rájuk számíthatott a magyar *Fröhlich* Dávid, amikor az 1640-es évek táján megírta a geográfia tudományának velejét nyújtó „*Medulla*”-ját,⁴ és a vándoroknak, utazóknak szánt hasznos ismereteket tartalmazó könyvét, a „*Bibliotheca*”-t. Ezen utóbbit 110 kérdéssel kezdi.⁵ Néhányat közülük megemlítek:

Kik alkalmasak utazásra?

Milyen haszonnal jár az utazás - nemesek, hivatalnokok, diákok, tudósok számára?

Kényszerítheti-e a külföldi tanulmányútra küldött fiú az apját, hogy költségeit fedezze?

Megteheti-e az apa, hogy a külföldi egyetemre küldött fiát szülői önkényből hazahívja?

Hogyan öltözködjön az, aki útra kel?

Hogyan helyezze el holmiját a fogadóban?

Hogyan kúrálhatja magát könnyebb betegségek esetén, mint pl. a megfázás, orrvérzés, hasfájás, fáradtság?

Különböző helyzetekben hogyan kell viselkedni (magántanárokkal, öregekkel, hölgyekkel, diákokkal)... szemben?

Hogyan keljen át a folyón az utas, amikor az nincs, és hogyan, amikor az be

4 *Medulla geographiae practicae*. Bártfa, 1639.

5 *Bibliotheca, seu Gynosura Peregrinantium, hoc est Viatorum*. Ulm, 1643–44.

van fagyva?

Medulla-ját egy általános és egy speciális részre osztotta. XII fejezetben mutatja be Európát, Ázsiát, Afrikát és Amerikát. *Magyarországot* Felső- és Alsó-Magyarországra bontva tárgyalja. Úttörő munkája nincs hibák híján – miként Bél Mátyás mondja –, de nagy szerepe volt abban, hogy felkeltette a magyar nemesség érdeklődését a földrajzi ismeretek és a térképek iránt.⁶ Ennek egyik fogható jele volt, hogy a nemesek ebédlőinek, szalonjainak, fürdőinek falán megjelentek a szép színes térképek.

Fröhlich Dávidnak avatott követője nem akadt. Ennek okát nem csak a politikai-gazdasági körülményekben – gondolok itt elsősorban a török idők bajaira – kell keresnünk. A társadalom nem ismerte még fel nálunk a geográfia tudományának hasznosságát és szükségességét, miként más természettudományokat sem oktattak iskoláinkban, ahol még mindig a „humaniorák” uralták a terepet. Bél Mátyást idézem ismét:

Csak ámulni lehet azon, hogy midőn egész nemzetek és azok fejedelmei, valamint tudós férfiak mind a jelesebb régi geográfusok munkáit kiadták, mind pedig az újabbak kutatásait még alaposabb és pontosabb megfigyelésekkel kiegészítve napfényre hozták úgy, hogy minden tele van a geográfusok írásaival: az iskolák – legyenek azok nyilvános vagy magán iskolák –, tanulmányaiknak semmi hasznát sem látják. Ostobaság volna azt gondolni, hogy az iskola igazgatói és a tanárok szándékosan rendezik így, vagy hogy mindez kárhuzatos irigységük következménye, attól félvén, hogy kiderül, a fiatalok többet tudnak, mint ameddig az idősebbek ismeretei jelenleg terjednek. Tényleg nem szükséges ezen a nagyon méltatlan jelenség mögött másféle bűnököt keresni, mint a korlátoltságot; amit mi a legendyhebb jelzővel illetve is gaztettnek nevezünk, amely az oly hasznos és érdekes tudomány elől az utakat elzárta, a kapukat eltorlaszolta. Ennek a kornak a tanárai nagyon meg voltak elégedve, ha tanítványaikat a grammatika ösvényein nagy ügyvel-bajjal elterelgették, majd azt hitték, hogy akár szónokokként, netalántán filozófusokként is megállják helyüket, ha a latin költeményeket jól-rosszul eldadogják: a történelemlről és a geográfiáról pedig félelmetesen keveset tudnak.⁷

Ugyanakkor feltűnő, hogy a XVII. században egyre-másra

⁶ Tomka-Szászky János: *Introductio in orbis antiqui et hodierni Geographiam* c. munkájának előszava. A tanulmány kiválóan foglalja össze azokat az előzményeket, amelyek segítenek Timon Sámuel munkáját helyesen értékelni.

⁷ Lásd: Függelék.

jelentek meg a Magyar Királyságot ábrázoló térképek: német, holland, francia, angol kiadók egymással szinte versengve nyomták a szebbnél szebb, de – egy kevés túlzással fogalmazva – a rosszabbnál rosszabb Magyarország-térképeket. Az érdeklődésnek és a térképek gyenge minőségének egy és ugyanaz volt az oka: a Bécs felől Európát fenyegető török jelenlét. Sok nyugati zsoldos megfordult az országban, akik a háborús kalandot túlélve hazájukban színes történeteket meséltek a tudósok előtt elrejtett világunkról. Tehették ezt bátran, hiszen nem nagyon merészkedtek erre a környékre az akadémiák kíváncsi tagjai. Így maradt számukra Magyarország egészen a XVII. század végéig *terra incognita*.

Különösen kartográfiai szempontból volt az ország fehér folt. A XVIII. század térképraajzolóinak között nem akadt egy sem, aki friss adatokkal szolgált volna. Elég, ha egy pillantást vetünk Luigi Ferdinando Marsiglinek (1658–1730) az Orsova alatti Duna-szelvényrajzaira: a korábbi szakaszokhoz viszonyítva – ahol városok, falvak és gyönyörűen megrajzolt partvidék kísérte a folyót –, siralmasan elszegényedtek, lepusztult róluk az élet.⁸ Hajón utaztában, még ő, a törökök által megbecsült diplomata is életével játszott, amikor lopva készítette a vázlatokat, amelyek alapján később megrajzolták őket. Az állandó katonai fenyegetettség és a háborúk elegendő okot szolgáltatottak arra, hogy Európának ezeket a vidékeit még a XVII. század végére sem hódították meg a természettudományok. E tekintetben azonban még Bécsről, a Habsburg Birodalom fővárosáról is lesújtó véleményt fogalmaz meg George Ashe,⁹ a bécsi angol követ titkára, E. Halley-hez,¹⁰ az ismert csillagászhoz Bécsből küldött levelében.¹¹ A várost rendkívül *tudatlan helynek* ismerte meg: *régi és híres egyetemük dacára egyetlen egy matematikust sem találsz – írja –, és ha*

8 Danubius Pannonico–Mysicus, Amszterdam – Hága, 1726., illetve Deák A. András: A Duna fölfedezése. Budapest, 2004.

9 George Ashe ez idő tájt lord Paget bécsi követ titkára, a Royal Society, később a Dublin Philosophical Societynek is tagja. Minden bizonnyal az ő közvetítésével jutott el Marsiglihoz a Royal Society azon programja, amelyben a történelem, a geológia, a térképezés és a napmegfigyelések területéről várt a tudósoktól, utazóktól adatokat. Ily módon a Philosophical Transactions számára gyűjtöttek anyagot.

10 Edmund Halley (Haggerston, 1656 – London, 1742) 1698–1699 Afrika és Amerika partjai mentén földmágnességi méréseket végzett, és megalkotta az első mágneses deklináció-térképet. Több mint 20 üstökös pályáját számította ki, és feltalálta a Napnak Vénus-átvonulási megfigyeléseken alapuló parallaxis-meghatározási módszerét. 1718-ban pedig az állócsillagok saját mozgását fedezte fel.

11 A levélhez, amelynek lelőhelye London, Royal Society, Early Letters, Anita McConnell közvetítésével jutottam.

felállítanám teleszkópomat, az inkvizíció elé állítanának, akár egy varázslót . Hiába kutattam a hadsereg néhány mérnöktisztje után, hogy megnyerjem őket - kívánságodnak megfelelően -, készítsenek térképet az újonnan meghódított területekről, de semmi remény, hogy egyet is találok.

Azt gondolhatná az ember, hogy a hadseregben másképpen volt, hiszen a szó szoros értelmében létük függött természettudományos ismereteiktől, különösen a több mint másfél évszázadig hadszíntérré vált Magyar Királyság területének ismeretétől. Hát nem így volt.

Néhány hónap múlva Ashe találkozott azzal az emberrel, aki a törökök által megszállt terra incognita-ról elfogadható felvilágosítást tudott adni. Luigi Ferdinando Marsiglinek hívták.

Marsigli és a Kárpát-medence földrajza

A török ellen harcolni érkezett a Kárpát-medencébe. Hadmérnökként és tudósként magával hozta Európa természettudományi ismereteinek legjavát. Kutatásainak a Royal Society elvárásai szabtak irányt. Nemcsak Európa folyófejedelmét igyekezett bemutatni, hanem a partjai mentén, vízgyűjtőjén elterülő „ismeretlen földrészt” is. Duna-monográfiájának címe – *A Duna magyarországi és szerbiai szakasza* – éppen ezért kissé félrevezető. Megfigyelései kiterjednek az egész Kárpát-medencére, amiben – talán ez természetes is –, primátust élveznek a geográfiai szempontok. Mivel pedig rá jellemző módon mindent láttatni akart, művében – ahol a tárgynak geográfiai vonatkozásai vannak – lépten-nyomon térképbe és helyszínrajzba botlunk. Nemcsak az első kötetben, ahol a folyót és vízrendszerét mutatja be, hanem a római régiségek, az ásványok és a vegyes megfigyelések köteteiben is. Művében megjelent térképeinek újszerűségét az adja, hogy a helyszínen készített vázlatok, valamint az ország különböző pontjain – Budán, Egerben, Szolnokon, Szegeden, Titelnél, a Száva torkolatánál – végzett csillagászati helymeghatározások alapján készültek.¹² Leírásában pedig – akár a folyó mentén található

¹² Marsigli művében megjelent térképeket a nürnbergi Johann Christoph Müller (1673–1721) készítette (1696–1703).

kisebb-nagyobb településeket, akár pedig mellékfolyóit mutatja be -, a tudományos tárgyilagosság hangján szól. A Duna menti kisebb településeket például táblázatba illesztve sorolja fel és hasonlóképpen teszi ezt a mellékfolyókkal is. Előfordul ugyan, hogy saját élményeit is beleszövi a leírásba - például, amikor a szigetközi mocsarak és folyóágak labirintusáról tesz említést, vagy a Kazán szoros függőleges sziklafalai között magának utat törő folyam erejét csodálja meg -, de a folyó az ő számára mindvégig természettudományos érdeklődésének objektív tárgya marad. Merőben más a Tisza leírójának, Timon Sámuelnak a szemlélete, de erről majd később szólunk.

A jezsuiták és a geográfia

Körülbelül a fentiek jellemezték földrajzi ismereteinket és térképeinket a XVII-XVIII. század fordulóján.

A török kiűzését - a Karlócán 1699-ben megkötött békét - követően természetesen gyorsan változik a kép. Marsigli munkásságának köszönhetően jelentősen gyarapodott és finomult hazánknak a könyvekben és térképeken testet öltő geográfiai arculata.¹³ Az első olyan térkép, amely már magyar megrendelésre készült az országról, Marsigli térképészének, Johann Christoph Müllernak a munkája (1709). A kitűnő alkotást csaknem negyven év múlva még Mikoviny is érdemesnek találta arra, hogy - általa elvégzett kiigazítások után - Tomka-Szászky János felhasználja.¹⁴

A Müller-féle térkép azt jelzi, hogy már a magyar rendekben jelen volt az igény egy jó országtérkép iránt. Ez a folyamat a XVII. század második felében kezdődött el. Magyarország egyre több iskolájában tettek kísérletet a geográfia oktatására. A lelkesedés azonban nem hozta meg kívánt gyümölcsét. Képzett tanárok és megfelelő tankönyvek híján elsorvadtak ezek a próbálkozások.

Áttörést a XVIII. század hajnala hozott, amikor is a *Jézus Társaság* iskoláiban kötelezővé tették a geográfia oktatását. Bél

¹³ Bél Mátyás (1684-1749) a tanuló ifjúság számára írt földrajzkönyvet: *Compendium Hungariae Geographicum* (Pozsony, 1713.); Mikoviny Sámuel (1700-1750) európa-hírű térképészünk, aki kidolgozta a modern térképezés elméletét, és ezt a Magyarország vármegyéit ábrázoló térképein meg is valósította. Tomka-Szászky János (1700-1762) evangélikus lelkész és tanár, 1732-től Pozsonyban az evangélikus gimnáziumban Bél Mátyás mellett működött. Földrajzkönyve: *Introductio in orbis hodierni geographiam*. Pozsony, 1748.

¹⁴ Függelék. Mikoviny ezen beavatkozásáról és közreműködéséről eddig nem tudott a szakirodalom.

Mátyás, az evangélikus lelkész elismerő szavait idézem:

Az idő tájt a Jézus Társaság tisztelendő atyái gazdag irodalmi munkásságot fejtettek ki, és sokat fáradoztak a szabad művészetek kibontakoztatásán, hogy ezt az elmaradott népet ifjúságának nevelése által felemeljék. ...A geográfiai tanulmányok megújulásáért a dicséret a jezsuita atyákat és azok gimnáziumait illeti.¹⁵

A jezsuita szerzeteseket Oláh Miklós, esztergomi érsek hívta be Magyarországra 1561-ben, hogy a katolikus egyháznak a reformáció térhódítása által meggyengült pozícióját javítsa, szorongatott egyházát védelmezze, és az ifjúságot katolikus szellemben tanítsa. Az ellenreformáció feladataira szerveződött és rendkívül céltudatos, mozgékony Társaság elsősorban az ifjúság formálása által igyekezett célt érni. A tudományok, amelyeket tanítottak, nevelésük legfőbb eszközévé váltak. Elsősorban jó tanárok, igehirdetők, nagy hatású szónokok, eredményes térítők, nem pedig kiváló tudósok igyekeztek lenni. Tudományos irodalmi munkásságuknak azzal adtak önmaguk felé polgárjogot, hogy általa Isten dicsőségét - *solī Deo gloria*¹⁶ sietnek a könyv elején vagy végén valami módon kifejezni - és a rend tekintélyét növelik. Ennek a küldetésnek még egyéni ambícióikat is alávetették. Az Egyház katonáinak tekintették magukat. Nem véletlen, hogy könyveiket is sokszor név nélkül jelentették meg. Iskoláikban a legkiválóbb képzést nyújtották, hogy a társadalom elitje tőlük, az általuk képviselt eszméket képviselőktől kerüljön ki. Erre szövetkeztek, erre társultak. Éppen ezért nem is *ordo*-nak, azaz rendnek, hanem *societas*-nak, társaságnak nevezték magukat: S J - *Societas Jesu*, azaz Jézus Társasága. A „jezsuita” szóban tehát Jézus neve rejlik. Gondolkodásukban modernek, a természettudományok felé nyitottak. Jellemző e tekintetben az, ahogyan egyik nagy tekintélyű tudósuk, Szentiványi Márton a tudományok és a hit vonatkozásában ír.¹⁷

A közel ötszáz oldalas könyvét tíz *Dissertatio* alkotja. Az

15 Uo.

16 Egyedül Istennek legyen dicsőség!

17 *Curiosa et selectoria variarum scientiarum miscellanea*. Kassa, Typis Academicis Societatis Jesu. 1745.

első *Dissertatio*-ban¹⁸ felvilágosodott elmével vallja, hogy tudásunk mindig korhoz kötött, amit egy következő nemzedék vagy század meghalad. Nem helyes magatartás tehát bármely szerző tanítását vagy véleményét isteníteni, és megváltoztathatatlanak tartani. Vonatkozik ez olyan szerzőkre is, mint a nagy tekintélyű egyháztanító, Szent Ágoston. Különösen érvényes mindez a természettudományok terén. Példát a kozmográfia területéről hoz, mégpedig a Bél Mátyás által is emlegetett¹⁹ antipodes²⁰ históriáját és a csillagászok tévedését, amikor azt állították, hogy a hét bolygón kívül több nem létezik, és hogy napfoltok sincsenek. *Gyűlnek tapasztalataink – mondja –, fejlődik a technika, és ezek új meglátásokhoz segítik az embert.*

A jezsuiták, mivel a tanítást és az ifjúság nevelését központi feladatuknak tekintették, gondoskodtak megfelelő tankönyvekről is. Nem a tudósok, hanem a diákok hasznára szántuk művünket, hogy benne olyan utat mutassunk nekik, amelyen tudálékos terhek nélkül szabadon futhatnak

– olvashatjuk egy jezsuita által névtelenül megjelentetett történelmi tankönyvben.²¹ Ezeket a tankönyveket latinul írták, hogy a több nyelvű Magyar Királyság egyik nemzetiségének gyermekét se zárják el az ismeretektől.²²

Ugyancsak név nélkül jelent meg az a kiváló, három kiadást is megért tankönyv is, amelynek címe magyarul: A földkerekség áttekintő földrajza.²³

Hat részben írja le világunkat:

Európa- (XIV fejezetben Nyugat-Európa országaival foglalkozik.)

18 „*De scientiis in genere*” – A tudományokról általában.

19 Lásd: Függelék

20 *Antipodes*= ellenlábások. Addig, amíg a Föld körülhajózása által be nem bizonyosodott, hogy a Föld gömbölyű, bibliai alapon üldözték azokat, akik azt vallották, hogy a Föld másik oldalán hozzánk viszonyítva fejjel lefelé, lábbal a miénkkel ellentétes irányban járnak az emberek. Bél Mátyás a Függelékben csatolt tanulmányában úgy látja, hogy ennek a földhözragadt szemléletnek is fontos szerepe volt abban, hogy a geográfia tudománya oly későn, csak a XVII. században kezdett el felvirágozni. E tekintetben dicséretes Szentiványi Márton határozott, felvilágosult állásfoglalása.

21 *Rudimenta historica*. Nagyszombat, 1731.

22 Megjegyzendő, hogy Zágrábban a jezsuiták ugyancsak élen jártak a geográfia népszerűsítésében. Említésre méltó P. Pejacevich Jakab *Veteris et novae Geographiae compendiosa congeries, seu Compendiosa expositio geographica; Europae, Asiae, Africae, Americaeque* c. munkája. Zágráb, 1714.

23 *Geographica globi terraeque synopsis*. Nagyszombat, 1735. (233 oldal). Megjelent 1745-ben és 1755-ben is.

Európa reliqua– (Európa többi része. Ugyancsak XIV fejezetben Kelet-Európa és a Balkán országait írja le. Magyarország bemutatásával kezd – 26 oldalon) Majd következnek:

Ázsia / Afrika / Amerika / Ismeretlen földrészek.

Módszere: általa fölített kérdésekre válaszol. A kérdéseket a sor elején egy nagy Q-val²⁴ jelöli. Hazánkat az alábbi kérdésekre válaszolva tárgyalja:

Honnan származik neve? / Hol fekszik? / Mely folyók öntözik földjét? / Melyek a régi és az új Magyarország részei? / Mit kell tudni Nyugat-Magyarországról? / Mit kell tudni Dél-Magyarországról? / Mit kell tudni Kelet-Magyarországról? / Mit kell tudni Észak-Magyarországról? Milyen sajátosságai vannak még Magyarországnak? (Ásványvizeit és arany-ezüst bányáit ismerteti.) Mi a politikai státusza? / Milyen a föld termékenysége? Milyen vallásúak lakói?

A 353 oldalas világleírást egy 51 oldalas névmutató zárja.

Anyagának didaktikus feldolgozása arra vall, hogy tanárember volt az ismeretlen szerző, az a tény pedig, hogy az egyes városok leírásánál megkülönböztetett figyelmet szentel az egyházi vonatkozásoknak, ezek között is a Jézus Társaság iskoláinak, gimnáziumainak és internátusainak, arra utal, hogy jezsuita, tehát Timon Sámuel rendtársa volt. Pozsonynál például megjegyzi, hogy a *Jézus Társaság nagy létszámú és kiváló gimnáziumában oktatják az ifjúságot*. Nagyszombatnál: *A Jézus Társaságnak tágas és kulturált kollégiuma van, hozzájuk tartozik az egyetem is, amelyben a vallási és humán tárgyak mellett egyházi és világi jogot tanítanak*.

Egy másik névtelen földrajzkönyvre is vessünk egy pillantást! Mindjárt a címe – *Compendium... pro gymnasiis societatis Jesu* – megmondja, hogy írója a jezsuita gimnazistáknak szánta.²⁵ *Mivel a geográfia a történelem egyik szeme* – kezdi az előszót –, fontos, hogy a tanuló ifjúság kezébe kerüljön egy ilyen kalauz, amely segíti őket a tanulmányaik során felbukkanó eseményeket két szemmel látni. Erre kiváló eszközül szolgálnak számukra a térképek. Ezek eredményes használatához azonban el kell

²⁴ *Questio*= kérdés.

²⁵ *Rudimenta geographica, sive brevis, facilisque methodus juventutem orthodoxam notitia historica imbuendi, pro gymnasiis societatis Jesu. Agriae, 1770. 81 oldal. Első kiadása 1731.*

sajátítaniuk az elemi földrajzi ismereteket, amelyeket az alábbiak szerint tárgyal:

I. rész: A földgömb (- fejezetei, szám szerint tizenhárom:)

A földgömb és annak részei / Az equator / A meridián / A horizont / A trópusok / A hosszúsági körök / A négy égtáj / A helyek hosszúsága és szélessége / A zónák / A különböző időzónák az év különböző időszakában / A klímák / A Nap pályájának hatásairól / A földgömb használata.

II. rész: A mappák vagyis a geográfiai térképek (- fejezetei, ugyancsak tizenhárom:)

A földi planiszféra / A geográfiai térképekről általában / A különböző geográfiai mértékek / A földrajzi szakkifejezések / A földgömb felosztása / A vizek felosztása / Európa geográfiai térképe / Európa tíz nagyobb része / Európa nyolc kisebb része / Ázsia geográfiai térképe / Afrika geográfiai térképe / Amerika geográfiai térképe / Ismeretlen vidékek.

Magyarországot a második rész VIII. fejezetének végén mutatja be. Tárgyalásának módszere didaktikailag megegyezik a fent ismertetett, 1735-ben megjelent *Geographica globi terraquei synopsis* című könyvével, vagyis kérdéseket tesz fel, amelyekre mindjárt meg is adja a választ. Magyarország esetében az ország fekvésére és felosztására (talajának és népének jellemzőire), valamint vallására ad tájékoztatást.

Bél Mátyás és köre

A XVIII. század húszas-harmincas éveiben a geográfia oktatása és elméleti művelése magyarországi felvirágzásának lehetünk tanúi, amit a Jézus Társaság atyái áldásos tevékenysége mellett Bél Mátyásnak és körének köszönhetünk. Képbe foglalva a jelenséget, egy kettős törzsű, terebélyes fához lehetne hasonlítani, ahol a fa törzsét a jezsuita rend és Bél Mátyás képezi, a lombkoronát hordozó erős ágait pedig a jezsuita iskolák és - Bél Mátyás esetében - baráti köréhez tartozó - hogy csak a legjelentősebbeket említsük -, Mikoviny Sámuel, Fabricius Kovács János és Tomka-Szászky János.

Bél Mátyás (1684-1749) Halléban végezte felsőbb iskoláit (1704-1707), ahol megismerkedett az itthon még csak a jezsuiták iskoláiban tanított tantárgyakkal: a történelemmel és a

földrajzzal. Különösen Johann Hübnernek a Németországban népszerűségnek örvendő, honi nyelven írt munkája, a *Kurze Fragen aus der alten und neuen Geographie* c. könyve²⁶ volt nagy hatással rá. Így, amikor 1707-ben hazatért, és Besztercebányán a gimnázium aligazgatója lett, az általa bevezetett új tantárgyak között helyet kapott a geográfia is. Ehhez tankönyvről is gondoskodott, mégpedig olyanról, amelyből kedvvel tanultak a fiatalok! Megírására ő maga vállalkozott. Ez a kis remekmű, a *Compendium*, 1713-ban jelent meg. Javított, kissé átszerkesztett változatát, amelyet 1753-ban adtak ki, röviden bemutatom:

I. rész: *Magyarországról általánosságban.*

Első mondata: *Magyarország Európa legszebb országa.* Majd kifejti, miért dicsekednek a magyarok oly módon, hogy *Extra Hungariam non est vita, si est vita, non est ita*, azaz: Magyarországon kívül nincsen élet, de ha van is élet, az más féle (azaz silány?) élet. Ezután az ország fekvését, a Kárpátok hegyeit, az arany és ezüstmányákban gazdag Felvidéket, a bortermő területeket és a máramarosi sóhegyeket említi, ahonnét a Tiszán juttatják el a sót az ország tartományaiba.

A Tiszántúlnak a mocsaras jellegét emeli ki: *Egyébként az egész Tiszántúl bővelkedik mocsárban, vízimadárban és vizeket kedvelő állatokban.* – Ezt követően a leghíresebb gyógyvizeket, majd a mérgező forrásokot sorolja fel. Végezetül Mikoviny pólusmagasság-méréseiből közöl az ország 12 városára vonatkozó adatokat (Pozsony, Selmec, Buda, Baja, Szeged, Belgrád...), és közli, mely szélességi és mely hosszúsági fokon helyezkedik el az ország.

Leírásai érdekesek, a tanulók számára nem megterhelőek, és igyekszik olyan mozzanatokat kiemelni, amelyek megmozgatják az ifjúság fantáziáját.

II. rész. *Speciális.* Négy fejezetben mutatja be hazánkat.²⁷ Címük:

1. *Dunán innen*²⁸

2. *Dunán túl*

26 Rövid (egyszerű) kérdések a régi és az új geográfia világából.

27 1723-ban királyi decretum 31. articulusa döntött erről a négyes taglalásról. Korábban – pl. Fröhlich és feltehetően Bél M. is – Felső- és Alsó-Magyarországra osztva tárgyalja az ország földrajzát. A későbbiekben, Bél Mátyásnál a kiadók változtatták meg a taglalás rendjét az előírásoknak megfelelően.

28 Pozsony felől nézve beszéltek Dunán inneni és túli területekről.

3. Tiszán innen

4. Tiszán túl

A négy országrészt vármegyéi szerint tárgyalja. Ismerteti járásaikat, városaikat és nagyobb falvaikat. Bemutatásában a *történelem keveredik a geográfiával*.

Egy előkelő úr – talán gyermekei számára, akik nem tudtak megfelelően latinul –, felkérte őt, hogy német nyelven is írjon egy kis geográfiai tankönyvet. Így született meg a *Kurze Einleitung zur geographischen Kenntniss von Ungarn* című műve.²⁹ Keletkezésének idejéről, és megírásának indítékáról ő maga ír Tomka könyvéhez készült előszavában.

Bél Mátyás szükségesnek tartotta a *térképek* használatát a földrajz és történelem tanításánál, illetve tanulásánál. Nem tudom, hogy könyve első kiadásának volt-e térképmelléklete,³⁰ de az 1762. évi kiadáshoz Fritsch Andrásnak 1753-ban rajzolt térképeit csatolták.³¹

Ennek a kis földrajzknnyvnek a számos kiadása jól érzékelteti népszerűségét.

Legjelentősebb műve azonban a híres *Notitia Hungariae Novae* – Az új Magyarország leírása. Ha összevetjük a vármegyék bemutatásánál követett szisztémáját a földrajzknnyvében alkalmazottal, nagy fokú megegyezést tapasztalunk. Példaként említem a pár éve magyar fordításban is megjelent Esztergom vármegye leírását, ahol ugyancsak megtaláljuk az általános részt, a speciális részt és *Az esztergomi érsekség rövid bemutatása*-val végzi itt is.³²

A vármegyékhez a térképeket alapvetően a *Hungaria Nova megrajzolója*, Mikoviny Sámuel (1700–1750) készítette,³³ aki az *Epistola*, a *Monitio* és a *Monitum* kezdetű írásaiban a térképkészítés alapelveit, valamint a megyetérképek készítésekor követett módszereket fogalmazta meg.³⁴

29 Lásd: Függelék. Bél előszava Tomka–Szászky könyvéhez.

30 Ezt sem az OSZK-ban, sem az Esztergomi Érseki Könyvtárban nem kaptam kézhez.

31 A könyvet 1792-ben újranyomták. Ez a példány megtalálható a Duna Múzeumban: A 3761. A hozzá csatolt ugyanazon térképet – a dúc mérete egyértelműen mutatja –, újravesték. Az 1767. évi dúc mérete: 30,5×40 cm, míg az 1792. évié 33,5×43 cm.

32 Bél Mátyás: Esztergom vármegye leírása. Esztergom, 2001. Ford. Deák A. András. Előszót írta: Szelestei N. László.

33 Deák Antal András: A Hungaria Nova megrajzolója... Budapest, 1987.

34 Uo.

Az országfelmérés nagy munkájában természetesen segítői is voltak, akik közül tehetségben kiemelkedett *Fabricius Kovács János*,³⁵ a közel félszáz térkép szerzője. Az *esztergomi érseket illető javaknak geographica-topographica descriptioja* (1736–39), és történelmi témájú műve: *A Magyar Krónikának röviden lerajzolt sommája* (1742–1749) magyar nyelvezete miatt úttörő jelentőségűek. Geszt és Páldi határát bemutató térképe pedig valószínűleg a legkorábbi magyar nyelvű térkép. Mindezzel a magyar földrajzi nyelv megteremtőjét tisztelhetjük benne.³⁶

Bél Mátyás szellemi köréhez tartozott még Tomka-Szászky János (1694–1762),³⁷ aki a tanítás-tanulás megkönnyítésére megírta *Introductio in orbis antiqui et hodierni Geographiam*³⁸ című munkáját.³⁹ Az I. rész a geográfiai alapismereteket és Európa földrajzát tartalmazza, míg a II. rész Ázsiát, Afrikát és Amerikát tárgyalja.⁴⁰

Nemcsak terjedelme – 830 oldal –, hanem tartalma és tárgyának feldolgozása is nagyra teszi. Pedagógiai szempontból fontosnak tartjuk éppen a könyv elején található *Praecognita*-kat, azokat az ismereteket, amelyek a geográfia tanulmányozásánál hasznosak, esetleg nélkülözhetetlenek. Példaképpen lássunk néhányat:

A geográfia definíciója

A geográfia eredete és fejlődése

A geográfia segéttudományai (matematika, fizika, politika- (Szerzőket és szakkönyveket sorol fel, valamint atlaszokat, lexikonokat).

A földgömb ismerete – hosszúsági és szélességi körök

Helységek távolságai és a különböző népek

A földgömb és földrajzi térképek használata. (A szükséges csillagászati ismereteket is közli.)

A föld fizikája – atmoszféra, felszín, vizek, források; a térképeken való eligazodás, távolságok kiszámítása, földrajzi pozíció meghatározása.

35 Sem születésének, sem halálának pontos dátumát nem ismerjük.

36 Dávid Zoltán – T. Polóny Nóra: Az első magyar nyelvű leíró statisztika. Budapest, 1980. Házi sokszorosítás.

37 Folkusfalván [Folkušovál], Túróc megyében született. Középiskoláit Zólyomban és Besztercebányán végezte, majd Pozsonyban a Liceumot látogatta. Diplomát Jénában szerzett. 1732-től a pozsonyi gimnáziumban tanított.

38 Bevezetés a Föld régi és új geográfiájába.

39 Bemutatása a jelen kiadvány Függelékében – Bél Mátyás írásában – található.

40 Az 1777. évi kiadáshoz fértem hozzá. Megjelent: Pozsony és Kassa. Prímási Könyvtár, Esztergom. 31.274. Térképmelléklet nélkül.

Bél Mátyás biztatására elkészítette *Parvus Atlas Hungariae*⁴¹ című munkáját. A 20 oldalas kis atlasz 1750–1751-ben jelent meg. Zeller Sebestyén metszette. Közülük választották azt a négy térképet, amelyek Bélnél 1753-ban kiadott *Compendium*-ában, miként fentebb láttuk, a négy országrészt mutatják.

Az Atlasz térképei között történelmi témájúakat is találunk – miként a magyarok őshazáját, a Kárpát-medencét a rómaiak idejében, és a honfoglalás eseményeit ábrázolót.

Bélnél, Mikoviny, Fabricius és Tomka-Szászky munkásságával a magyar geográfiai irodalom felzárkózott Európához, ahhoz az Európához, amelyben ez idő tájt virágkorát élte a térkép és atlaszkiadás, és fontos geográfiai munkák jelentek meg, mint amilyen a már említett Jo. Hübner: *Einleitung zu der neuen Geographie* (Nürnberg, 1724.); vagy a *Vollständige Geographie* (Hamburg, 1731.); Jo. Iacob Schatz: *Atlas Homannianus illustratus* (Isenaci [Eisenach], 1737); Christophorus Cellarius: *Geographia nova* (Jéna, 1731); Hieronymus Frezer: *Abriss der Geographie* (Halle, 1733); Abb. Langlet de Fresnoy: *Die kurz verfasste Kinder-Geographie* (Nürnberg, 1737); Jo. Jacob Schatz: *Erste Anfangsgründe der Geographie* (Nürnberg, 1742).⁴²

Timon Sámuel élete

A geográfia magyarországi helyzetéről felvázolt kép azt mutatja, hogy a török háborúk tudományt bénító viharainak elmúltával e téren gyorsan felzárkóztunk Európa élvonalába. Rejtély azonban számunkra, hogy L. F. Marsigli példáján buzdulva egyetlen geográfus sem vállalkozott az ország második legnagyobb és „legmagyarabb” folyójának a leírására, jóllehet ez idő tájt a Tisza és vízrendszere az ország sorsát még elevenbe vágóbban befolyásolta, mint a Duna. Egy tanítással, gimnázium, egyetem és hittudományi főiskola vezetésének gondjával terhelt történésznek, akit a mindennapi elfoglaltsága, betegségei helyhez kötöttek, jutott eszébe, hogy a hiányt pótolja.

Timon Sámuel 1675. július 20-án született a szepes vármegyei

41 Magyarország kis atlasza.

42 Az itt felsorolt műveket Tomka-Szászky ajánlja olvasója figyelmébe.

Turnán (Turnej, SK). Édesapja Timon János, a Magyar Udvari Kamara tisztviselője volt. Édesanyja Hrabowski Borbála.

A gimnáziumot Trencsénben végezte.

Miután megíztlelte a műveltség nagyzerűségét, teljesen átadta magát a tudományoknak és elhatározta, hogy vagy Istennek, vagy pedig majd egyszer az ige hirdetésnek szenteli életét; így a szerzetesi életet választotta, és Pozsonyban belépett a jezsuita rendbe.⁴³

Noviciátusi éveit Bécsben töltötte (1693-95), majd a Nagyszombati Egyetemen filozófiát hallgatott (1696-99). Ezt követően a rend különböző iskoláiban tanított: a Nagyszombati Gimnáziumban filozófiát és grammatikát (1699-1702), Eperjesen verstant és retorikát (1702-1704).

1704-1707 között a Nagyszombati Egyetemen teológiai tanulmányokat folytatott, majd ismét tanított: 1709-1710-ig Nagyszombatban retorikát és verstant, 1711-1712-ig a Pázmáneum prefektusaként dialektikát és erkölcsstant, 1712-1718-ig a Nagyszombati Egyetemen héber nyelvet, filozófiát, morálist, etikát és fizikát.

1715. augusztus 29-én a filozófia doktorává avatták.

1716-1718 között az egyetem dékánja, ugyanakkor 1715-ben és 1717-1718-ban a gimnázium igazgatója volt, majd 1718-1724 között Kassai Egyetemen a teológia tanára.

1724-1726 között Kolozsváron a rektorhelyettesi, ezt követően pedig haláláig Kassán a Hittudományi Főiskola prefektusa tisztelet töltötte be.

1736. április 7-én hosszan tartó szenvedés után halt meg Kassán.

Munkában és érdemekben gazdag életét nem egyértelműen sikerként élte meg.

Ő inkább az ígét szerette volna hirdetni az embereknek magyar vagy ár szlovák nyelven, mintsem tanítani, de előljárói másképp akarták. Hat éven át nagyon beteg volt, amely idő alatt többnyire írt.⁴⁴

43 Horányi Elek: Memoria Hungarorum et Provincialium. Viennae, 1775.

44 Horányi i.m.

„Magyarországról írt kiváló munkái nagy jelentőségűek” – ezzel a sommás ítélettel zárja róla szóló rövid életrajzát a kortárs Horányi Elek.⁴⁵ Magyarságtudata és történelem-szemlélete sokban hasonlít a kortárs Bél Mátyáséra. Mindketten a szlovák nemzetiségű felvidéki értelmiség jeles képviselői, és bár Bél Mátyás az evangélikus, Timon a katolikus egyház kötelékében alkotott, törekvésükben, hogy az ország történetét, földrajzát, gazdasági és népességi viszonyait „feltérképezzék”, sokban hasonlítottak. „Ebben az időben a magyarországi jezsuiták is hasonló tervekkel folytatták a történeti források összegyűjtését és az ország feltérképezését.”⁴⁶ Történeti és földrajzi tevékenységük között közvetlen kapcsolatot kimutatni ugyan nem tudunk, nyilvánvaló azonban, hogy egymás irodalmi munkásságát figyelemmel kísérték. Bél, aki az 1736-ban elkészült Esztergom vármegye leírásában az esztergomi érsekek történetével és kiváltságaival foglalkozik, nem kerülhette meg Timonnak 1715-ben megjelent művét éppen ebben a témában.⁴⁷ A „hungarus” valóságnak volt még egy olyan területe, amelyen szemléletben és érzelemben valamennyi fent említett felvidéki kiválóság megegyezett: számukra Magyarország édes – „dulcis” – és kedves – „cara” – pátria, amelynek a török utáni felépüléséért nagy önzetlenséggel, nem pedig a „praemium” reményében dolgoztak.⁴⁸

45 Horányi által említett művei: *Syllabus vocabulorum Grammaticae Emanuelis Alveri, in ordinem digestus*. (Nagyszombat, 1702.). Filozófiai felfogásban megírt könyvecskéje, midőn Erdélyben a rethorikát tanította, a *Dies Peripateticus, sive Philosophicus, et Ambulatorius* (Nagyszombat, 1708.); *Celebriorum Hungariae urbium et oppidorum Topographica. Pars secunda, Pannoniam novam complectens* (Nagyszombat, 1702.). Ezt aztán kibővítve Szerdahelyi Gábor Kassán, majd Bécsben adta ki.; *Corona Regni Hungariae admirabilis Carolo VI. Imperatori tempore impositi diadematis, a Collegio Tyrnaviensi oblata* (Nagyszombat, 1712.); *Epitome rerum Hungaricarum* (Kassa, 1736.), amelyben Magyarország, Dalmácia és Horvátország párhuzamos kronológiáját adja, a korábban Nagyszombatban részenként kiadott anyagot felülvizsgálta, sok helyen korrigálta, kibővítette és egy kötetbe foglalta; *Imago antiquae Hungariae representans terras, adventus, et res gestas gentis Hunnicae* (Kassa, 1733.); *Imago novae Hungariae, representans Regna, Provincias, et Comitatus Ditionis Hungaricae*. (Kassa, 1734.); *Addimentum ad imaginem antiquae et novae Hungariae, tribus Epistolis, ad Illustrissimum Dominum L. B. Petrum Apor, de Al-Troja, trium sedium Siculicalium, Kézdi, Sepsi, et Orbai, Supremum Iudicem etc. perscriptum*. (Kassa, 1735.); *Tibisci Ungariae fluvii notio, Vagique ex parte*. (Kassa, 1735); *Purpura Pannonica, sive vitae et res gestae S. R. E. Cardinalum, qui aut in ditionibus sacrae Coronae Hungariae nati, aut Regibus sanguine coniuncti, aut Episcopatibus Hungaricis potiti fuerunt*. (Első kiadása: Nagyszombat, 1715.; halála után kibővítve újra kiadták: Kassa, 1745.); *Annales Regni Hungariae, post Nicolaum Istvanffium, ab Anno 1598. usque ad annum 1612. perductos*. Továbbá: *Synopsis novae chronologicae Regnorum Hungariae, Croatiae, Dalmatiae etc. I–III*. Nagyszombat, 1714. és 1715.

46 Bél Mátyás: Esztergom vármegye leírása, Esztergom, 2001. Szelestei N. László előszavából.

47 *Purpura Pannonica, sive vitae et res gestae S. R. E. Cardinalum, qui aut in ditionibus sacrae Coronae Hungariae nati, aut Regibus sanguine coniuncti, aut Episcopatibus Hungaricis potiti fuerunt*. Nagyszombat, 1715.

48 Provehimur non praemo sed patriae amore (Nem a jutalom reménye, hanem a haza szeretete hajt minket előre) — hangoztatták.

Timons Sámuel nyomtatásban megjelent írásai

Syllabus vocabulorum... Tyrnaviae, 1702.

Celebriorum Hungariae urbium et oppidorum topographia. Tyrnaviae, 1702.

Dies peripateticus hoc est philosophicus et ambulatorius. Tyrnaviae, 1708.

Synopsis novae chronologiae regnorum Hungariae, Croatiae, Dalmatiae. Tyrnaviae, 1714, 1715.

Purpura panonica, sive vitae et gesta S. R. E. cardinalium. Tyrnaviae, 1715; 1740.

Imago antiquae et novae Hungariae representans terras, res gestas gentis hunnicae. Historico genere strictim, perscripta libris 3. Cassoviae, 1733.

Hungariae, historico genere strictim perscripta ... Cassoviae, 1734.

Tibisci Hungariae fluvii notio Vagique ex parte. Cassoviae, 1736.

A Tisza leírása

Timon Sámuel írásainak lajstromát olvasva, szembeötlő, mennyire kilóg a sorból ez a mű. Nem is volt felkészülve arra, hogy L. F. Marsigli Duna-monográfiájához hasonlót alkosson a Tiszáról. Ennek megfelelően módszerében és szemléletében egészen mást nyújtott.⁴⁹

Ami módszerét illeti, nem támaszkodhatott saját élményeire, tapasztalataira, megfigyeléseire. Tudományát könyvekből, elbeszélésekből és térképekről vette. Erre több helyen utal is, amikor egyik-másik információját ő maga is fönntartással kezeli éreztetvén, hogy igazáért nem tenné tűzbe a kezét. Erre a történetírói tisztesség kötelezi.

Leírása ezek után nem is lehetett természettudományos munka. Sokkal inkább egy olyan útikalauz, amely kézen fogja az olvasót és míg a Tisza és mellékfolyóit és azok partjai mentén a falvakat végig látogatja, nem mulasztja el a hozzájuk fűződő történelmi eseményeket, mondákat elmesélni, jelenüknek fontosabb mozzanatait

⁴⁹ A Tiszának a megjelenési dátuma biztos. Nem tudjuk azonban, mikor készült el. Míg vizsgáira készült, feltehetően nem a Tiszával foglalkozott.

megemlíteni, az utazók figyelmét pedig a postakocsi állomásokra, átkelési lehetőségekre, járható útvonalakra felhívni.

Számaára tehát nem tudományos értekezés tárgyai a folyók, hanem magyar falvak, városok, mezők, rétek éltető erei; ezüst fonalak, amelyek falvakból fűznek gyöngyöt a tájnak. Egy-egy folyó vagy táj bemutatását sokszor epigrammával zárja.

Boldogkő bora

Sokan dicsérik, vannak, akik nem tartják
nemesnek;

E kétségekkel mit sem törődve a szarmata nép*
gyakran mohón megveszi azt.

A lengyelországi szláv népeket hívták így.

A morálist tanító itt sem tagadja meg magát:

A borisszához:

A miskolci szokást és törvényt tartsd tiszteletben,
Mely azt megkívánja, hogyha kínálnak,
s borral töltik meg kelyhed,
Újra fenékig ürítsed.

Ezeket olvasván magadat borissza
ne áltasd,

E törvények alól* ugyanis
kivételt képezél te.

* Azaz, ha sokat akarnál inni.

Mivel pedig szűkebb hazája a Vág mente, ezért a „legmagyarabb” folyó mellé társítja a szívéhez közel álló Vág folyó egy szakaszának leírását. Hasonlóan érzelmi kötődésnek köszönhető az is, hogy a Tiszának leginkább a Kelet- és Észak-Magyarország területére eső felső szakaszával foglalkozik. Fakadhat ugyan ez pusztán a Felvidéknek, mint szűkebb pátriájának és működési területének szeretetéből is, de valószínűleg közel járnak az igazsághoz azok, akik a szerző nemzetiségi hovatartozásában találják meg erre a magyarázatot.⁵⁰

A leírás a szerző előszavát követően szerkezetileg az alábbi

⁵⁰ Lásd: János István tanulmányát az ő gondozásában megjelent *Tibisci Ungariae fluvii notio Vagique ex parte* hasonmás kiadás végén. Nyíregyháza, 1999.

módon tagolódik:

I. A Tisza és mellékfolyóinak leírása XVI fejezetben

II. A Vág trencsényi szakaszának leírása a XVII. és XVIII. fejezetekben

III. Tematikus tartalommutató:

Folyók és patakok; Szigetek, félszigetek, tavak, mocsarak, lápok; Várak és kastélyok; Városok és mezővárosok.

Az *Előszót* egy régi magyar szólás-mondással kezdi: *Nem igazi magyar ember az, aki a Tisza vizéből nem ivott.* Nem kell azonban világgá mennie annak – folytatja –, aki az igazi magyar eme követelményének meg akar felelni. Elég, ha ezt a kis könyvecskét elolvassa. Segít azoknak is azonban, akik jóllehet partjai mentén laknak, de mellékfolyóit vagy éppen forrásvidékét nem ismerik.

Majd megadja, mit értett a leírásban gyakran előforduló latin kifejezések és szinonímák alatt, mint amilyenek például az „urbs”, „oppidum” vagy éppen a castellum. Ezt követően az írásmódról és bizonyos összetett mássalhangzók ejtéséről szól: ts = cs; tz = c; sch = s; tsch = cs.

Ezt követően a tárgyra tér. Érdekes módon nem a Tiszával kezdi, hanem bal oldali, Erdéllyel és Kárpátaljával ismeretségben lévő mellékfolyóival (I. fejezet). Aztán egy pillanatra úgy tűnik, hogy rátalált könyvének főszereplőjére, a Tiszára, és köréje gyűjti majd mondanivalóját. Nem így tett. Miután a Tisza forrásait bemutatta, vármegyék szerint kezdi el tárgyalni mellékfolyóit. A IV. fejezetben, mint egy bűvő patak, felbukkan ugyan újra maga a Tisza, de mindjárt el is nyelik a vármegyék vizeinek leírásával foglalkozó fejezetek: Zemplén, Ung, Sáros, Szepes, Abaújvár, Torna, Borsod, Heves és Külső-Szolnok vármegyék sorakoznak. Tíz fejezet után, úgy tűnik, a szerzőnek elege lett a sok vízből, és a Tokaj vidéki borokról kezd el versben zengedezni: Tokaj, Tarcal, Zombor, Mád, Tállya, Szántó, Boldogkő, Keresztúr, Liszka, Tolcsva, Patak, Bénye, Újhely, Ond, Szerencs, Monok, Hejce, Miskolc, Szikszó, Gönc, Kassa, Németi borairól mond tömören véleményt epigrammáiban.

Miután az utolsó két fejezetben a Vág Liptó és Trencsén vármegyék

területére eső vizeivel megismertette az olvasót, ugyancsak verssel köszön el tőle és zárja könyvét:

Ki már írtál, csak te ócsárolhatod
 azt, amit én írtam;
Ki pedig semmit se írtál,
 írni tanulj meg előbb.

A kis mű két kiadást ért meg: 1735-ben és 1767-ben. Az első elé évfolyamtársai írtak rövid ajánlást, amely elárulja, minek is köszönhette megjelenését: ajándékuul szánták Timonnak abból az alkalomból, hogy a filozófiai bakkalaureátus címet elnyerte. A rövid írás minden mondatából rendtársainak iránta érzett szeretete és megbecsülése árad. Az utolsó sorokban pedig elmondják, hogy egyik rendtársukkal – minden valószínűség szerint – *Beneken* Antallal⁵¹ nézették át a kéziratot, akinek a *De(?) Hungaria Nova et Veteri* című művét⁵² Timon Sámuel, mint a Hittudományi Főiskola elöljárója, előző évben felvette a kispapok vizsgatárgyai közé. A második kiadásban (1767) az ajánlás helyén szemelvényeket találunk: logikából, metafizikából, fizikából, filozófia morálisból, és matematikából.⁵³

51 1725–1726-ban Nagyszombatban, majd Kassán és Selmecen tanított a rend gimnáziumaiban. 1735-ben halt meg.

52 Szinnyeinel a könyv címe: *Hungaria nova a veteri in jus vocat, carmine elegiaco*. I. kötet 836. oldal; itt, a Timon-előszóban: *De Hungaria Nova et Veteri opus...* formában szerepel. A könyvet sajnos kézbe nem vehettem – az OSZK-ban sincs meg, így valójában azt sem tudjuk, pontosan miről is szól.

53 A fordítás a második kiadás szövege alapján készült.

TIMON SÁMUEL

MAGYARORSZÁG TISZA FOLYÓJÁNAK ÉS A VÁG EGY SZAKASZÁNAK

LEÍRÁSA

ELŐSZÓ

Régi szólásmondás Magyarországon, hogy nem igazi magyar ember az, aki a Tisza vizéből nem ivott. Miként azonban nem minden görögnek adatott meg, hogy Korinthoszba hajózzon, így nem minden magyar keresheti fel a Tiszát sem. Ahhoz, hogy eljussunk és igyunk belőle, elég az az ismeret, amelyet ebből a könyvből bárki meríthet. Azok is tanulhatnak belőle, akik valahol a mentében laknak ugyan, de távolabbi részeit már nem ismerik. Sokan isszák ezen folyó vizét, de forrásairól, mellékfolyóiról mit sem tudnak. Sokat lehetne eredetéről és útjáról beszélni, amit végül is ebből a „Tiszából” megtudhatunk.

Hippokrenész születéséről és természetéről is színesebb ismeretet szerez az, aki úgy ismeri meg, ahogy azt a költők kitalálták, mint aki csak ivott belőle.

Ennek a könyvnek megírására nem indított más, csupán a tudományos megismerés vágya. Arra törekedtem, hogy összegyűjtsem mindazt, amit csak tudunk róla: ha pedig – miként Ovidius mondja –, valamely fogyatékoságot találnál benne, bocsásd meg kedves Olvasó. Bárhogy törekszünk is, a dolgok sokaságát teljesen átfogni képtelenek vagyunk. Mivel pedig nem adatott meg nekem, hogy minden helyet végigjárjak, számos olyan szaktekintély tapasztalatára is támaszkodtam, akik az illető területeket és vizeket saját szemükkel látták. Én megelégszem azzal, hogy könyvemben ennyit elmondjak, másokra hagyom, hogy a témáról köteteket írjanak. Nem akarlak nagyon megterhelni kedves Olvasó.

Mezővárosnak a vásáros helységeket hívom; a város elnevezés ugyanis, ahogy az ilyen helységeket Magyarországon a vásárok miatt

hívják, igazában nem illeti meg őket. A latinoknál az oppidum és urbs szavak ugyanazt jelentik. Ki nevezné azonban az effajta házsört városnak? Várnak az erős fallal vagy árokkal körülvett építményeket nevezem. A magyar szavakban az eddigi gyakorlattal szemben a cs helyett ts-t, a cz helyett pedig a tz betűket használom – nem avégből, hogy írásomat újításokkal kellessem, hanem hogy az idegen nemzetekhez igazodjam. Jó volna, ha az újítók nem saját diadaluknak tekintenék, és ezt az írásmódot nem sajátítanak ki, mert tudják meg, már 1600 előtt Calepinus Bázalban Sebastian Henric Petrus által kiadott tizenegy nyelvű munkájában egy magyar már így írt, és a második kiadásban is, amelyet örökösei 1627-ben bocsátottak ki, ezzel az írásmóddal találkozunk. Molnár Albert ugyancsak ismerte ezeket, erről egyértelműen bizonyosságot tesz a Hannoverben 1611-ben megjelent „Dictiones Hungaricae”-ja. Ettől függetlenül – bár a külföldi olvasók kedvéért a helyek és folyók nevét a szokásnak megfelelően latinul írtam –, feltüntettem honi elnevezésüket is.

Végül, hogy valamennyi olvasó számára egyértelművé tegyem, a latinos szavakban azokat a hangokat,eket a magyar s- vagy ts-sel jelöl, sch vagy tsch-sel jelöltem, miként Temeschvar, Tschehi szavakban,eket magyarban ch nélkül írunk. Ha Schemnicium-ot vagy Leutschovia-t szabad írni, akkor miért ne lehetne hasonlóan eljárni a többinél is? A földrajzi térképekről a meder vonalát, a helységek pozícióját többé-kevésbé ismerjük. Ajánlatos tehát ezeket kéznél tartani.

Sok mindent leírtam, amit eredetileg nem szándékoztam, részben azért, mert egy s mást a feledéstől meg akartam menteni, részben pedig azért, mert azt vettem észre, hogy vannak dolgok,ekről az írók vonakodnak szólni. Ha valakinek az előadásmód nem tetszik, gondoljon arra, hogy milyen ritka az olyan, aki igazán tökéletesen szól!

Ezeket szem előtt tartva, lapozd a „Tiszát” – vagy ha úgy tetszik –, igyál belőle, kedves Olvasó.

Kassa, Üdvözítő Krisztusunk születése után 1735. esztendő január 15-én.

A Tiszáról szóló fejezetek mutatója

- I. Erdély és környékének a Tiszába torkolló folyói
- II. A Tisza forrásai és a Máramaros megyében hozzá csatlakozó folyók
- III. Azon folyók,eket a Tisza Máramaros alatt a különböző megyék területén fogad magába
- IV. A Tisza nagy kanyarulata Kis-Várdánál
- V. Takta és Bodrog szigetei, a Latorca vízfolyás és főként Zemplén vármegye több folyója
- VI. Ung vizei
- VII. Zemplén egyéb vizei
- VIII. Sáros megye folyói
- IX. Szepes folyói
- X. Abaújvár vizei, elsősorban a Hernád
- XI. Magyarország legjelesebb borvidékének leírása
- XII. Torna folyói
- XIII. Gömör folyói és patakjai
- XIV. Néhány borsodi vízfolyás
- XV. Hevesi folyók és patakok
- XVI. A Külső-Szolnok vármegyén átfolyó Tisza
- XVII. Árva folyó és a Vág forrása
- XVIII. A Trencsén vármegyét átszelő Vág

TISZÁNAK ÉS A BELÉJE ÖMLŐ SZÁMOS FOLYÓNAK ÉS PATAKNAK RÖVID BEMUTATÁSA

I. §.

Erdély peremvidékének és belső tartományainak a Tiszába ömlő néhány folyója

Temes Bega, ill. Vega folyója

A folyó alsó szakaszától kezdem. A Temesi bánóság honi folyójának, a Begának a forrása Temesvártól É-ra 2000 lépésnyire lévő Rékás (Rikas) nevű falun túl fakad.

Már Temesvár közelében úgy tűnik, mocsárba vész, de medrét megújították, és a város nyugati oldalát öntözni és védeni

kényszerítették. Nem kisebb ügyességgel és fáradsággal, több mint öt évvel ezelőtt, Becskerek alatt a Tiszába vezették. Így emberi beavatkozás által, mielőtt a Dunát megközelítené, a Tiszával hűtlenkedik. Ezáltal a korábban haszontalanul tovatűnő, most felfelé és lefelé egyaránt terhet szállít a hátán.

A róla szóló epigramma:

Ez a folyó törvényen kívüli, apja sincs, mostohagyerek,
Melyet helyesen a Tiszának adtak a végén.

Maros

A Maros, latinul Marusius, az Erdélyből származó só és egyéb termékeknek ősi vízi útja, Arad és Csanád vidékeit öntözi, illetve szeli át. Eredetét ismertettem az „Imago Novae Hungariae”-ban. A Tiszába Szegednél torkollik. Sok biztos adatot nem kaptunk róla.

Körösök

A három Körös, amelyeket IV. Béla magyar király hívott így, a honi „körös” szótól kapta nevét. Többnyire Chrysios-nak írják nevüket, mintha csak aranyat görgetők lennének. A *Fehér (Fejér)* Zaránd és Békés vármegyéken át folyik; a *Fekete* Békés vármegyében, a *Sebes* Bihar hegyei között kanyarog. Ez utóbbi Várad várát kétágú medrével fogja közre, közülük az egyik mesterséges, másik természetes. A kézzel épített és elposványosodott ágot 1730-ban elkezdték kitisztítani.

A Körösök a Csongrádhoz tartozó Halász nevű major pusztáján egyesülnek és a Tiszába ömlenek. Eredetükről és mellékfolyóikról semmi biztosat nem mondhatok. Egyesek azt állítják, hogy a Sebes Körös a bihari hegyek között ered, mások szerint az erdélyi Sebesnél.

Berettyó

A Berettyót a lakosság eredetileg Brettyónak hívta, és csak később lett Berettyó. A Meszes hegységben ered Kraszna falu fölött; amelytől Kraszna vármegye neve is származik.

Ebben a megyében Nagyfalut, az ismert mezővároskát érinti, majd

Bihar vidékén Szentjakabot. Székelyhíd és Diószeg alatt az iszapos és náddal tele Ér befogadása után szinte megszűnik folyni. Pocsajnál a Váradról Debrecenbe tartók számára híd íveli át, majd keletről nyugatnak fordulván három mérföldnyi tétova bolyongás után a mocsaras bihari szakaszon a Sárrét (Sár Réttye) nyeli el. Állítólag még drágakő is előfordul benne.

A róla szóló epigramma:

Aranyat és drágakövet szállító vizeket rejt
a Magyar föld,
Melyekről a könyvekben sokat olvashatunk;
Nemcsak drágakövet ad azonban, amit elhinni illik,
Mindent megad szép tiszta vizében, amit a föld
csak nyújthat,
Vesd össze csak az Acesinus (?) vagy a Gangesz
vizeit vele,
A magyar föld folyóit náluk különbnek fogod találni.

Egy másik epigramma:

Azt kérded talán, miért szállít medre drágakövet?
- Amikor látták a najádok, vize mint fut tova a földön,
Fájdalmukban kitepték hajukból díszeket,
És hullámaiba szórták ékköveiket.

Kraszna

Szolnok vármegye középső részén ugyanazon Meszes hegy egyik bércében, Zilahon (Zilaj) túl ered a Kraszna, és a krasznai területeket szeli át. Szilágysomlyónál északra fordul. Ezen mezőváros előtt Kraszna vármegyében, az említett Meszes hegy alatt, Perecsent, Varsolcot, Récsét és Horvátot öntözi. Somlyócsehi (Tsehi) alatt, kelet felől a hegy csúcsán, egy nem nagy, de csodálatos tó van, amelynek a vize a felszínen meleg, de lentebb már olyan dermedtően hideg, hogy a korosabb emberek számára szinte elviselhetetlen. A fürdőzőket, a belemerülőket felveti, nem hagyja elsüllyedni. Középen a legmélyebb. Búzös párát lehel. Ez nem veszélyes ugyan, de kellemetlen szagú, amiért aztán Pokoltónak hívják.

A róla szóló epigramma:

Ha valahol a meleg a hideggel csatázik, hát

Itt csatázik; békére remény nincs, a harc örök.

Somlyóbáthort ezer lépésnyire elkerülvén a Kraszna Szatmár területére lép, amelyen egészen az Apáti falu közelében fekvő Olcsváig folyik, ahol a Szamossal egyesülve éri el a Tiszát. Domahidát elhagyván két ágra szakad, majd az ecsedi vár romjai alatt újra egyesül. A lakosság a szigetet és a mocsarat Ecsedi lápnak hívja. Ennél a szigetnél a Szamos medre nagyon megközelíti a Kraszna keleti ágát.

Hortobágy

Bethlen János Erdélyről írt könyvében említi Szolnok megye folyóját, a Hortobágyot, amelyről ezen túlmenően semmilyen adat sem áll rendelkezésünkre.

Almás

Azt a folyót pedig, amely Magyaregregynél Szolnok megyét az erdélyi Doboka vármegyétől elválasztja, Joh. Bapt. Homann Almaschus-nak nevezi. Ezen a szakaszon van postakocsi állomással Magyaregregy, Somlyótól hat ezer lépésnyire van Erdély ÉK-i részében.

Az erdélyi Sajó folyó

A Tiszát gazdagító erdélyi folyók között utoljára a Sajót említjük, amelynek forrása Moldva határán a Kárpátokban Szászbeszterce (Bistric) közelében található.

Bistrica

A hegycsúcs alatt nyugatra a Kis-Sajó falu, átellenben Nagy-Sajó és Szentiván. Közeli folyó a Bistrica, amelynek forrása alatt keleti irányban sorakoznak: Beszterce (Bistric), Waldersdorf, Sendorf, magyarul Zselna, Oláh- és Szászbudak és Sófalva, amely alatt a Bistricia a Sajóba ömlik.

Borgo

A Bistrica nyugatról a Borgo patakot fogadja magába, amely az azonos nevű falun folyik keresztül és ezer lépésnyi utat maga mögött hagyva Jodnál vagy Jadnál csatlakozik a Bistricához. Torkolata alatt Wallendorfot, majd Besztercét (Bistric), a szász királyi várost találjuk, ezen utóbbit a Borgoval gyarapodott Bistrica kettős medre fogja közre. Lentebb Heidendorf (Hadendorf) – magyarul Besenyő – és Bajerdorf, amely falvak birtokai Doboka vármegyéhez tartoznak, majd Kentelke (Kén telke), Sajókeresztúr következik és Doboka vármegye határán Somkerék. Végül a Sajó beleömlik a Nagy-Szamosba, amellyel egyesülve Szolnok vármegye belső területét kezdi öntözni.

A folyó túloldalán, a torkolat felett Kerlés (Kérlés) – a németek „Kyre eleison”-nak mondják – és Szamosudvarhely (Udvarhely). Besztercétől a torkolatig három mérföld a távolság.

Nagy- Szamos

A Szamos Moldovában ered. Keleti határán Zipmendorffal szemben Mettersdorf (Metrsdorf) – magyarul Nagydemeter és Treppen, magyarul Terpen. Napnyugatról azt a patakot fogadja magába, amely a radnai aranybányákból ered, és Major, valamint Szentgyörgy mellett folyik el. Később Zágrát (Zagra) Kudut (Koldut) – átkelőhely –, Csicsókeresztúrt, Felőrt, Retteget, Kozárvárat, és Dés mezővároskát érinti. A Nagy-Szamos és a Sajó egyesülése alatt, a keleti parton Betlen, majd két-három oláh falu után Margita következik. Közte és Dés között a Nagy-Szamos a Kis-Szamosal egyesül.

Kis-Szamos

A Kis-Szamosot pedig a Gyulai hegyek bocsátják útjára Kolozs vármegyében. Kezdetben napnyugatról a felkelő Nap felé veszi útját. Déli oldalán Gyalut (Gyálu), Kapost, Fenest, Kolozsmonostort, (Monostor) és Kolozsvár királyi mezővárost öntözi. A két utóbbi helység után közvetlenül következik az É-i parton Szamosfalva, Apahida – átkelőhely –, Felső- és Alsózsuk, valamint

Margita közelében Szentbenedek. Kolozsvárral szemben egy újabbkori, sziklára épült erődítmény. Alatta ezer lépésnyire Iklód – bérlovak és bérkocsik állomása –, továbbá Belső-Szolnok vármegyei közigazgatású, örmények lakta mezőváros: Szamosújvár.

Dés után a meder É-i partján Sósmező, majd Nagybuny (Nagy Bun), mindkét helyen futárállomás. Aztán a hegyek ormai között katonai út vezet egészen Remetéig, ahol Szamosújvár és környékén szolgálatot teljesítő futárlovak állomása van. Remetét maga mögött hagyván Kővár irányában folytatja útját, Szamosújvartól, vagyis Nagybányától, amelyet egykor Újvárosnak is hívtak, két mérföldnyire.

Lápos

Itt, nem messze ettől a királyi mezővároskától, bolyong kusza medrében a Lápos. A Máramarosi és a Radnai Alpokban ered ez a folyó. Előbb Belső-Szolnok területét öntözi, majd Kővár vidékére lép. Ezen szakasznak körülbelül a felénél Kővár sziklára épült erősségét és mezővároskáját éri el. Partjai mentén Belső-Szolnok megye falvai: Bain, Oláhlápos, és a hegy közelében Macskamező. A Törökök hegyénél az Emberfő hegyből érkező patakot fogadja magába, amely a két Szőcs falut öntözi.

Nagybánya vidéki vízfolyások

Nagybánya felett a Lápos a Kapnikbányából (Kapnyik Bánya) a Gutton hegyből eredő és néhány tanyát öntöző patakkal gyarapszik. Azután Felső-Bányából érkező Szászár patakkal gazdagodik, Tótfalut és Nagybányát, valamint Szászár falut érinti. Később a Misztbányánál eredő Miszt patak gyarapítja, aztán a Szamost keresi, és Közép-Szolnok és Szatmár vármegye kővári szakasza között meg is találja azt.

Nagybánya Felső-Bányától egy, Kapnikbányától kettő, Szatmártól hat, Besztercétől tizenkét mérföldre van.

Besztercéből Nagybányára vivő út

A Besztercéből Nagybányára vivő katonai út a következő helységeket

érinti: Szépnýír (Szép nyér), Szászbalázsfalva, Oláhalázsfalva, Somkerék - majd átkelven a Sajón -, Betlen és Kudu (Kuldu) következik - átkelve a Szamoson -, Felőr (Feler). Itt két mérföld hosszú völgy nyílik - benne két falu -, aztán a hegy alatt Emberfő, amelyen túl egy, a messzeségbe nyúló hegy, végül Alsó- és Felsőszécs, Domonkos, Magyarláros és Borkút. Ez eddig összesen hét mérföld. Majd a kővári területen egy öt mérföldes szakaszon dombokon és egy nagy hegyen kell átkelni, közben oláh falvakat érint az út. A vár falait elhagyva Szászár felé Kovács, Karulya (Karulgya), Feketefalu és Hidegkút következik.

A Szamos Szatmár megyei szakasza

A Szamos zavaros vizei előbb Belső-Szolnok vidékét öntözik, aztán Középső-Szolnok megyét választják el a kővári járástól, végül átvágva a mezőkön Szatmár vármegyébe érkeznek. Nagybányából Szatmár irányában a következő falvak sorakoznak: Misztótfalu (Miszt falu) - ahol a Miszt patakot híd íveli át -, Tótfalu - amely után már feltűnik a Szamos folyó - majd a két Sikárló, Iloba (Illoba) - futárlovakkal -, Szinyérváralja (Váralja) - itt egykor a hegyen vár állott-, Apa, Medgyes, a síkságon vár romjaival, és Udvari. A Szamos folyó elválasztja a szatmáriakat a németiektől, amely népek egyazon királyi városban - Szatmárnémetiben - együtt élnek, az elpusztított vár helyét pedig körül folyja. Itt sértetlenek maradtak a jezsuiták szent épületei, a főadószedőé, akit harmincadosnak hívnak és a magtárak, valamint a földből épített őrhely, ahonnét a síkságot szélteben-hosszában belátni. 1700-ban Magyarország elég sok efféle erősségét részben a fenyegető háborútól való félelem miatt, részben pedig 1703-ban, a háborút követően földig lerombolták. Mielőtt a Szamos a Tiszát elérné - miként mondják-, egy folyót bocsát ki magából, amelynek keleti partján Kisvarsány, Szamosszeg és Aranyos, átellenben pedig Ganna, és távolabb Nyírbátor. Erről a vízfolyásról többet mondunk Kisvárda tájékán.

II. §.

A Tisza forrásai, folyói, amelyek Máramaros megyében ömlenek beléje

A Tisza forrásai

Máramaros középső vidékén sötét és szálfákat szállít hátán a Tisza, már amikor hajózásra alkalmas. Két forrása van: az egyik a *Fekete*, másik a *Fehér*. A Feketét, amely a Körösmező nevű falu felett a Csorna (Cserna) hegyben ered – amelyről nevét is kapta – három forrás táplálja; a Fehéret pedig tőle keletre öt – ugyanazon hegyekben.

Másfél, de ha a Kárpátok vonulatait tekintjük, három mérföldnyire vannak egymástól. Aknarahó felett egyesülnek, így folydogálnak ezer lépésnyit anélkül, hogy más folyó csatlakozna hozzájuk, de aztán Lonkafalva (Lonka) fölött keletről a Visót fogadják magukba, amelynek három forrása Borsa szomszédságában a Kárpátokban található. Az egyesülésük környéki völgyek az 1717-es tatárdúlásról, illetve tatárveszedelemről váltak ismertté. Máramarosban ugyanis az oláhok által szétvert tatárok sok zsákmányt és foglyot hagytak hátra, akikkel Karácsonyi Tódor a korábban rabló, majd katonává vált 150 oláhval és néhány sóbányással megütközött:

Július hónapban Erdély és Magyarország javaiból nagy zsákmánnyal Máramaros hegyein át hazatérőben voltak a tatárok. Az említett oláhoknak – nem annyira a köz, mint inkább magánérdekből –, feltámadt harci kedve, és egy szép napon hajnaltájt a hegyek alá érkező ellenséget meglepték, s akit tudtak sziklatömbökkel megöltek vagy megsebesítettek, a sereg másik felét pedig az ország elhagyására kényszerítették. Ezek természetesen a sok rablott holmit és a foglyokat hátrahagyva a hegyeken át fejvesztve menekültek. A kiszabadított keresztények között ezer gyermeket számláltak, akiket mint hadizsákmányt, hogy éhen ne vesszenek, gyámoknak adtak át. Erről ennyit. Bagossy László egy korábbi helyen véghezvitt dicső harci tetteivel nagyban hozzájárult a fent említett sikerhez.

Epigramma az oláh népről, amely több mint száz évig hadban dicstelen volt:

Mivel a Hyppohaguszt és a gonosz ellenséget
bátran elűzte,
Az oláh nép, mely sokáig nemzetnek nem volt mondható,
valamiféle nemzetté kovácsolódott újra.

Sopurka

Bocskónál a Tisza a Sopurka patakkal gyarapszik, amely É-ről csatlakozik hozzá. Ezután a sóraktárat és Máramarossziget (Sziget) mezővároskát érinti, ahol folyását napnyugatnak veszi. A folyó forrásától ez a kis mezőváros négy mérföldre van a déli parton. Ez alatt a helység alatt a Tisza az Iza folyót fogadja magába, amely a szacsali hegyekben fakad; öt mérföldnyi útja során számos falut szel át vagy érint – többi között Rosallát.

Sajó, Mara, Kasszó

Rosalla fölött délről a Sajó ömlik bele, a Farkas Révnél pedig Battafalvánál a Kasszóval egyesülő Márát ragadja magával. É-ről Sziget alatt Apsát, Tarászt, Talábort, Szeklencét, Husztot és Nagyágot fogadja.

Apsa

Apsaa hasonló nevű hegyekből kilépve másfél mérföldön három falut látogat meg, és Alsó-Apsa alatt a Tiszába ömlik.

Tarász

A Tarászt a Brusturai hegyekben három forrás táplálja. Három mérföld után ugyanazon nevű völgyben több falucskát öntöz, és Tarászköz falu alatt éri el a Tiszát.

Talábor

A Talábor az Oroszországhoz tartozó Szineveri Alpokban ered. Útja négy mérföld, Szigettől való távolsága kettő, vagy még több, torkolata Urmező alatt.

Szeklence

Ugyanezen falu alatt található a Seklence torkolata is, amely a régi sóbányából tör elő. Útja mintegy ezer lépésnyi, torkolatának Szigettől való távolsága pedig négy mérföld.

Huszt

A Huszt keresztül folyik azon a kis mezővároson, amelynek nevét adta. Torkolata a Gernyesi hegyekben lévő forrásvidékétől másfél, Szigettől öt mérföldre van.

Nagyág

Nagyág hat mérföld hosszú. A Kárpátoknak a Hidegpatak fölött tornyosuló hegyeiben ered. Ökörmező mellett folyik el, ahol őrállomás és sánc van. Máramaros jelesebb helységei: Sziget – körülbelül a vidék középpontjában –, Hosszúmező, Técső, Visk és Huszt. Valamennyi a folyó partján, és egymástól közel egyenlő távolságra van. Huszt magyar neve magába foglalja ezen helységek kezdőbetűit. Sziklára épült erős vára van. Harminchétezer lépésnyi körzetben a vidék csupa hegy.

A Tisza Ugocsa Vármegyében

Máramarost elhagyván a Tisza négy magyar mérföld hosszú és ugyanannyi széles Ugocsa vármegyét szeli ketté. A folyó É-i partja mentén Veresmart, Nagy-Szöllős, majd egy elhagyott vár alatt Nyaláb, és a sólerakatáról ismert Tiszaújlak (Újlak), déli partján Kirva (Kérvám), Veréce (Verőce), Királyháza, Tiszabecs fekszik. Tekeháza táján a Tiszából kiszakad egy mederág, amely két mérföldet É-felé folyva Újlak felett tér vissza. A szigeten Szirma és Sasvár (Sásvár) található.

III. §.

Azok a folyók, amelyek Máramaros alatt a különböző megyékben a Tiszába ömlenek

Túr

A Túr folyó a szatmári terület Ugocsa- és Máramarossal határos

Avasi felén ered. Útjának elején a közigazgatásilag Szatmárhoz tartozó és Ugocsához közeli Turcot érinti. A Túr folyó, amelynek leírásába kezdtem, nagyobb szakaszán Szatmár vármegyét választja el Ugocsától. északi partján jelesebb hely Túrterebes. Az említett vidékeket elhagyván ugyancsak észak felől Kölcsét (Kolcse), Istvándit és Kisart öntözi, majd a Tiszába ömlik. A Tisza túlsó partján első helység a beregi közigazgatású Tivadar.

Batár

A Túr és a Tisza között, Csarnatőújfalutól keletre ballag a Batár. A Tiszához közelebb eső partja mentén települtek Gödényháza (Godenháza) és Batár. Újlak vidékéről a Tisza ragadja magával.

Borsova

A Borsova vizét, amely Georgius Giacomi geográfiájában Vorsova, Máramaros hegyei indítják útjára, hogy Bereznik (Breznyik) falut öntözze, amely a nyírfáról kapta nevét. Ezen a vidéken ezer lépésnyit tesz meg, másik ezer lépésnyi szakaszával pedig Bereg területével határos. A folyót kísérő beregi falvak: Csarnatőújfalú, Kövesd, Komlós, Remete, Atak, Kovászó (Kovász), Bene, Borzsova (Bocsva) és Mezővári (Vári). Csarnatőújfalutól nem messze a Borsova délnek veszi útját, ahol három beregi falut érint. A legszélső helység a folyón túl Nimszice, Ugocsa és Máramaros határán. Nimszice fölött ugyanezen folyó dolhai szakaszának közepén van Dolha, benne vár romjai. Remete és Ata között nagy erdőség terül el. Végül a Borsova – Vári mezővároskát kettészelve -, a Tiszába ömlik.

Cseheroda

Bereg vármegyének van egy Cseheroda nevű folyója, amely medrével a Tiszát, tőle nem messze folydogálva követi, kivéve Naménnyal átellenben, ahol nyugatabbra kényszerül. Borsova és Vári alatt van a torkolata. Namény fölött a folyócska nyugati partján Jandot, Hetrént (Hetény), Fejercsét és Tákóst találjuk. A keleti partja mentén pedig Vámosatya (Atya), fölötte Hetény, Som és Harangláb.

Atya alatt pedig Csaroda (Csorod). Torkolata közelében, Gecsével átellenben Szepaz. Ezeket azonban már kevésbé ismerem. Azoknak, akik Szatmárból Munkács felé utaznak, az említett folyók közül négyen kell átkelniük. A Túrt és a Batárt az erdőkben hidak ívelik át, a Tiszán Becsnél ladikkal, Borsován Bénánál (Bene) ugyancsak hídon lehet átkelni. Béna Munkácstól, ha nyugatról keleti irányba haladunk, három, Szatmártól négy mérföldre esik.

Egy Beregszász mellett folyó patak

Bereg vidékének van még egy északi vízfolyása, amely egy nagy erdőben ered, kelet felől Balázsért (Balassa) és Ardót érinti, nyugat felől pedig Beregszászt, Bucsut (Bulcsu), Asztélyt (Aszte) és Macsolát, a túlsó parton a muzsalyi enyhe kanyarulatánál Muzsajt (Musaj); Bene (Bena) és Borsova (Borsva) között pedig rövidesen a Borsovába ömlik. Szabolcs vármegye északi peremén átvált Beregbe és a Tiszát megközelítve Dobos falunál, Szabolcs és Szatmár peremén Madát érinti, közben egyre erősebben a Tisza felé tart, Namény (Námeny) alatt pedig közrefog két kis szatmári helységet, amelyek közül a felső falu Tarpa (Torpa). Az alsó faluban pedig elhagyott - Bágnak nevezett - hely, amely alatt a Tisza ketté válván ezer lépés hosszú szigetet alkot. Ez csak csónakkal járható, vagy télen, ha befagy, gyalog. Tölgyerdő borítja. A mocsarat Morotvának hívják. Tőle keletre a legközelebbi hely Tizzaszalka, ettől északra Tiszavid (Vid), szomszédságában Bácsaranyos (Aranyos). Ezen kis települések felett a beregi területeket a Tisza Szatmártól két mérföldön választja el. Ezen a szakaszon ömlik a Borsova a Tiszába.

IV. §.

A Tisza nagy kanyarulata Kisvárdánál

A Tisza nagy kanyarulata kelet felől

Alighogy befogadta a Tisza a Szamost, kanyargó medrével szabolcsi és beregi területeken át keletről nyugati irányba igyekszik egészen Madócsig, amellyel átellenben, a folyó túloldalán, a

zempléni Tárkány fekszik. Innen D-É irányban kanyarog Veresmartig három ezer lépésnyit, vagy még hosszabban, majd nyugatra tart egyenesebben. A kanyarulatban keletre van Aranyos, Kopács, Záhony, Mándok. Záhony Ung vármegyéhez tartozik, Ungvártól kétezer lépésre. A folyó túloldalán, annak közelében látható Eszény (Eszén), a pálos szerzetesrend egyik rendházával. Ugyanezen kanyarulatban Kopács alatt Apáti, Záhony alatt Ladány, Páca (Paca), Tiszahát, és a kanyarulat közepe táján épült Kisvárda. Ladány és Apáti között található még Kenéz (Kenis) is. A keletről nyugatnak tartó meder déli oldalán Madocsa alatt Bezdéd és Tuzsér (Tusér).

Kisvárda körüli vizek

Innen Veresmártonig egyetlen egy település sincs a parton, de Bezdéd és Tuzsér között kiválik a Tiszából az az ág, amely keletről nyugatra mellette folyva Litke és Veresmárton közötti Dögét fogja közre.

Litke pedig Bezdéd alatt van. Miután a folyó valamelyest délnek fordult, közte és az említett folyóág között Dombrád, Ontelek, Kékcse (Kekcse) és Kanyár. A szigeten valamennyi helység – néhány zugot kivéve – mind megközelíthetetlen, amelyek ellenséges betörések idején embernek és állatnak egyaránt biztos menedéket nyújtottak.

Róla szóló epigramma:

Máshol mesterséges beavatkozás által nyújt
biztos menedéket a természet,
Itt nincs szüksége ahhoz
emberi kézre.

Ezen helységek és a Tiszahát közé esik Kisvárda, a körös-körül folyóval védett vár. A Szamos kiágazása ugyanis Aranyos és Bátor között, a hozzá közel eső Tisza-mederbe ömlik Döge (Dega) alatt és Berencs fölött, és egy háromszöget alkot vele. Báthorban minoritáknak nevezett szerzetesek élnek. Fölötte, az Aranyostól érkező folyókat Kisvárda közelében új mederrel kötötték össze, amely Kisvárda oldalát mossa. Amikor a Tisza megárad, a Kisvárda

alatti patak vizével Kállót árasztja el. A többi patak pedig, minekutána Kanyár és Berencs között háromszöget alkotva egyesül, Kanyár alatt ismét különválnak és a Tisza tőszomszédságában azon hosszú szigetet képezi, amelyre Berencs és Pátroha épült. Pátroha alatt a folyó újra kettéválva Ibrányt és Bújt karolja át. Ezen helységek között van Fejértó, amelyben szappan készítésére alkalmas agyag található, amit a debreceniek jól ismernek. Pátrohánál pedig a folyók partján szikszót gyűjtenek. Miután a Tisza – miként említettük –, nyugatra fordul, Mándoktól Tokajig a vidéket Zemplén területeitől választja el, miközben Rakamaz felett egy szabolcsi várnak vagy városnak a sáncait védi, amelyben Szent László király első törvényeit hozta. Valaha a Bodrog és a Tisza találkozásánál épült Tokaj várát 1705-ben porig lerombolták. A Bodrog felőli oldalon, még mielőtt az a Tiszába ömlene, nem annyira magas, mint inkább meredek, szőlőtermő dombok tövében húzódik meg Tokaj mezővároska. Benne a kapucinus szerzeteseknek van egy rendháza, a piaristáknak pedig egy raktára is a máramarosi só számára.

V. §.

A Takta és a Bodrog szigetei, a Latorca vízfolyás és főként Zemplén vármegye több folyója

Takta szigete

Tokaj alatt ezer lépésnyire Ladány falu fölött az északi oldalon a Sebesnek nevezett patak szakad ki a Tiszából, de rövidesen a Taktába ömlik, közben a Tiszával szigetet alkot, amelyen Ladány alatt szabolcsi közigazgatású falvak sorakoznak: Tardos, Báj, Prügy, Csobaj, Taktakenéz (Takta Kinis). A sziget északi szegélyén Tarcal alatt van Szada mezővároska és Harkály, elhagyott helyek Bas és Felsőlúc, ahol a Takta a Szerencsből folyó patakkal gyarapodik, majd visszatér a Tiszába. Ezen patak torkolata alatt van Alsólúc és a zempléni terület határán, a Tisza és a Sajó találkozásánál Kesznyéten (Kesznyétem). Tokaj és Rakamaz vonalában a Tisza a Bodrog jeles vizét fogadja magába, amelyet több patak táplál, ezeket külön-külön is meg kell említenünk.

Latorca

A Latorca a Magyarországot és Oroszországot elválasztó Kárpátokban eredő folyó, számos beregi orosz falu között kanyarogva jut Szentmiklósig, amely alatt északról több falucskát érintve Munkács vára alá érkezik, ahol napnyugatra eső partján a ruténok püspökének és a bazilita szerzeteseknek a székhelye, Oroszvég fekszik. A folyó napkeletre eső oldalán a K-NY irányban elterülő Munkács mezőváros, tőle északra pedig Munkács híres-neves vára. Majd tovább öntözvén Bereg területét, a két Dobrony falu tájára ér, ahol ék alakban leginkább megközelíti a Tiszát, amellyel – miután az Ung vármegyéhez tartozó Záhony környéki területeket megöntözte –, Zemplén vármegye félszigetét, a Bodrogtózt, a Bodrog nevű folyóval fogja közre.

Bodrog félsziget

A rajta épült Bottyán után Leleszt és Tárkányt hagyja maga mögött. Lelesz a premontrei szerzetesek tulajdona. Bottyántól Tokajig a félsziget legnagyobb hossza 7 geometriai mérföld, legnagyobb szélessége pedig 3. Közepében, ha helyesen tájékoztattak, Királyhelmecc mezőváros, alatta Páciny, és elhagyott várával Kövesd. Lelesz alatt pedig a folyóhoz közelebb Zétény és Rád, ahol ferences szerzetesek, majd Szinnyér, Véke, stb. Tárkány alatt a Tiszánál Leányvár, Dámóc (Danoc), stb. Tokaj fölött a Bodrog mentén Szerdahely - várral. Leleszből Zemplénbe utazóknak a Tice nevű iszapos medrű patak állja útját, amely a Latorcából szakad ki.

Tice

A Tice nagy lustán ugyancsak a Bodrogba viszi vizét Zemplén sáncának, illetve régi várának vidékéről, amely várat egy kis magaslatra építettek, de aztán elhagyták, csupán a templom maradt fenn. Innen származik az oly kiterjedt vármegyének a neve. A falu, illetve mezővároska megyegyűlések székhelye.

Latorca, Laborc, Ondova és Topla (Tapoly) egyesülésének helye

Gödöny hídja alatt (Gödény hídja) és Szürnyeg falu felett a Topolyának és az Ondovának már korábban egyesült vizei beleömlenek a Laborcba, majd az így eggyé váltak a Latorcába.

Bodrog folyó

Találkozásuk után Tokajig felveszik a Bodrog nevet. Szürnyeg Zempléntől ezer lépésnyire északra van.

Epigramma a Bodrog folyóról:

Több vagy egy forrásból erednek a folyók,
Vajon egyedül ez a folyó lenne forrás nélkül?
Korántsem, de eredete kiválóbb, mint a forrás;
Kész folyók alkotják ugyanis forrását,
Azt mondtad Tullius, hogy minden dolog kezdete kicsi,
Ennek a folyónak azonban ilyen kezdete nem lehet.

VI. §.

Ung vizei

Az Ung mentének leírása

Az Ung folyó Ung vármegye sajátja ugyan, de forrásából a zempléniek is ihatnak. Alig születik meg ugyanis – hogy úgy mondjam –, vizecskéje máris élteti őket.

Magyarország és Lengyelország határán a Kárpátokban fakad, kisvártatva keletre fordul, majd É-D irányba veszi útját egészen Ungvár határáig. Miközben sok falut öntöz, számtalan kis forrásból gyarapszik. Ungvár felett keletre Nyevice sziklavárának romjai; egy mérfölddel felette Vorcsó, valamint Nagy- és Kisberezna. A kisebbben a görög szertartású baziliták kolostora, amely évi nagy búcsújárásairól híres, majd Rosztokát említjük, amely valamivel távolabb, és annak kanyarulatától északra fekszik. A túlsó parton, Ungvár közelében a két Domonya, – Alsó- és Felsőnyevice várával szemben – ugyanazon nevű falu; azon túl két mérföldre Zaricsó, stb. A természet csodálatos műveként folyja körül az Ung Ungvár

sziklavárát, és az alatta, tőle nyugatra elterülő várost. Szinte mindenütt sekély, kivéve, amikor megárad. Ezen hely táján vannak Magyarországnak Lengyel- és Oroszországhoz legközelebb eső szőlőhegyei, tőle északra se közel se távol már egyetlen egy sincs.

A róluk szóló epigramma:

Azok a borok, melyek Ungvár környékén teremnek,
Bachus utolsó adományai.
Csodálkozom, hogy számos másnál mégis
különbek.

Innen az Ung ezer lépésre nyugatnak tartva Szenna vidékén Vaján fölött a Laborcába vezeti vizét. Teljes hosszát tízezer lépésnyire becsülik. Az északi oldalon Ungvár földjei alatt egy folyócska Alsó- és Felsőnémetit öntözi, majd az Ungba ömlik. Ennek torkolata alatt a folyónak ugyanazon partja mentén Pinkóc és Lakárt, aztán füzesek. Az Ung és három más vízfolyás találkozásánál épült Nagyszeretva, valamint Szenna kastélya és falva, amelyeket most éppen csak megemlítünk. Akik Felsőnémetiből Vinnába tartanak, ezer lépés megtétele után Tibát (Tibe) érintik, majd Szobrácot – valamely nemesi birtokkal, Ubrist (Ubres), Fehérházát, végül Ganajná (Hanajna Hnojna). Közülük Ubres az úttól keleti irányban egy kicsit kiesik. Ezen a szakaszon néhány patak van, amelyek Homonnától az északra és nyugatra húzódó hegyekben erednek, és az említett falvakon keresztül folynak. Egy részük a szóba került uradalom alatt kettős mederbe fut össze, másik részük Hanajna felett találkozik, és a hozzá legközelebb eső falunál lévő tó kifolyása – nem messze a cölöphídtól – nádasokon és mocsaras sásasokon át az Ungba viszi őket. Mielőtt azonban elérnék ezt a folyót, mind a három patak Szennánál egyesül. Az említett egyesülő vízfolyásokhoz csatlakozik vizével az iszapos medrű Poljanka.

Hanajna és Vinna közötti tó; Vinna mögötti hegyek rohanó patakjai; Homonnai és Nagymihályi családok

A hanajnai patak északi oldalán, Szenna felett, Hárskút fekszik. A tavat, amelyet említettem, Georgius Giacomo is ismerte. A hegynek

Vinna mögött emelkedő vonulata rejti. Vad szakadékokból és sziklás csúcsok koszorújából rohanó vizek táplálják, bennük pisztrángok élnek, amelyek a zúgó vizekkel együtt száguldanak, cikáznak a sziklák között, hol pedig hatalmasat szökkennek. A sziklába díszül a természet ezen csodáit megtekintő Homonnaiak és Nagymihályiak nevüket vésték.

A tónak két kifolyása van, amelyek közül a nyugati a Homonnaiaké, a keleti a Nagymihályiaké, a vinnai vár uraié volt. Ebből a családból él még báró Sztárai Imre, a másik nemzetség kihalt, utolsó sarja az 1726-ban elhunyt Julianna volt.

Az isztarai vagy sztárai birtokot, amelyről a Laborca folyónál beszélek, IV. László magyar király 1279-ben uralkodásának hetedik évében adományozta Jákónak, főpohárnokának és testvérének, Andrásnak, Jákó gróf fiainak, Ottokár cseh király ellen viselt háborújában véghezvitt vitézi tetteikért. Ezután a hely után kapta valaha a család a Nagymihályi nevet.

Térjünk azonban vissza oda, ahonnét kiindultunk. Több helyen vízzel telt mélyedés is van a környéken, amelyeket tengerszemeknek hívnak, miként a Szepesi Kárpátok egyik bérce között is, ahol a Belka patak ered. A ninnai hegy az említett többivel egyetemben elválasztja az ungi hegyeket a zempléniektől. Az északi hegyekben a sok közül az egyik falucska a Bistra – orosz település –, majd a már röviden érintett ungi területek következnek. Az Ung másik oldalán – Ungvár alatt – Bozos és a folyótól távolabbi Darmával határos Őr.

Az Ung forrásvidéke

Lejjebb – Pinkóc és Laktár között húzódó mezőben – az Ungnak egy Ortó nevű kiágazása, amely röviden dél felé folyik, aztán Kapos irányába keletről nyugatra. Ezen kiágazás után valamilyen vízfolyás mentén Viszoka, Bező, távolabb pedig Vaján. Bező alatt, nem messze a folyótól Pálóc kastélya és falva, majd Tegenye, a folyó kiágazásának kanyarulata felett Botfalva, efelett Bajánháza, Mogyorós és Mokcsa – Csicsér irányában. Ugyanezen kiágazás déli partján nyugatról keletre haladva, szinte Csicsér felet, Veskóc,

Vajkóc, Palló, Mátyóc és Sziszlóc, távolabb keletre Ungvárhoz közel eső helységek: Botfalvánál Tarnóc, Minaj, Radvánc és Gerény. Ezekkel szomszédos délen Daróc, Homok, Koncháza (Goncháza), a folyótól délkeletre. Kapos mezővároskánál átkelünk a folyón, majd Lelésznél két másik vízfolyáson. Távolabb a délkeletre lévő szántók között Dobóruszka, Goncházán túl pedig Rát. Nehogy azonban a vizektől túlságosan eltávolodjam, visszatérek ahhoz a patakhoz, amely a lehoci uradalmat, Szerednye várát és néhány egyéb helységet öntöz, majd a Latorcába ömlik. Ez a vár Bereg határán emelkedik Ungvártól kétezer lépésnyire, ugyanennyire Munkácstól, és akárcsak amazok, csaknem az égbe nyúlik. Munkács és Szerednye vára között források öntözte erdők, ezen erdőknek szinte a kellős közepében Dávidháza. Ha valaki Ungvárra tartva a Lehóc és Daróc közötti erdőkön át vivő út kellemetlenségeit el akarja kerülni, legjobb, ha Szendrónél vagy Lehócnál letér és Helmec felé folytatja útját. Jó tudni azt is, hogy Ungvártól Eperjes hét, Kassa nyolcezer lépésre van. Eperjes irányában előbb a homonnai, csicsivai és varanóci földeken visz keresztül az út nyugati irányban; aztán a komoróci, bisztrai és hanuszfalvai területeken északnak, majd nyugatnak fordul az út. Kassára Vaján, Mihályon és Vásárhelyen stb. át visz az út. Gálszécs valamint a Bacskó kastélyánál és falunál a Dargo hegyen kell átkelni Kelecsény, Szinnye (Svinicia) és Böd (Bed) irányában. Mindez nyilvánvalóvá válik az alább következő leírásokból. Térjünk azonban vissza a szárazföldről a vizekhez.

VII. §.

Zemplén vizei

Ciróka

Zemplén vármegyének első jeles folyója Unggal való északi határán és a Kárpátok alatt a két forrás táplálta Ciróka. Mielőtt a két csermely egyesül, négy falvacskát szel át. Szina fölött találkoznak, majd miután három települést és Modra mezejét öntözték, Nagykemence (Kemense) területén nyugatra fordulnak és

Homonna fölött a Laborca ragadja vizüket magával. A szomszédos két Kemence, amelyek Homonnától egy, Ungvártól négy mérföldre vannak, Ung vármegyét Zempléntől elválasztó hegyek alatt fekszik.

Ezeknek a hegyeknek a legszélső, a többitől elkülönülő nyúlványán emelkedik Vinna vára; majd dél felé a Laborca folyón túl Nagymihály mezővároska. Ugyanezen hegyek nyugati völgyében található Jeszenő várának romjai is, amelyeket a Potubka falu felett születő patakocskák mosnak. Ezek előbb Peticsét öntözik, aztán Kiskemence és két-három más falucska földjein át, a Ciróka menti dombok által terelgetve Homonnánál a Latorcába ömlenek.

Jeszenő várát és egy közelében lévő másikat, valamint Nevickét Ung területén 1644-ben Rákóczi György elpusztította, aki nemcsak Ferdinánd császárral, hanem Homonnai Jánossal is szembeszállt és harcolt. A Laborca, miként ennek a földnek többi vízfolyása is, a Kárpátokban ered. Mentében gyakoriak a kisebb falvak, miként az oroszok csupa-hegy vidékén, éspedig Szepes vidékének szélétől egészen a Máramarosi határokig, amelyeknek maradéktalan előszámlálásához sok kézre volna szükségünk. A folyó, amelyről beszélni szándékozom, egy kis szakaszon egyenesen délnek veszi útját. Széprévnél (Krasny Brad) keletre fordul, öt mérföldnyi kanyargás után Homonna erősségéhez és városkájához érkezik, majd annak keleti oldalát fürösztvén, dél felé folytatja útját.

Szép Rév alatt a keleti parton a baziliták monostora, kik néhány évvel ezelőtt egykor a nagy hírnévnek örvendő Mária képet és kápolnát gondozni kezdték. Valamikor, mint hírlik, az égő templomból ezt a képet valami csodálatos erő a közeli erdőben egy fára helyezte, ahonnét arcát a templom felé fordítva nézte a tüzet.

A róla szóló epigramma:

Marcus látnok egy epigrammában írta
Nagy csoda az, amikor egy kép beszélni
kezd.

Az ő verséhez szépen illesztheted:
Nagyobb dolog az, amikor a festett táblakép
helyét megváltoztatja.

(Martialis Lib. XI. in Lydiam)

Sztropkótól két mérföldnyire nyugatra folyik a Laborc, miként említettem itt dél felé fordul és ezt az irányt tartja ezer lépéssel Őrmező nevű falu utánig, ezt követően Sztárától kezdve Zemplén és Ung határát alkotja, majd nyugatról keletre veszi irányát, míg Vajánt el nem éri, ahol – miként már említettük – az Ungot magába fogadván Kapos városkát megöntözvén délnek tart, ahol híd íveli át. Nem messze Lelész határától megközelíti a Latorca medrét is, és nemsokára egyesül vele.

Udva

Mielőtt a Laborc Homonna mellett elfolyva, az Udvát fogadja a vele azonos nevű falu alatt, amely patak tizenhét falun folyik keresztül. Homonnán túl egy mérföldnyire északra ismertebb falu Göröginye (Görgönye, Ohradzam). Az Udva forrása a Ciróka legtávolabbi forrásától 5 mérföldre van, ugyanannyira Homonnától.

Ondava vagy Ondova és Ondva

Az Ondava hét mérföldnyi szakaszon Zemplén és Sáros vármegyét választja el egymástól. Ezen a szakaszon középtájt, a keleti parton Sztropkó mezővároska kastéllyal, amely Eperjestől négy, Bártfától három mérföldre van – velük háromszöget alkotva. A mezővároska északi felén a megreformált ferencesek rendháza. Fölötte a folyó forrása alatt, Tiszinyec, Duplin, Mesztizskó és Hocsa ; Breznice alatt Turány, Petőfalva, Kelcse (Kelycse), Nagy- és Kisdomása, Zsalobina, Minyóc, Tavarina falu kastéllyal, alatta Hrabóc a part mentén települt körtvélyes szomszédságában, végül távolabb Vásárhely. A nyugati part mentén Sáros megyéhez tartozó helységek Sarbó, Dricsna, Bokcsa, Sztropkóval átellenben Szandal. A két Olsva alatt Valkó, Trepec, Dobra, Kanya, Benkoc. Majd következik sziklavárával a zempléni Csicsva, aztána a folyó kanyarulatában Piri és Morva. Napkeletről az Ondava, Hocsa, Bruznica és Olyka patakokat fogadja magába.

Hocsa, Bruznica és Olka patakok

A Bruznica ezer, a Hocsa és Olyka négyezer lépésnyi utat tesz meg.

A Hocsza nevét a torkolata, az Olyka a forrása közelében lévő településtől kapta. Ezek a patakok több falvat érintenek, a Bruznica egyet, a vele azonos nevűt.

VIII. §.

Sáros vármegye vizei

Topla vagy Toplya

A Topla forrása napkeletnek indul útnak; alatta Lenártó és Obrucsna. Miután két mérföldet megtett és a Siba patakot magába fogadta, Bártfa északi oldalát öntözi, majd a Lukavica patakkal gyarapszik, amely ugyanezen nevű falunál ered, és az említett királyi város déli felét áztatja.

Breznik

Kisvártatva a Breznik patak ömlik bele, amely a Kárpátokban ered, és délnek tartva viszi vizét Regetyovcán, Becherowon, Komlóson és Zboró városkán át (Makovic vára ugyanis, amely tőle délre emelkedik, több más magyarországi várhoz hasonlóan ma már nem létezik), majd Bártfa határában ezer lépésnyit megtéve, a Toplába ömlik. Torkolata felett a keleti parton fekszik Új Falu, Zborow alatt Hosszú Mező (Dluha Luka). Nemsokára a Topla délre fordul és völgyeket szel át, megöntözi a komaróciak, polakovciak, hraboveciek és a duboveciek határát. Nagyjából ezer lépés után Kurima városka nyugati felét érinti; majd meglátogatja alatta Kucsint, Maragonyát, Zelecsnit és Tapolyt valamint Bisztrát, ahol elhagyja Sáros vármegyét, és Zemplén megye területére lép. Zemplénben a folyó keleti oldalán Jeszterba, Komarna, Kucsov és Varanó (Varanow) - kisváros kastéllyal és a pálosok rendházával. Nyugatra, Kurima alatt, Harhaj, Nyérjes (Nyirjes) és Hanusfalva nem közvetlen a patak partján. Bisztra alatt pedig, amelyet kettészél, Hlinne, Kópatak, Sókút, Csáklyó és a Varanóval határos Csernye. Lamnica alatt Szacsúr, Polyánka, Parnó és Terebes felé tart. Ezen utóbbi és Polyánka között a túlparton van Vásárhely.

Az Ondava és a Topla Vásárhelynél egyesül

Vásárhelynél az Ondavát és a Toplát híd íveli át, ahonnét már együtt folytatják útjukat Terebes irányában. Ebben a városkában is van a pálos szerzeteseknek rendháza.

Székcsó patak

Ismertebb patak a Sáros vármegyéhez tartozó Székcsó, Herkneknél várkastélyt öntöz, amely nem messze esik Bártfától DNY-ra, majd K-re tartva Fricsát és Osszikót öntözi, aztán Töltszéket elérvén délnek veszi útját, majd egyre inkább keletre tartva Kapi falunál, miután fogadja a Demétéből folyó patakot, amely Sároستól húzódó hegyek peremére épült, Kapi várát karolja át, Finta és Sebes földjei között nyugatra fordul: végül Eperjes alatt elhaladván délnek veszi útját és a Tarcával egyesül, miként Giacomus Geográfiájában olvashatjuk. Sebesben kastélyt és a ferences provincia rendházát találjuk.

Torissza (Tarca)

A Tarca Szepes vidékén, a Répás falu fölött emelkedő hasonló nevű hegyekben ered, először napkeletnek, majd Sáros vármegyében a vele azonos nevű falu és kastély fölött, észrevehetően dél felé tart, miközben jeles helységeket látogat meg: Szeben királyi városát, Sárosnak hegyre épült várát és mezővároskát, valamint Eperjes királyi várost, miként ugyancsak helyesen írja Georgius Giacomus a geográfiájában.

Sáros várának romjai

Sáros váráról, amelyet a történészek dicsőítve emlegetnek, mondják, hogy valamikor az 1660-as években az egyik közkatoná az ellenséget titkon a löporos toronyba követte, az ellenség háta mögött lőport szerzett, majd a gyújtózsinórt, amelyet sok évvel korábban Lipót császár katonái az ágyuk elsütéséhez használtak, bátran a parázssal telt serpenyőbe dobta és az ott őgyelgő, heverésző katonákat a levegőbe röpítette, majd minden a tűz martalékává lett, szénné égett. Íme ez lett hajdan III. Béla

magyar király által is lakott ősi és erős vár vége.

Kisszeben eredete

Béla leánya Szabina adott nevet a szomszédos Szabinának vagy Szebennek, amely aztán királyi város lett, mivelhogy felüdülni és gazdálkodni gyakran felkereste ezt a helyet.

Kassa címere

Szabina mostoha anyja, aki Béla király második felesége és II. Fülöp francia király leánya volt, Kassa városának címerébe szülőházájának három liliumát adományozta, amelyet jóval később az ugyancsak francia Anna még hárommal tetézett, midőn az esküvő után László magyar és cseh király 1502-ben a kassaiak címerét jóváhagyta és így módon gazdagította. Az, hogy előtte már három lilium volt, nyilvánvaló. 1462-ben a várostorny vagy az Erzsébet templom kapuja feletti címerben három folyót és ugyanennyi liliumot láthatunk, amely liliumok, amennyiben azokat valamelyik francia családból származó királynőnek tulajdonítjuk, nem származhatnak mástól, mint csak az említett Margittól. Ennyit a tudomány kedvéért. Vezessük azonban vissza elbeszélésünk fonalát oda, ahonnét eltérültünk. Eperjes alatt erdők és hegyek között részben a folyó mentén, részben a közelében a nyugati parton megbúvó falvak a következők: Kende, Kis Falu, Licsért – ahol postakocsi állomás van –; majd Lemes, Böki, Berethő és a kassai hegy lábánál Budomér Ugyanezen hegy keleti lejtőin Benyék és Rás. A túlsó part mentén az említett királyi város alatt, nem egészen a folyó partján Sóvár, amelynek közelében – főként az áradások idején a só párolásához szükséges fát szállító – rohanó patakot fogad magába. Ennek a pataknak a torkolata alatt, a part mentén Enyicke, csaknem Kendével átellenben Szentpéter, Somos, Haraszti, Lapispatak, Király Népe és Vajkóc.

Mirk patak

A somosi hegyen túl keletre egy másik hegyben ered a Mirk patak, amely miután a hasonló nevű falut, valamint Boroszló és Baranovce

településeket öntözte, és dél felől kisebb vízfolyásokat fogadott, Lápispatak felett a Torisszába ömlik.

A mirki hegyeken túl Tuhrina, amelynek rétjeit az Osva szeli át. Abaújvár vidékére érkezvén a Torissza esetenként nem minden károkozás nélkül öntözi a rozgonyi szántóföldeket, a két Olcsvár, Zboda, Lengyelfalva, az iker Hutka (Hutyka) és Alsómisle szántóit. Ez utóbbinál nyugat felé hajlik és kb. egy stádiumnyi út megtétele után a zsadányi kerteknél a Hernádba ömlik, előtte azonban a zsadányiak földjeivel átellenben szigeteket alkot. A Torissza torkolata Kassától ezer magyar lépésre van. A rozgonyi mező híres arról a csatáról, amelyet I. Károly király Trencsényi Mátéval 1312-ben vívott. Mindkét fél elkeseredetten küzdött. A küzdelemben részt vevő kassai polgárok Máté oldalára álltak.

IX. §.

Néhány szepesi vízfolyás

A Hernád forrása

A Hernád a Nagykirályhegyben ered, amelynek nyugati oldalán a Garam indul útjára. Több forrása van. Keresztülfolyik Vikártócon, Sávnikon és más Szepes vármegyei helységeken, amelyeket szépen felsorolva megtalálunk a „Prodromus Hungariae”-ban.

Nagygölnic

A Nagygölnic ugyancsak a Nagykirályhegyben, ill. Káposztafalva hegyeiben – nem messze Murány várától Zólyom területének peremvidékén – ered, Gömör vármegyében a lányi üveghutától sziklák között rohan, majd Dobsina falu határában három mérföldön át a szepesi földeket választja el a gömöriektől, ahol is az északi partján néhány réz- és vasbánya, valamint Wagendrüssel mezőváros fekszik.

Kisgölnic

A Kisgölnic az iglói (Neudorf) hegyekben ered, és még szülőföldje területén több kis patakkaal gyarapodván képes kalapácsokat

működtetni, amelyek a vasércet apróra törik, majd segítségével a meddőt az érctől elválasztják. Végül Wagendrüsselt átszelvén, a Hernádba ömlő Nagygölniccel egyesül.

Szvinica folyó

Sáros vármegye legszélsőbb folyója nyugaton a Svinica. Két forrásból indul, mindkettő északon van, de egyikük napkeletre, másikuk napnyugat felé esik. Ezen utóbbi semmiféle külön nevet nem visel, amaz attól a falutól kapta nevét, amelyet útjában érint, amely névvel aztán társát is megajándékozza. A nyugatra tartó – még névtelen – Hrabkón, Szent Kereszten, Mochnián és Szina Újfalun folyik keresztül, majd a Kapta alatti kertekben egyesülnek. Mielőtt a Hernádba ömlenének, nyugati partjuk mentén kisebb településeket érintenek, mégpedig Senovát, Radácsot, Szent Imrét, Kisagát; a túlparton is néhányat, így Rokicsánt, Janót, Lubócot és Hernád közelében még négy másikat.

A szvinicáról szóló epigramma:

Bár neved kezdetben tisztázatlan,
Tisztává tesz a téged tápláló forrás kristály-
tisztá vizével.

Kajata Eperjestől egy mérföldre van. Innen ugyanazon sárosi területen egyenesen tovább sorakoznak: nyugatra Bertót – ahol postakocsi állomás van –, majd Siróka és a Branyiszkónak nevezett hegy, amelynek ormai alatt, Szepes vármegyében Korotnok húzódik meg futárállomással. Távolabb kies síkság, majd sziklaorom, amelyre a szepesi vár épült, mellette halmok, ahol a szepesi káptalan hivatalának és intézményének magas fallal körülvett épületei vannak, alattuk északra Váralja mezővároska. Tovább nyugatra egy nagy kiterjedésű halmon Lőcse, királyi város, amely a tőle északra eső magas hegyek lejtőin terül el. Mivel az elbeszélés túllépte kereteit, ugorjunk innen tovább az ország határaihoz.

Magyarország legészakibb folyója, a Dunajec

A Belka patak, amelyet fentebb említettem, Neofor (Novitarg)

mezővároska felett a Fehér- és Fekete-Dunajec-cel egyesül, s velük együtt a Dunajecet alkotja, amely Szepes és Árva vármegyék határán délnek fordul, hogy egy kis zugot kanyarítson ki Lengyelországnak. Innen Magyarország felé tart, amelyet két mérföldön át Lengyelországtól elhatárol, majd Lesnie (Lessnica) falu alatt a szarmatákat öntözi és pisztránggal táplálja. Közte és Poprád között a Kárpátok legmagasabb hegyvonulatai, a Magura és a Javora húzódnak. A Kárpátok keleti vonulatának közelében, amely egyébként Késmárkhoz a többenél közelebb van, épült Landok falu kastéllyal. A Magurából csatlakozik a Dunajechez a Frankova patak, a Javorából Rilov, amely Hanusz falvát és Mátyás falvát öntözi és egy másik, amely Folvárknak és Lipniknek ad vizet, és Lechnic vagy Vöröskolostor alatt a Dunajecba torkollik. Ezen hely felett a Dunajec Nedec várának falát mossa, amelyet a nép Dunajecnek nevez. Az egyes patakoknak a hossza egyenként körülbelül ezer lépés.

Poprád

A Poprád eredete Lucsivnánál van, vize leginkább a Poprád mezővároska feletti Babia Hura hegyből gyarapszik. Ezen kis város felett, a meder nyugati oldalán Lomnic, Sztráska (Strasek Stráss), Béla, Busovec, Podolin, Rasbach, Gnyaszda, Lubló (Lublow) vára még Szepes határain belül; majd a sárosi közigazgatású Palocsa mezővároska és Orló (Orechov). A túlparton Palocsa mezővárossal átellenben van Palocsa vára, a lublói várral szemben a vele azonos nevű mezőváros, Buszoveccal szemben Halmuc, majd Keresztfalva, Késmárk királyi város, Hundsdorf és Szent György hegye (Sobota) Poprád mezővároska túloldalán. Szepesremete (Musin) mezőváros felett a folyó Lengyelországnak veszi útját.

A Tisza folyónak leírása azonban nem engedi meg, hogy ennyire elkalandozzunk.

Szepes és Abaúj vármegyét egymástól elválasztó patak

Délről a Hernádba ömlik az a patak, amely Felső Mezenzénél lévő hegyből ered, Bélát és Hamort öntözi, és két mérföld hosszan Szepest elválasztja Abaúj vármegyétől. Kassától Hámor nyugatra

ezer magyar lépésnyire van. Mellette a patakocska nyugati partján a szepesieknek egy magányos tanyája. A Hernád ezután Sáros vármegye egyes déli területeit szeli át, majd Kassa keleti oldalán dél felé veszi útját. Nyugati partján található Kametsán, Kosztolán, Szokola, stb. Russina Kassától kétezer lépésre van, a túlsó parton Téhány a kassai hegy lábánál, valamint Teplicsán, Kis Falu stb. A Hernád nagy áldás a kassaiaknak, mert a Szepességből rönköt, gerendát és egyéb anyagot szállít. Mivel ezzel Abaúj vármegyébe tér át elbeszélésünk, ahol a szerző tartósan időzött, úgy illik, hogy hosszabbra engedje elbeszélése fonalát. Ahol Szepessel határos, ott hatalmas hegyek tornyosulnak, amelyekből források fakadnak, belőlük pedig több patak keletkezik.

X. §.

Abaúj vármegye vizei, elsősorban a Hernád

Csermely

A Csermely a Hamoro alatti hegyekben ered, Téhány környékén a szurdokból kiszabadulva délre fordul, ahol egy részét Kassa nagy hasznára csatornákkal a város irányába elvezették. Miután a város szennyét magába fogadta, árkokban és kanálisokban a külvárosokon át keletre tart és a császári malomnál a Hernád ragadja magával. Kassa felett a hegyoldalban és annak déli peremén gyógyvizek fakadnak. Több, mint 50 évvel ezelőtt egy vak gyógyulásáról váltak híressé.

Epigramma a Kassa és Újfalú között 1734-ben az esőzések által napvilágra került elefántcsontokról:

India elefántot küld, énekli Maro jós:

csodálatos,

Ilyen messzire ki volt képes elhozni őket?

Egy másik epigramma:

Kassán azon gigásznak csontjai kerültek elő,

Mely az első templom hatalmas oszlopát

tartja.

Már a víz által kivájt talaj is elefántokat ad:

nagyokat,

Vajon az istenekhez e nagy ökrök* illettek-e?

*Az elefántokat, a szárazföldi állatok legnagyobbjait a rómaiak ökröknek nevezték.

Miszla

A Miszla patak nem messze Csermelytől sziklák közt ered, Tőkés falutól északra déli irányba folyik. Keletre fordulva pedig Miszlókát öntözi, egy szakaszon Bárca és Kassa mezeit választja el, és Lebenye falvacskán át a Hernádba ömlik. Áradáskor a régi mederbe is visszatér és útját dél felé veszi. Ilyenkor a folyót kísérő réteken át Buzafalvára, Bernátfalvára, Mindszentre, Csontosfalvára, Gecsére (Gecsa), Csányra hoz romlást, majd a Csánnyal határos Zsadánnyal szemben a Hernádba ömlik.

Szartos

Csány határának közelében Gönyü falvacska földjein a Szartos nevű patak forrásai fakadnak, amely a Hernád mentén a gönyüiek, szinaiak, kenyheciek, migléciek és felsónémetiek – kiket tornyos németieknek is hívnak –, rétjein és erdein át kanyarog. Alsónémeti területén lévő híd felett éri el a Hernádot, mellyel közösen a gönci berket öntözik. Útja közel ezer lépésnyi. Migléc felett torkollik bele az a kis patak, amely Ennyicke kastélytól, Gönyüvel nyugatról határos Szakály és Belse falvacskákon át folyik. Migléc alatt pedig Szinából és Kenyhecből folyó patakot fogadja. Szinában futárállomás van. Térjünk vissza azonban a hegyi patakokhoz!

Ida

Az Ida forrása Aranyitkánál fakad, ahol valamikor aranybánya volt. Majd keleti irányba tart, és északi partján Hillyó kastély és a tőle nyugatra fekvő Meszkonía falu rétjeit öntözi, ahol aztán kissé északnak tart Miszlóka felé és átszeli Bukócot, aztán pedig egy kanyarulattal délnek fordul. Miután Kisidát öntözte, keletre veszi útját és Sacát, valamint a vele szomszédos Buzinkát mossa, majd Nagyidát, ahol sáncoknak és árkoknak maradványait látjuk.

A Kanyapta mocsár

Ezen a vidéken az Ida a Kanyapta (Kanapta) nevű mocsárban tévelyeg, amelyből kijutva Buzita, Reste, Janok és Zsarnó földjein át folytatja útját amely után aztán - hacsak teljesen ki nem szárad - tétován a Bodvába ömlik. Kassától Aranyidka (Aranyitka) kétezer lépésnyire van, Nagyida Enyickén túl délre kétezer lépésnyire.

A Bódva eredete

A szepesi folyók táplálják a Bódvát. Abaúj vármegyében Alsómecenzéfet (Mecenseifen), Jászót, Szepsit (Moldau) öntözi és Péder alatt Torna területére lép. Jászóban a cisztercita szerzeteseknek van kolostora. Ezen a szakaszon a Bódva északról egy kis patakot fogad magába, amely a Jászóval szomszédos völgyben ered. Ennek egyik forrása a Szent Anna kápolnánál fakad, amely ismert búcsújáró hely. Pányt és néhány elhagyott helyet öntöz. Somodi (Somogyi) falu felett, amely Moldva és Tonak között Abaújvár vármegye peremvidékén fekszik, kilép a sziklás szurdokokból és a falut elhagyva keleti irányba fordul és a Bercs patakkal Torna területén a Bódvába ömlik. Somodinál gyógyvizek vannak, amelyeket felmelegítve hasznosítanak. Fölöttük - hasonlóképpen Torna határvidékén - építették falujukat a debródiak, kik Szent László forrását mondhatják magukénak, amely kápolnácskájával híres búcsújáró hely, amit a közelében lakó - a már említett - cisztercita szerzetesek gondoznak.

Debród felett található Mecenzéf, Torna és Szepes határainak találkozásánál. Felette épült Felsőmecenzéf. A két Mecenzéffel átellenben van a szepesi Stósz és Szomolnok (Smelnic, Schmölnic). Felsőmecenzéf és Béla között, kissé keleti irányban - velük háromszöget alkotva - épült Aranyidka.

A Hernád elhagyott medre

Térjünk vissza azonban a jeles folyóhoz. Azon híd alatt, amelynek helyéről már említést tettem, található Szurdok, alatta - Ruszkával átellenben - nem is olyan sok évvel ezelőtt a Hernád

visszatért régi medrébe (Ó Hernád) és átlépett abba a folyóba, amelyet a vidék lakói, nem tudom miért, Bársonyosnak neveznek. Medrének nyugati partján a következő falvak találhatóak: Garadna, ennek erdeiben nagy sánc nyomai látszanak; majd Felső- és Alsónovaj; Felső- és Alsóméra, Felsőencs és Alsófüged (Föged), valamint a forrói malom.

A Hernád Bársonyosnak nevezett kiágazása

Itt, Pere falu határában kiszakad a Hernádból az előbb említett Bársonyos, és szülőfolyójával több mint három mérföld hosszú és körülbelül három stádium széles szigeteket alkot. Azon partján, amelyet a nyugati szél fúj, Ináncs, Halmaj (Halmai), Asszaló (Asszaló), Onga és Böcs, amely alatt a folyó visszatér a Hernádba. Az említett Böcs legelői az ónodiakkal határos borsodi, mezei pedig a zempléni területen vannak. Szomszédja a borsodi közigazgatású Lád, ahol a pálos szerzetesek éppen nemrégiben helyreállított rendházát látjuk. Ez a terület Kassától hatezer magyar lépésre van. Asszaló borsodi mezővárost karéjban Abaújvár mezei koszorúzzák. Fölötte nyugatra Szikszó mezővároska, amelytől nem messze Alsóvadász, majd lakatlan területek után két mérföldre Tomor, aztán Felsővadász és a borsodi és tormai területekkel határos Pamlány (Pamlén), végül Torna határa mentén Somoditól ezer lépésnyire Péder. Kassától Szikszó öt, Tomor négyezer magyar lépésre van. Szikszónál van egy patak, amelynek jeges vizét 1619 karácsonyán vér festette pirosra. Ennek a mezővároskának a határa ismert a török veszedelemről és valószínűleg közte és a Sajó folyó között szenvedett vereséget IV. Béla uralkodása alatt a magyar sereg a tatároktól 1242-ben. A király ugyanis a vereség és borzalmak után Kassán pihent meg.

Ennyit a Hernád mentének és az abaújvári területeknek nyugati területeiről. A túlsó parton egy-két mérföldnyire a Bodrog folyót végig hegyek kísérik, kivéve a Keresztúr, Tokaj és Tarcal közti szakaszt, ahol kiváló szőlőtermő hegyoldalak vannak. Túl ezeken a hegyeken néhány abaújvári falu található Zemplén szomszédságában.

Olsva – A Hernád bal partján Abaúj és Zemplén vármegyékben

Az Olsva folyó Sáros területén – miként mondják – az új aranybányánál ered, meglátogatja Kameniciát, valamint a tuhrini és peklini szántóföldeket. Elhagyván Bolyárt, a tőle keletre fekvő Kelecsény (Kelecsen) falvacska szántóit szeli át, majd folytatja útját Abaújvár keleti oldalán: Bödöt nyugatról öntözi és átszeli, illetve érinti Felső- és Alsócsájt, valamint Olsvát. Nyugatra kanyarulván Mislje (Misle) földjein Szent Magdolna kápolnája és Alsómislye között folyik a Torissza, amely rövidesen a Hernádba viszi vizét. Béda Kassától ezer lépésre van, közbe esik Zoba, ahol a Torisszát híd íveli át. Bödön túl van Szinnye (Szénye, Swinnyca) és a vad Dargó hegy védelmében – miként mondják – már Abaújvár határán, Kelecsény. Olsva falun túl, ugyancsak a folyó keleti oldalán, találjuk Györkét, amely 1672-ben a magyarok által itt elszenvedett vereségről ismert.

Vezérük a két testvér, Szuhai Gáspár és Mátyás volt, valamint néhány más középrangú kálvinista. Szerették a fegyvereket, el is veszték általuk. A csata túlélőit Santó, Tállya, Tolcsva, Liszka és a környék templomaiból kizárták. Ennek kapcsán csak ennyit. Az említett Szent Magdolna kápolna egy meredek hegy, vagy domb lábához épült, amelyet Alsómislye mond magáénak. Mellette két forrás; az egyik hajdan Máriának szentelt, a másik télen is meleg és bizonyos betegségeket gyógyító. A hely búcsúíróról nevezetes. A fentebb említett Mislje felett a Hernád mentén Széplak, alatta pedig a hegy lábánál Nádasd, amelynek déli oldalán valamiféle patak folyik. Hasonló csermelyek erednek Kékednél, amelyek legjelesebbje az a forrás, amelyik hallásszervi betegségeket és daganatokat gyógyít. Újvár felett is található valamilyen vízfolyás. A helység temploma a dombtetőre épült, az északi lejtőre a falu, alatta nyugatra a Hernád partján már rég elhagyott földvár, amely a területnek és az abaújvári főesperességnek is a nevét adta. Innen messzebbre Telkibánya, ahonnét egy patak indul útjára, amely Zsúita falut öntözi, majd az előtte elfolyó Hernádba siet. A Hernádtól kissé keletre húzódó hegyek között egy völgyben

Telkibánya közelében bújik meg Gönc mezővároska. Gyógyvizeknek nincs híjával. Egy pataknak örvend, amely É-D irányban folyván Ruzska fölött, amit ma Göncruszának, előtte Kornisruszának hívtak, a Hernádba ömlik. Ezután Vilmány - bérkocsi állomás -, Kassától négy mérföldnyire, majdnem egészen a folyó partján Visoly és a két Céce, aztán Hernádbüd (Böd), Pere, Dobsza, Nagykinyis (Kinés), végül Abaújvár peremén Szent Istvánbaksa (Baxa). Ennél a kis, Zemplén és Borsod határánál fekvő falunál a Hernádot ötven öl hosszú közúti híd íveli át. Zemplénhez tartozó helységek a Hernád mentén és egymástól kis távolságra: Regete Dobsza, Csanálos, Gesztely, Kak, majd a túlsó parton Hernádnémeti, amelyet a zempléniak Belsőböcsnek hívnak, az abaújvári Böcs közelében, s vele átellenben, amelyet Külsőböcsnek is neveznek, majd Berzék, Hidvég, Köröm, Kiscséc, Nagycséc, végül a torkolatnál Kesznyéten, amelyet fentebb említettem. A túlparton Ónod alatt az egri törökök által épített valamiféle erősség és egy Kermio nevű kis település található. A Tiszától messzire Csát, amelynek földesúri fennhatóságtól való mentességét vitatják. Ónod és Keresztes között puszta lapályok, amelyek nagy része a Csátiak birtoka.

XI. §.

Magyarország legkiválóbb szőlőtermő vidékének leírása

Észak-Magyarország legkiválóbb bortermő vidékeinek leírása

Azok a helységek pedig, amelyek a Hernád és a hegyek között kétezer lépés hosszan Zemplént és Abaújvárt egymástól elválasztják Megyaszó - Dobsza felett -, Monok két nemesi kastéllyal és Alsógolop tőszomszédságában a már Abaújvárhoz tartozó Felsőgolop. Ezen a vidéken, a Hernád ugyanazon oldalán, - közelebb a hegyekhez, mint a folyóhoz - kanyarog egy kis patak. Esővíz élteti, a Gergely hegyből rohan Hézen (Hejce) át Vilmány felé, de Héze határában északról délre fordul Korlátot (Korlátfalva) öntözve, ahol állandó vízfolyássá alakul, mert részben kis források örökké csordogáló vize, részben pedig a Fonyból érkező patakocska táplálja. Majd hosszan kanyarog Boldogkő néma várának és Nemes Kér falunak mezein át, miközben Arkából és a vártól folydogáló vizekkel gyarapszik. Szántót nyugatról öntözi, innen a

rétet átszelvén Golopot érinti, ahol a domb alatt kanyarogván a közeli Tállya mezővároska és Zemplén vármegye szántóira lép, s a szőlőtermő dombok alatt Mád, és az elhagyott Zsombor felé tart az ondi dombok között nyugatra Ondot és Szerencs kastélyát öntözi, amely egykor a bencés szerzetesek rendháza volt. Végül a Taktába ömlik. A patak hossza négyezer lépés a forrástól Tállyáig kettő, utána is ugyanannyi. Szerencs alatt szántó és legelő, amelyet Harangodnak neveztek el, és amely Hidvég felé ti. a Hernád és a Sajó menti falvakig három mérföld hosszan húzódik.

Hátra van még a Bodroghoz tartozó keleti terület szemrevételezése. Alsó- és Felsőmislyén túl, a hegytetőn, kiemelkedő sziklán, Szalánc várának romjai, alatta Felsőszalánccfalva, majd a zempléni Szécskeresztúrral határos Újváros. Ez a helység, amely csak nemrég kapta a város nevet, Kassától három mérföldre van. A hegyek dél felé futó nyúlványain Füzér elhagyott vára, és Zemplén határán Kalsa (Kalcsa) falvacska. Annak a hegynek a keleti oldalán, amely alatt Telkibánya húzódik meg, indul útjára a Bósva (Borsva) patak, amely nevét a forrása közelében lévő településtől kapta. Miután Vágást és Mikóházát öntözte, zempléni területre ér, és délkeletre fordulva Újhelyt látogatja meg, amely mezővároska Göncsel átellenben a hegyek mögött épült. Benne a pálos szerzeteseknek rendháza van. Az említett Bósva és Ronya patak között az abaújvári lejtőkön Alsóregmez (Alsórednec), majd a két patak Sátoraljaújhelynél (Újhely) találkozik és Sárospatak mezővároska fölött a Bodrogba vesznek.

Patak várának falait 1702-ben lerombolták. Hejcével átellenben a magas hegyvonulatok túloldalán, két mérföldnyi távolságban Zemplénben a fentebb említett Patak falu közelében található Hotyka. A két helység között Fony felett, alacsonyabb hegy mögött egy kiemelkedő sziklacsúcson Regéc magányos vára, amelyet ugyanazon évben romboltak le, mint Patakot. Nevét az alatta fekvő Regécke falucska őrzi. Aztán a hegyek között üveghuták, és a zempléni Tolcsva mezővároska szomszédságában szomszédságában a lejtőn Horváthi. Ezekén a hegyeken túl Szántóval szemben Bénye mezővároska közelében Baskó falu, az abaújváriak legszélső, utolsó falva. Patak alatt a Bodrog partján Petrohó, Olaszi, Zsadány, egy

Sára nevű falucska, Liszka mezővároska, és távolabb a folyó nyugati kanyarulatában Kisfalud és hozzá közel a Tokajjal határos Keresztúr ugyancsak kicsike mezőváros. Ezekről neves szőlőtermő földjük miatt részletesebben szólunk. A bort általában tokajinak mondják, de ezzel a dicsérő jelzővel illetik a környék valamennyi kiváló borát.

A borvidék egyéb helységei

A Bodrog, a Tisza és a Hernád mentén ugyanis kitűnő a tarcali, a tokaji, a keresztúri, a zombori, a mádi, a tállyai, a szántói, a bodoki, a monoki, az ónodi, szerencsi és az ezekkel szomszédos helyekről származó bor. Híres azonban a miskolci, az aszalói, a szikszói, stb. bor is. Kívánatos külsejével bármely előkelő asztalra méltó, kitűnő csemegeszőlőt termel Hejce. A Bodrog-vidék szívében pedig a liszkai, zsadányi, olaszi, pataki, újhelyi, tolcsvai, horváti, bényei, stb. bor híres és vonzza a vásárlót. A borok kiválóságában nagy szerepe van a Nap erejének. Szinte minden évben egyik a másikat múlja felül, és amikor az időjárás kedvezése folytán minden halmon beérik a szőlő, csaknem valamennyi helység bora édeskés és nemes. Ennek a bornak a kiválósága először akkor vált ismertebbé, amikor a Szerémséget a törökök elfoglalták. Korábban ugyanis a lengyelek serlegeit és kupáit töltötte meg, míg a többi nemzet számára ismeretlen maradt. Még a magyar király asztalára sem tartották illőnek, pedig ezek a borok a Szerémség borával vetekedtek.

Közös epigramma a Tokaj vidéki borokról:

Szemügyre vette Bromius* a birodalmát, amely az
egész földkerekségre kiterjedt,
Körülhordozván tekintetét, elébe tárulnak a
jobbnál jobbak.

Tokaj híres vidékére érkezett a végén, hol
neki szentelt domboldalakat talált.

Elámul, mily gyönyöröket terem, és megszereti
Ezt az északi pólushoz közeli földet.

Aztán Szarvasra** megy fel, és körültekint a

környező hegyeken,
Melyek Mádót, Tarcalt és Zombort rejtik.
Még jobban ámulatba ejtik e dombok adományai és
szeplőtelen helyei,
És kisvártatva ilyen szavak tolulnak ajkára:
Sokáig laktam a füves pusztákat és Chio*** termékeny
szigetét,
Mégis a végén örökre itt verem fel a sátram.

* Bromius - Bacchus mellékneve.

** Szarvas - Tokaj vidékének kiváló szőlőhegye.

*** Chio - virágzó és termékeny sziget az Aegei-tengeren, az ázsiai
parttal átellenben, törökül Saki Andassi, azaz Mézga sziget.

Egy másik epigramma:

Mivel nem annyira a főt, mint inkább a
lábat nehezítéd*,
Tokaji Bacchus atya**, ez tesz csodálatossá téged.

* Ez a bor inkább az ember lábába szál, mintsem a fejébe.

** Tokaji Bacchus atyát pedig olyan alapon mondunk, ahogy Lenaeus,
Lyaus, stb. esetében.

Néhány tokaji bort külön is dicsőítünk:

A tokaji bor a legelőkelőbb helyet foglalja el
a borok között.

A lapon termőket kerüld*, a magasban érőket
válaszd.

* Az alacsonyabban fekvő helyeken a bornak nagyobb a savtartalma.

A tarcali bor

Tarcal mindig híres volt korán érő szőlőjéről,
Ganymedesz* kezébe illő bort terem a masszói hegy.**

* Ganymedes - Tros trójai király fia, akit Jupiter sasával az égbe
felvitetett és Hebe helyébe pohárnokává tette.

** Massicus - hegy Latium és Campania között, boráról híres. Ma: Monte
Masso.

Zombor bora

Jákob bármily erőset a földhöz teremt,
Ha serlege színültig Zombor borával.*

* Az Isten angyalával viaskodó bibliai Jákobra kell gondolnunk.

A mádi bor

Legyen bár más szőlő valamely oknál fogva híresebb,

Felül nem múlja soha a mádi tőke borát.

Tállya bora

Maradjon meg és növekedjen ennek a Gondúzónek*
a dicsősége,

Tállya borai a pápai asztalra illenek.

* Bacchusnak, a mámor istenének állandó költői jelzője: Gondúzó.

Szántó bora

Ami a szántói préseken csordul ki
szüretkor,

Újvár* földjének legfőbb dicsősége

* Abaújvár (vármegye)

Boldogkő bora

Sokan dicsérik, mások nem tartják nemesnek;

Azért a szarmata nép mohón megveszi azt.*

* A lengyelországi szláv népeket hívták így.

A keresztúri bor

Megvallom, a keresztúrit nem a legjobb bornak,
De a tokajihoz a legközelebbinek tartom.

A lizskai bor

Kik a lizskán termett bort már megizlelték,

Így sóhajtanak fel: bárcsak több teremne belőle Lizskán.

Az olasz bor

E szép helység nevében Itál'a földjét idézi,

Amfórák borával mérhető bor terem itt ugyanis.

A tolcsvai bor

Evant* vagy Caecubát** felülmúlja a
tolcsvai

Még nála is jobb, hisz épségben járja meg a
rónát és a tengert.

* Evan – Bacchus mellékneve

** Caecuba – Laciumban, boráról híres

Valamennyi együtt

Nem kevés a száma a kiváló boroknak,
Melyeket a „tokaji” név alatt a borivó szeret.

A hamis bor

A hamisat vidd el innen, ha nem akarsz
sírni a tény miatt:
Alig van ugyanis ennél
elítélendőbb nyereség.

A pataki bor

A Bodrog nem örül annyira Pataknak,
Mint ahány kis butykos örül a pataki mustos
kádnak.

A bényei bor:

Nem tévedek, amikor jó bornak hívlak,
De a bényei* név nagyobb dicséret neked.

* [A latinban szójáték bújik meg mögötte: Bénye „bene” latin szóra emlékezteti a szerzőt, aminek a jelentése: jól.]

Az újhelyi bor:

Az újhelyi hordók nem oly régiek
mint a falernusiak*.
De gyakran a friss dolgokban is benne rejlik
a nemesség.

* Falernus - jeles boráról híres vidék Campaniában a Monte Masso hegy
aljában.

Az ondi bor:

Minden pálmát elvisz, ha nemcsak
erős, de édes is.

A szerencsi bor:

Ez bizony teljesen Fortuna kegyeltje,
Kinek nevét azonban a magyarban kis kezdő-
betűvel írjuk*.

* Fortuna - szerencse

A monoki bor:

Még ha nem is tetszik mindenkinek az a művelési mód,
hogy erősen karóhoz kötik a szőlőt.
Megörvendeztetni a gazdákat, amikor gyönyörködteti
őket.

Hejce bora:

Különböző címekkel ékes az öreg Jachus

Üdvhozó adománnyal vagyok ékes én.

A miskolci, szikszói, asszalói, stb. borok:

Ritkábban issza mustját a Nagy Lengyelor-
szág-beli

Ő tudja legjobban, miért keresi ezt a Kis-Len-
gyelország-beli.

(A Nagy- és Kis-Lengyelország nélkülözésére történik utalás.)

Gönc bora:

Gönc nemes borát ne vesd meg, ha a szüret
Kiváló, ha pedig gyenge, igyál máshonnan származót.

Kassa bora:

Az idegen nem tudja, milyen bort terem Kassa,
Mivel amit csak a prés kisajtol, megisszák helyben.

Németi bora:

Németi ecetjét nehogy véletlenül olcsónak higgyed,
Hiszen olcsóbb volt az, mikor még bor volt.

A borisszához:

A miskolci törvényt tartsd meg tiszteletedben,

Ha színültig töltik borral a kelyhed,

Úgy, mint először, fenéig ürítsed azt.

Ezeket olvasván magadat borissza

ne áltasd,

E törvények alól ugyanis*

kivételt képezel te.

* Azaz, ha sokat akarnál inni.

Másik:

Ily törvények miatt sok borivó ment tönkre,

Rád ugyanez vár, szentem, szegd hát meg azokat!

Ideje azonban, hogy a tornai folyók leírására térjünk át.

XII. §.

Torna folyóvizei

Aj patak

Torna falu és elpusztult vára felett Abaújvár területének peremvidékén található Falucska, valamint a Szepes vármegyéhez tartozó Stósz közelében Aj. Hegyeiben ered az azonos nevű patak, amely Falucskát és Tornát érintve több erecskét fogad magába, míg végül a Bódvába tér. Varbócon túl keletre a hegyek között Szilice (Szilic). Várbóc a gömöri Pelseccel szemben van.

Jablonca patak

A szilici hegy egyik nyúlványában, Tornaújfalu szomszédságában a Jablonca folyó forrása fakad, amelynek medre három geometriai mérföld. Egy völgyet követve Ny-ról K-re folyik, miközben északról Jabloncát, Körtvélyest, Almást, Görgőt (Gergőt), Szádelőt és Udvarnokot érinti. Majd délre kanyarul és Tornát kikerülve Peder alatt a Bodvába ömlik. Déli oldalán, forrása közelében egy sziklaszirt, amelyre Sólyomkő vára, majd Szádvára vára – egyike a hét Bubeciáni műnek – ugyancsak sziklára épített, amelynek alapjait a folyó mossa; majd Méhenke, amely mellett elhalad.

Szilice környékén, Almástól egy mérföldnyire délnyugatra egy barlang van, amelyben a víz a magasból a mélybe csöpög. Télen a denevérek enyhe hőmérsékletű szállása, nyáron pedig a perzselő kánikulában is – a lakosság nagy hasznára – jéghideg. Amennyi jeget nappal felhoznak belőle, ugyanannyi képződik éjjel. Elővigyázatosan hordják azonban a jeget, mivel aki elvéti a lépést, az a mélybe zuhan.

Epigramma a barlangról:

Ebben a barlangban alaposan felborult
a dolgok rendje.

Nyáron mindig hideg, télen pedig meleg.

Anti epigramma

Ebben a barlangban nem borult fel a természet
rendje:

Ha mindig a nyár hozza a hideget, a tél pedig a
meleget.

A meredek sziklaormok között, ahová Sólyomkő várát építették, állandó vizű forrás és egy barlang található. Benne volt a vár

konyhája, ahonnét az ételeket a harcosoknak csigával húzták fel. Zsigmond király és Korvin Mátyás idejében a csehországi husziták fészke volt, és innét ered a mai napig létező cseh útnak a neve.

A Bódva Torna vármegyében

A Bódva a Torna megyei szakaszon délre fordul, ahol a keleti partján a következő falvak sorakoznak: Zsarnó, Újfalú, Torna alatt Horváti, Hidvég; a túlparton Horváti felett Vendégi, Hidvégen túl Komjáti, Tótszentandrás és a Varbóccal szomszédos Perkupa, majd Szentpéternél a Bódva a Sajóba ömlik.

Csernosnya

Bár Torna Vármegye határai nem kiterjedtek, átszelik a nyugatra húzódó hegyeket, ahol a gömöri területtel határos Csernosnya folyó kanyarog. Kezdetben keletről nyugatra folyik, de Kovácsnál meredek hegyek lábánál É-D irányba fordulva a tornai közigazgatású Dernő és Hárskút falvakat érinti. Dernő után, miközben elhalad Kraszna Horka vára és azon szikla mellett, amelyen a vár emelkedik, Rozsnyó irányába folyik. Végül miután Hosszúrétet, Jólészt és Berzétét is megöntözte, a Sajóba ömlik. Útja két mérföldnyi. Dél felé a tornai és gömöri területeket, amelyeket a Sajó öntöz, hegyek vonulatai választják el. Berzété mezővároskánál a hegy oldalában egy régi vár falmaradványai vannak. Innen a Sajó délre tartva nyugati partja mentén érinti Szalócot, Végtelket (Vitelkét) és Pelsőcöt (Pölsüc). Szalóccal átellenben van Gombaszög (Gombaszeg). Pelsőc mezővároskában megyegyűléseket tartanak és tanácsházuk van. A fent említett hegyeken túl keletre a Varbóc szomszédságában lévő Szőlősardónál van Torna megye határa, miként a Kovácsi felett lévő Lucska és Bárka hegyi falvak lakói is Csernosnya patak vizének első ízlelői.

XIII. §.

Gömör folyói és patakjai

Szóljunk immáron az egyéb gömöri vizekről és a Sajót, eme magyar folyót tápláló forrásokról. Nagyon közel van a Csernosnyához az a

patak, amely az Uhornai hegyekben látja meg a napvilágot, és Kraszna Horka feletti falun át Hosszúrétnél a Csernosnyába ömlik.

Gencs

A Gencs patak Rakottyásújfalunál a pataki hegyekben ered, előbb Szent Magdolna vizeivel, majd Ivádgó hegyében, amely alatt Rudna falu van, egy elhagyott bánya vizeivel gyarapszik. Miután ezek a vizek egyesülnek, Rudnát érintik, és a Gencsbe ömlenek, amely aztán Rozsnyón áthaladva és Berzétét átszelve a Sajóba viszi vizét. Egy mérföldet tesz meg. Gencs közelében folyik még két másik patak, amelyek közül az egyik Rozsnyó (Rosnya, Rosenau) mezővároskát öntözi, a másik pedig Betlér falucskán folyik keresztül.

Mindkét vízfolyás a Sajóba ömlik. Az Ökörhegyben vagy Ökörmezőben, (Campo Bublo, Wolowec) erednek, amely Rozsnyó felett ezer lépésnyire emelkedik. Ugyanennyire van tőle az az ösvény is, amely a hegyen át Merénybe (Wagendrüssel) visz. Tiszta források fakadnak a hegytetőn is, de inkább szomjazik az ember, mintsem ezt a csúcsot megmássza. Rozsnyó környékén több ízben elhagyott, később újra művelt arany- és ezüstbányák vannak. Majd a Lengyelország határán húzódó patakot ragadja magával a Sajó. Ugyanez a Sajó Alsódobsina felett a faluval hasonló nevű patakot nyeli el, amely patak a falu feletti hegyekből folyik, és délről Oláhfalvát öntözi.

A Sajó forrásvidéke Gömörben

Maga a rohanó Sajó a rhédovai (Radzim hegy) hegyekből zúdul le, amelyek nem választják el a gömörieket a szepesiektől. A hegy és a folyó nyugati partja közötti területen van a két Sajó nevű falu: Alsó- és Felsőhajó. A Sajó forrása Rozsnyótól kétezer lépésnyire van. A csetneki völgyet az a folyó öntözi, amely valamiféle vasbányában ered, először Csetneket, majd kétezer lépésnyit megtéve a két Teplica: Felső- és Alsóteplica rétjeit öntözi, és Pelsec felett a Sajóval egyesül. Útja háromezer lépés. Alsó Teplicán a szántóföldeken termálvizek fakadnak. Mielőtt a Sajó és

a csetneki vízfolyás egyesülne, a széle-hossza ezer lépés kiterjedésű hegy lábát öntözik. A hegy keleti oldalán felettebb mély barlangok találhatók, kitűnik közülük kettő. Bubecius (Bebék, Bubek) egy jeles nemzetség atyja, és hét sziklavár építtetője, aki a barlangokban a szájhagyomány szerint kincset talált. Ritka az ilyen szerencsés birkapásztor.

Murány

A Murány folyó Szepessel szomszédos területekről jön, és keleti irányba tart. A gömöri üveghutákat látja el vízzel. Miután Murány várát elhagyta, a közeli völgyből észak felől egy patakot fogad, nem sokkal ezután a Lehota patakot is elnyeli, és Hosszúrétet, majd több falut és vasbányát érint, és Muránytól számítva kétezer lépésnyi út megtétele után Jósvát öntözi. Végül ugyanekkora utat megéve Licét, Sánkfalvát (Csámfalvát), Otrókocst és Bejét érinti, és ezen utóbbi alatt a Sajóba vész.

Balog

A Kis-Hont és Gömör határán húzódó völgyet a Balog folyó szeli át, amelynek forrása a Rozsnyótól öt mérföldre emelkedő, a folyóéval rokon nevű, elhagyott Balog vára mellett bukkan elő. Rimaszécs alatt a Rima folyóba ömlik. Megtett útja három mérföldnyi. Vándorútjának csaknem felénél déli oldalán Uza Panyit öntözi, amely valamikor a török hódítás elleni erősség volt. Északról pedig a „Buza” megkülönböztető jelzöt viselő Panyi mellett folyik el.

Epigramma Gömör vármegyéről és vasban bővelkedő területeiről:

Nem kell, hogy a meztelen Chalybes* kemény
érceiket küldjék

Oda, hol a ruhában dolgozó bányász náluk is
többet talál.

* Vergilius versére történik itt utalás, amely szerint Chalybes népe meztelenül dolgozva bányászta a vasat az idegeneknek.(Georg. Lib. l.)

Másik epigramma:

Vannak kövér, bőven termő és
felettébb gazdag földek,
De a vasércből lévővel egyik
sem vetekedhet.

Rima

Kis-Hont határvidékén húzódó völgyet a Rima folyó öntözi. Ez a folyó a liptói földekkel határos tiszolci vasbányában ered. Átfolyik a Rimaszombattól háromezer lépésnyire fekvő Tiszolcon, amely alatt a folyó keleti partja mentén található Lipóc, Hacsava és Nyusta. Túlparton Brezova alatt azt a patakot fogadja, amely Klenócból indulva érinti Korovát, nyugati partján Rimalehotát (Lehota), a keletin pedig Rimócot öntözi, Brezó alatt és a patak torkolatától nyugatra és délre a következő helységek kísérik a folyót: Rimazalucsány (Zaluzsány), Kecege, Ráhó, a varbóci rétek, és távolabb Osgyán, amely patakjával a Rimát gyarapítja.

Osgyán szomszédságában, tőle nyugatra Kánó és Garáb (Garád) nógrádi közigazgatású falvak találhatóak. Innen a folyó keleti partja mentén Ráhóval, valamint Felső- és Alsóvarbóccal (Verbóc) szemben Szkálnok és Orlai Törék, majd Bakos Törék rétjei, végül Cserencsény és Gömörhöz tartozó Jánossy, valamint Feled és Kis-Hont jeles mezővároskája Rimaszombat. Szkálnokon túl északra ismertebb falu még Szuha. Ezen szakasz falvainak a száma meghaladja a harmincat.

Úgy tűnik, a lakosság errefelé nagyon szereti a cserépedényeket, mivel az osgyániak, zaluzániak és a szuhaiak mind fazekasok.

Miután ezeket öntözte a Rima, Rimaszécsmezővároska alatt és Abbafalva és Velkenye között a Sajóba ömlik. A vidéknek csaknem középpontjában a megyének is nevet adó Gömör található. Ez a valaha jelentősebb település ma már elnéptelenedett. Közte és Abbafalva között van Runya és Hanyva. Az ellenkező irányban ezer lépésnyire Gömör alatt Tarnallya, amely alatt Putnokig Méhi, Retské (Ratsk), Szent Király és a medertől távolabb Málé. Putnokon vannak a hegyoldalban valamikor az egri törökök ellen épített erősség jól látható nyomai. A keleti dombon túl, Szendrő irányában

található Agtelek a tornaiak és borsodiak határvidékén. A dombon túl délre, a Sajó felé, a borsodi közigazgatású és a tornaiakkal és gömöriekkel határos Rudabánya, mellyel átellenben a gömöri Ragály.

A folyóhoz közelebb fekszik Keletsa, vele szemben a borsodi területen Horvátka, majd összefüggő erdőség.

Horvátka a Sajótól több mint ezer, Putnoktól ezer lépésre, Szendrőtől másfél mérföldre van. A Rima folyó torkolata alatt Sajópüspöki, Sajónémeti, Kazinz és Szent Péter. Putnok alatt, amely Püspökivel átellenben fekszik, Kara és Bodva. Ezen a részen nyugat felől két patak által táplált vízfolyás található, amelyek közül az egyik északról, a másik délről csatlakozik. Ennek semmilyen neve sincs, amaz nevét a két Hangonytól kölcsönözte, meg is őrzi azután is, hogy társával egyesül, és Gömör vármegyét Borsodtól elválasztja. Gömörben tehát az előbb említett két Hangony falut, majd Szent Simont érinti. Borsodi területen pedig Nádasd és Arló (Allo), amelyeket dél felől érint a folyó, valamint Csépány, amelyet északról öntöz. A két folyó találkozása felett Bolyok, alatta a déli parton Várkony, amely a többi faluval egyetemben - a Sajó-mentieket is ideszámítva -, Borsodhoz tartoznak. Püspök és Németi között a folyó a Sajóba ömlik.

Georgius Giacomus ugyancsak tud róla.

A gömöri terület azonfelül még tovább terjed nyugatra, Medvesallya vidékéig, ahol Hajnácskő vára áll. Szepes közelében Murány várán túl ezer lépésnyire északra Vernárt, a vad hegyek között megbúvó, Hranovica mezővároska közelében lévő falu, alatta az erdők között Liptó közelében, a szepesi Savniktól nem messze Tergart (Tirngarten), majd Pohorella (Puhoressa) és Zavatka - ugyancsak gömöri falvak - azon magas hegyek védelmében, amelyek között - miként mondják - a Garam forrása fakad. Pohorella alatt, Gömör határán, Polomka, amely felett Liptóban Boca Bánya, a vág folyó menti Szent János faluval szemben. Ezután a Garam, amelynek semmi köze a Tiszához, Zólyom és Bars területeit öntözi.

A hét bányaváros

Tudományos és közérdekből megemlítendő a fémbányászatáról híres hét város, amelyeket bányavárosoknak hívnak. Ezek pedig Baka Bánya, németül Buggans, szlávul Pukkanec, Béla Bánya, németül Diln, Körmöc Bánya, Libetbánya, németül Libeten, szlovákul Lubeta; a lakosság nyelvén Újbánya (Nova Bana, Königsberg), Besztercebánya és Selmec. Libetbánya és Besztercebánya Zólyom vármegyéhez tartozik, Körmöcbánya és Újbánya Barshoz; Bélabánya, Selmec- és Bakabánya Honthoz. Libetbánya, amely Breznóbánya és Lipcsi (Lipscha) között fekszik, Besztercebányától keletre több, mint ezer lépésnyire van. Selmec pedig délre ezer lépésnyire. Selmec közelében ágazik le az út Bélabányára. Ezekhez Besztercebányáról Körmöcbányára tartva nyugat felé egy három ezer lépés magas hegyen kell átkelni. Selmectől délre Bakabánya két mérföldre van. Végül Újbánya a Garam folyó nyugati partján Besztercebányától hét mérföldre, Selmectől kettőre, nyugati irányban. A borsodi területet nagyrészt a Sajó, Tisza és az Eger határolja.

XIV. §.

Néhány borsodi vízfolyás

A Bódva Borsod vármegyében

Miután a Bódva a tornaiak területeit öntözte, északról elhalad Szalonna mellett, majd délről Szendrőt, Szent Andrást – várat és mezővárost – érinti, az utóbbiban a reformált ferences szerzetesek rendháza áll. Majd az inkább keletre kanyargó folyó dél felé tart. Ezen a szakaszán, ha értesüléseim helyesek, a keleti parton Lád, Borsod, Szirák mezőváros és Boldva (Bodva); felette Szent Péter vidékéről a Sajóba ömlik. Szirákkal szemben van Edelény. Hibásan ugyan, de említi Georgius Giacomus is. Ónod alatt Hidvéggel átellenben a Sajó a Hernádot fogadja – annak nevét is elnyelvén –, bár a sajátját sem sokáig tartja meg.

A Szinva

A Szinva patak Diósgyőr vagy Szilvás avagy mindkettő vidékén ered, előbb a váráról ismert nagyobb lélekszámú Diósgyőrt, majd Miskolcot öntözi, és miután Tapolcáról egy, a Mindszent falun át igyekvő kisebb patakot Miskolcra fogadott, a Sajóba ömlik. A borsodi területek gyűléseit valaha Borsodban tartották, ma Miskolcon. Ebben az előkelő fekvésű mezővárosban ferencesek vannak. Tapolcán kevésbé ismert termálforrások fakadnak. Az a patak, amely Ábrahámól folyik, úgy tűnik, hogy az ottani hegyben ered, Feketevíznek, vagy Feketetónak hívják. Egyenesen keletre tartva Harsányt érinti, aztán délről Keresztes, majd egy tóba vész. Innen kiutat találva, keleti partján a mihályi földeket öntözi, nyugatról pedig Szentistvánt. Keresztesnek és a pataknak a déli oldalán egy kápolnának a romjai és egy tágas mező, amelyen 1596-ban a törökök és a magyarok megütköznek. Tény, hogy a Mezőkövesdre, majd tovább Egerbe vivő út mentén egy kő van, amelybe a csata emlékét törökül vésték.

XV. §.

A hevesi folyók és patakok

Eger patak

Az Eger patak forrását Eger várára és városára tekintő Eged hegyen túl Felsőtárkánytól ÉK-re helyezik. Felnémetnél egy másik hasonló patakkal csatlakozik hozzá, amelynek forrása Apátfalva közelében, egy bizonyos három forrásról elnevezett és az Istenanyának szentelt apátsági templom mellett van, amely templomot a közelmúltban a Mária-tisztelők renoválták. Ennek nyugati oldalán áll a ma már elhagyott Szarvaskő kastély. Egertől a források kétezer lépésnyire, az Eger patak forrása pedig ezer lépésnyire van. Nincs nagyobb természet adta áldása Egernek, mint nyáron a fürdői. A felső várat, amelyet a törökök építettek 1702-ben lerombolták, de megmaradt a püspökség régi épülete. Ugyanebben az évben a régóta elhagyott főpapi templom egyik falának tetején három lilium virult ki, amelyeket főtisztelendő Telkessi István

érsek pénzért, sőt aranyért megvásárolt. Csodához és isteni jelhez volt hasonlatos a dolog, de ezek a virágok elhervadtak: mind ez ideig ugyanis ezen a helyen semmi sem virágzik jobban, csupán – újabban néhány jámbor szerzetes ösztönzésére – a mély vallásosság. Miután Eger patakja a borsodi és hevesi területeket elválasztja egymástól, keletről Kistállyát érinti, Andornak (Adornak) alatt elfolyva ezer lépésnyi út után Maklárt öntözi; ugyanekkora szakaszon, de keletről nyugatnak fordulva Szihalmot mossa, és még ugyanezen a szakaszon szolgálja Szemerét és Farmost, s miután az Ábrahámól folyó patakot fogadta, a Tiszába igyekszik.

Tarna

A Mátra hegység szélső nyúlványának déli lejtőjén ered a Tarna, forrása után kisvártatva – Sirok vára alatt – egy tóba ömlik, amelyből kilépve kelet felől Szűz Mária falucskát, nyugatról pedig Verpelét falut – amely Egertől kétezer lépésnyire van – öntözi, innen Debrő irányába tart, ahol útját délnek veszi, és kettéágazva szigeteket alkot, amelyen valamilyen várnak a nyomai láthatók. Innen kezdve nyugati partja mentén települtek Tótfalu, Kápolna, Kompolt és Kaál (Káll), amelynél napnyugatnak fordul. A túlsó parton Kaál közelében Bodd, majd az északi oldalon Zsadány, Füged (Fíged) és Visznek; alattuk a déli parton Méra, Szaránk (Zaránk), Erk és távolabb csinos kastélyával Őrs. Visznektől délre fordul a folyó, ahol a nyugati partján Őrs után Dósa, Jákóhalma, Hatyán és végül, mielőtt a Zagyvába torkolna Jánoshida (János Hidgya), ahol a ciszterciták rendháza található. Fölfele Alattyán és Jákóhalma között pedig Miháltelek (Mihály Telke) fekszik. A folyó útja tizenkétezer lépésnyi.

Bene

A Bene patak a Mátrából bukkan elő, a sári réteket öntözi, nyugati partjával érinti Visontát, majd Detk (Detke) rétjein Gyöngyös mezeinek közelében eltűnik. Másfél méröldnyit tesz meg. A hagyomány szerint Szent László király fakasztotta, és csak addig a helyig folyt, ahol ő a táborát felütötte.

Gyöngyös

A Gyöngyös patak ugyanazon Mátra hegységnek belsejéből folyik. Keleti partján Solymost öntözi. Gyöngyös mezővároska fölé két ágon folyva érkezik, s így halad át a helységen, majd püspöki felett aztán hamarosan egyesül és öntözi a tőle keletre eső Halászt és délebbre Adácsot. A túlparton az említett falvacskák között Györk és Árokszállás. Ezután Dózsa fölött a Gyöngyös a Tarnába siet. Útja Gyöngyöstől a torkolatáig két mérföld.

Zagyva

Azon folyók közül, amelyeket a Tisza elnyel, utolsó a Zagyva, amely Nógrád területén a vele azonos nevű falunál ered. A hevesieket a pestiektől választja el, bár nem mindenütt. Miután több, számomra nem eléggé ismert helységet meglátogat vagy érint, Hatvan alatt a boldogiakat öntözi és lentebb Fényszaru lakóit az északi parton, ahol a nyugatról az azonos nevű falunál eredő Túr patakot fogadja. Ezután a folyó a jászberényieket látogatja meg, ahol félszigetet formál, amelyen a reformált ferencesek rendháza áll, majd átszeli a kis mezővárost, és két mérföldet tesz meg, míg nyugatról Alsó Szent Györgyöt, János Híd szomszédját öntözi. A túlparton Rékás alatt ezer lépésnyire Szolnok. A Tarna és a Zagyva, valamint a Tisza által alkotott háromszögben Kisér (Kisír), Apáti, Csász, Heves, Erdőtelek, Dombrád, stb. települések. Ennek a szakasznak említett helységei közül a Jászsághoz tartoznak: Jászberény, Jánoshída (János Hidgya), Fényszaru, Mihálytelek (Mihály Telke), Jákóhalma, Alabán, Alsószentgyörgy és Ladány.

Csörsz árka

Csörsz árka (Csürsz Király árka) Poroszló és a Tisza, valamint Füzesabony (Fözes Abony) között Dormand és Erdőtelek irányában Atányt, Kált, Boddot, Zsadányt, Fényszarut és Turát érintve húzódik. Ecsednél szűnik meg a Dunától és Váctól egy mérföldre a Zagyva keleti partjánál. Ezen a szakaszon van Abony, Káll és a

róla elnevezett Árokszállás. Dormand és Füzesabony között egyik régi kapu helyén egy átjáró van, amelyet jó, ha az utasok ismernek, nehogy az árok útjukat állja. Dormand Poroszlótól kétezer lépésnyire van.

XVI. §.

A Tisza Külső-Szolnok megyei szakasza

A Tisza Külső-Szolnok vármegyében

A szolnoki területnek az a része, amelyet „Külső”-nek neveznek, olykor-olykor a Tiszának mindkét partjával érintkezik. Ahogy a folyó erre a területre lép, Szandától Szolnokig kanyarogva folyik, majd Várkony felé egyenesen. Szolnokon, a Zagyva és a Tisza találkozásánál, régi erősség áll. Északi oldalán sáncok és a Tiszába torkolló Zagyva medre. Mellette ezeket a folyókat hidakkal ívelték át. A Tiszán túl két kis mezőváros: az egyik polgári, a másik katonai. A polgáriban reformált ferencesek. A vár felett a folyó nyugati oldalán épült Szapor, felette kis sziget, amelyet a folyó a Holt-Tisza nevű kiágazásával fog közre. Felette van a Millér nevű, ezer lépés kerületű mocsár, amelyet a Tisza, ha kiárad, vízzel tölt meg. Efelett, a meder mellett épült Kürü - Szolnoktól másfél mérföldre; innen Kisér felé, a parttól távolabb Kőtelek és Sülly. A túlsó parton már a más közigazgatású Szanda és Roff. Szolnok alatt a folyó ugyanezen oldalán Tószeg, közte és a Tisza között mocsár terül el. Majd Vezseny, Pusztajenő és Cibakháza következik. Vezseny Szolnoktól két, Cibák három mérföldre van. A túloldalon a Szolnok megyei mezővárosok felett egy zugba bezárva, a szandiak, majd a püspökiek (Pispek), és Szolnoktól két mérföldnyire a tiszabükiek. Alattuk ugyancsak a Szolnok megyei Várkony, Földvár Füred, Kürt, Ug és Sass, majd a szolnokiaktól három mérföldre a csongrádi közigazgatású Bökény, bár lehet hogy lakatlan. Itt a Tisza mindkét oldalán sok kunsági településnek kellett lennie, amelyre az itt-ott még fellelhető templomfalak utalnak. És valóban, ennek a népnek a 13 nyugati falujából, amelyek lakóit még Róbert, majd IV. Béla magyar király

uralkodása alatt az esztergomi érsek keresztelte meg, úgy tűnik, egy sem maradt fenn. Szerinte a környéken még ötven évvel ezelőtt 31 lakott faluból csak egyetlen egy, a Körös melletti Szent Márton létezik.

A kunok

Kunok élnek ezen a vidéken Szarvason és még néhány másik helyen. Egyéb népek vagy kihaltak, vagy pedig nem akarván a magyarokkal háborúskodni, beolvadtak. A vidék felső részén van Túr mezővároska, amelyről a Túr patak (Túr vize) a nevét kapta. Ez a helység a Tiszától ezer, Szolnoktól kétezer lépésnyire van. Fent, Szabolcs környékén van a Hortobágy patak, vagy inkább mocsaras meder, amelyről nem sok adatunk van. Csongrád vármegye területe a Tisza egy szakaszát és a Körösök torkolatvidékét foglalja magába. Legjelesebb települése Szeged, komoly erősség, királyi város, amelyben az ifjúságot a tudományokra a piarista atyák tanítják. Majd a Tisza jobb oldalán laknak a bácskaiak, a bal oldalán egykor a torontáliak. A kalocsai terület Solt vármegyét és Solt mezővároskát – amely után a megye nevét kapta – foglalja magába, a többi terület északra egészen Vácig, Pest megyéhez tartozik.

Pest és Pilis vármegyéknek valaha nem voltak főispánjai

Magyarország régebbi királyai többnyire vagy Óbudán vagy a Nyulak szigetén székeltek, ahol váruk volt. I. Lajos udvarát Visegrádról a budai várba vitte át. Így a királyok jelenléte miatt és az irántuk való tiszteletből a pesti és pilisi megyékben nem főispánok és vikáriusok által, hanem – miként László I. és II. dekrétumai előírják –, nemesek bírói testületével kormányoztak. Ez az állapot megmaradt sokáig, mígnem a törökök Budát elfoglalták, s a szükség azt kívánta, hogy 1659-ben a 76. § által a solti részt is hozzá kapcsolva a Helytartó fennhatósága alá rendeljék. A magyar királyság első három századában azonban a pilisi grófok kapták meg. Solton kívül Kecskemét, Körös és Cegléd is idetartozik, amelyek környékén lévő nagy pusztaságokon főként állattenyésztésből élnek. Kecskemét Szolnoktól hat-, Pesttől

tizennégyezer lépésnyire van.

Epigramma a halban bővelkedő Tiszáról:

Tévednek a régiek, kik téged Tibiscus*-
nak hívnak.

Valójában méltóbb vagy a Tipiscus
névre.

Változtasd ugyanis a b betűt p-re, s a Tu-
piscis** olvasatot kapod.

* Tibiscus - Tisza

** Tu piscis - te hal vagy

XVII. §.

Az Árva folyó és a Vág forrása

Árva folyó

Hasznosnak látszik, ha az Árva (Orawa) folyóval is foglalkozunk, amelyről Árva vármegye a nevét kapta. Forrásai Magyarország legészakibb, egészen Lengyelországig nyúló hegységében, a Babia Goraban vannak. Először Árva és Jablonka falvakat látogatja meg, majd keletről a Pekelnik lengyel folyót fogadja, amely a hasonló nevű falunál ered, és amely mentén a legeltetés miatt a két nemzet között kiengesztelhetetlen ellenségeskedés van.

Oravica

Ezen patak torkolata után, Trencsén mezővároska felett Usztyd (Usztja), majd annak az Oravica pataknak a torkolata, amely a Kárpátok valamelyik bérce között Witanova falu közelében ered. Hosszabb utat megtéve Nizsna West éri, amelyen túl kissé keletre találjuk Dedinát. Tovább a parton Dluha Wes, tőle távolabb pedig Mokrágy falu kastéllyal, aztán a két Kubin - Felsőkubin falu, és Alsókubin mezőváros. Az Oravicia torkolatával átellenben, a nyugati oldalon Turdosin (Twrdoossyn) mezővároska, alatta Medvedze (Medwecke) és a Nizsna Wes felett épült Kraszna.

Studena (Jéghideg) patak

Majd a Studena patak torkolata, amelynek az első forrása Zuberecnél van, Habovkánál újabb patakkaal gyarapszik, majd a Bieli Potok nevű falu után ismét elnyel egy patakot.

Ezután Podbela, majd Dluha-Westől kiindulva – közte és Mokrágy között – Kiwa-wes, Dubova, Lehota falu és kastély, majd Árva vára a folyó partján; alatta a medertől távolabb Revisna (Revisnye), amelynek ez a leírás létét köszönheti. Ezt követően Welicsna mezővároska, amely fekvését tekintve mindkét Kubint felülmúlja. Alatta ezer lépésnyi út után az Árva folyó az utazókat és fogataikat egyaránt meggyötrő Vág folyóba siet. Torkolatánál található Árva, Liptó és Túróc vármegye határa. Ugyanezen torkolat felett és ezer lépésnyire Rózsahegy alatt a Vág déli partján meredek sziklák között bújik meg Gombás, Liptó legszélső falva. Tvardosnál az Árva már alkalmas teher szállítására. Árva vármegye legnagyobb hossza hat mérföld, legnagyobb szélessége három. A megyegyűléseket hol Kubinban, hol Makrágyban tartják, hét helység önrendelkezésű, a többiek a szatrapának és a várnak vannak alárendelve. Ez a vár Zsolnától és Budetintől több mint öt mérföldre van. Ezekből a helységekből Trencsén vármegyében Tirhován (Terhova) át visz az út, innen átkelvén a Rovna hegységen és háromezer lépésnyit megtéve a várhoz jutunk. Liptóból Árvába több út visz, közülük a legkönnyebben járható a Likavka (Likava) mellett Kubin irányába vivő. Szepes vármegyéből a Frisman völgyön át a Babia Gorához a galíciai részekén át vezet az út, ahol három lengyel falut érint.

A Vág folyó eredete

Csatoljuk végül a Quadok földje híres Vág folyójának eredetét!

A rómaiak – Pannónia urai – „Cusus”-nak hívták. Szepes legszélső falva Lucsivna alatt van Liptó első faluja Csorba (Sterba), ezalatt pedig Vasez, amelyet az azonos nevű patak öntöz. Ennek két forrása van, az egyik az Északi Kárpátok valamely hegyvonulatában, a másik a falu felett. Nem messze Királylehota felett délről egy nagyobb vízfolyás torkollik bele, amely a szepesi Sunyavánál egy

sziklából nagy hévvel buzog fel. Ezt Fekete-Vágnak hívják, de ez az egyesülés után elveszti Fekete melléknevét. Állítólag egészen a forrásától alkalmas tutajozásra.

Boza

Miután a fenti Lehota alatt az említésre méltó Boza patakot fogadja, folyónk megerősödik, és a mindkét oldaláról beléje siető vizek által egyre növekszik.

A Vág lipitói szakasza

Lehota alatt, a déli oldalon a következő helységek kísérik: Poruba, SzentJános, Verbize (Verbova) és Kispalugya; majd távolabb Nagypalugya és Bertalanfalva, ahol postakocsi állomás van. Tovább a folyó mentén Szokolcs (Szokolcsov), Kisolaszi (Málé Wlachy), Szent Mihály, és Ivachnofalva. Aztán Lipscha, amelyet németnek mondanak, a három Szlécs (Slyec) és (Magnum) Nagy Selmec a folyótól elszakadva; Kisselmec pedig és Nemes Ludrova a hegyek lábánál bújnak meg. Ahol a folyó északnak kanyarul, nyugati oldalán egy magaslaton Rózsahegy, amelyben piarista rendház, gyorsfutárállomás és sólerakat van. A folyó déli oldalán távolabb a hegyek védelmében Struzec és Sucha falvak, Fejérpatak, Oszada, Lusna (Lucdna) és a három Revuza egy völgyben. Rózsahegy alatt pedig Csernova és Gombás. A folyó túloldalán Vasez alatt Vischodna, Hibbe (Hibi), Dovallo, Szent András, Benedekfalva és Smrecsány a folyótól távolabb települt helységek. Dovallo alatt Szent Péter, Hradek mezővároska és vár a folyó partján; míg Poturnya alatt Szent Jánossal átellenben Okolicsna és Szent Miklós. Hilleben és Okolicsnában postakocsi és futárállomás. Valamivel távolabb a folyótól ugyancsak vannak települések: Bobroc, Szent Kereszt, - Párisháza, (Pariz ozvec), Bobrovnice, Szent Mária. Ismét a folyó partján: Nagyolaszi, Tepla és Lázi; Teplán túl északra Madacsány. Nagyolaszi Kisolaszi szomszédságában van. Majd Turik és Szent Martin, s közben a folyónál Lescova. Szent Márton és Rózsahegy alatt Licavka falu Licavka várával, amelyet 1712-ben földig leromboltak.

Az említett helységek között Rózsahegyen, Szent Miklóson, Szent Kereszten, Hillén, Lipcsán, Bobrocon és Szlécsben vásárok vannak. Kastély található Rózsahegyen, Szent Jánoson, Kispalugyán, Teplán és Párisházán.

A Revuza Patak

Rózsahegy mezőváros és a kastély között egy nagyobbacska patak ömlik a Vágba, amely a három Revuza völgyében ered. A patak forrása Rózsahegytől két mérföldnyire van és ugyanannyira a szénbányászatáról ismert Öreg hegyeken túl lévő Besztercebányától is. Lucsivna pedig nyolcezer lépésnyire van Rózsahegytől. Mivel ebből a mezővároskából egyenesen nyugatra semmiféle út sem visz, vagy a revuzai völgyön a túróci területen lévő ércbányák környékén át megyünk, vagy pedig Gombásnál átkelünk a Nagy- és Kis-Fátrán. A Nagy-Fátrán át rövidebb ugyan az út, de nehezebb. Akik ezt választják, előbb egy kis – a hegyek közé ékelődött – falvacskába jutnak, majd Nólcsovába, ahol postakocsi és futárállomás van. Az Alacsony Fátrán át, a Vág mentén könnyebb út visz a szucsani hídhöz, majd – miként már említettem –, a sebesen a Vágba rohanó Árva folyó az utazóknak valóban sok kellemetlenséget okoz. A Zólyom-vidék megközelítésére egy másik út a Sucha mellett a hasonló nevű, Lipcsa után egy mérföldnyire kezdődő hegységen visz keresztül. Az említett helység után egyetlen falu sincs, csupán néhány vasbánya.

Béla patak

Hradek váránál a Vág a Béla patakot fogadja, amely a Kárpátok Priblina hegyében ered, s egy mérföldnyi szakaszon tartja meg nevét.

Stiavnica (Selmec) patak

Porubka alatt pedig ugyanabba a mederbe ömlik bele a Stiavnica (Styaunica) patak, amelyet egy forrás táplál, s amely azután fél mérföld utat a föld alatt tesz meg. Ennek a pataknak a mentén Szent János felett egy olyan hatalmas, szinte külön cellákból

felépülő barlang található, amelynek végére járni emberi becslés szerint lehetetlen.

Egy másik hasonló barlang található Zólyom vármegye szomszédságában Szent Miklós környékén a Deményfalvi hegyekben is. Szent Andrásnál túl ezer magyar lépésnyire északra Sz. Maria és Kelemenfalva között Óvár (Stary hrádek), amelytől valószínűleg Liptó vidéke is a nevét kapta. Mivel Zsigmond királynak ellenállt, annak serege elfoglalta és földig lerombolta.

Ének Liptó dicséretére:

Amit a mezők és hegyek teremnek,
közülük egy s mást talán szeretnék magamnak,
Amit a bányavárosok adnak azonban,
minden vágyamat betölti.

XVIII. §.

A Vág Trencsén vármegyei szakasza

Innen a Vág hosszan Túröz vármegye határait mossa, ahol a déli partján Szucsán van, északon pedig, nem közvetlenül a folyó mentén épülve Lipóc – Korvin Mátyás magyar király kocsisának szülőföldje –; nehogy pedig ennek a falunak a határait bárki is elvitathassa, a király helyi törvénnyel látta el.

Alighogy a Vág Trencsén vármegyébe lép, északról azt a sziklát nyaldossa, amelyre Óvár vára épült, alatta Varin mezővároska, majd – nem egészen a folyó partján – Béla, Nedeca és Teplic kastélyokkal ékes falvai, és Budetin vára.

A túloldalon, csaknem Óvárral átellenben a nagyobbik Turóc folyó torkolata, amely folyó az általa öntözött vármegyének is nevet adott. Lejjebb Sztrencsén vára, távolabb pedig Zsolna (Zilina, Silein) mezőváros Budetin szomszédságában.

Kiszuca patak

Ennek a várnak a nyugati oldalát nem éppen kicsi Kiszuca patak áztatja, amely a hasonló nevű mezővároskának Kiszucaújhelynek a (Nove Mesto) és Magyarország ezen peremvidéki járásának nevét is ajándékozta. Újhely Budetintől ezer lépésnyire van. Fölötte

találkoznak Morvaország, Szilézia és Lengyelország határvidékéről érkező patakok. Morvaország határáról folyik a Rowne, amely Turzockát és Csázát érinti; Szilézia határaitól érkezik a Tcarno, amely Csáca fölött a Rovneba ömlik. Lengyel területekről pedig a Streznyce folyik, amely a két Besztercét – az Új- és Ó Besztercét –, Klubinát és Zborovot öntözi. Torkolata alatt Kraszna falu. A fent említett területekre az út Zsolnáról egy-egy mérföld, Rózsahegyről hat, a túróci sorompó öt, Letava vára eggyel több mérföld.

Sziléziában az első helység Jablunka, Lengyelországban Zsivec (Ziwec). Magyarország legvégső szöglete Lengyelország és Szilézia között erdős, hegyes vidék. Budetin alatt a Vág szemlátomást északról délre fordul. Mindkét oldalon a hegyek védelmében megbújó helységek kísérik.

A Vág keleti partja Trencsén vármegyében

A keleti oldalon, átellenben Zsolna alatt Ritsó rég elhagyott jeles vára, Predmir, Vágbeszterce és Bellus mezővároskák, majd Kossa (Kassza, Kosseca) mezővároska és távolabb egy sziklára épített vár, amelyet 1667-ben Lipót császár parancsára leromboltak, valamint Illava kastély, mezőváros, amelyben Szent Háromság rendiek rendháza, aztán Dubnizában ugyancsak egy kastély, Tepla falu, amelyet a kiváló termálvizek fűtenek, végül Trencsén védművekkel megerősített sziklavára és a vág kiáradásainak és kártevéseinek kitett királyi városa. A várat, miként a történeti források feljegyzik, egyszer a még császárrá nem koronázott I. Ferdinánd bevette, azóta minden ellenséges támadásnak ellenállt.

A róla szóló epigramma:

Mivel a legyőzött király fegyvereinek
hajdan gyalázat nélkül megadta magát,
Azt hiszi balgán a gonosz, hogy egyszer még
mások is bevehetik.

Trencsén alatt Nozdrkoz (Nozderkoc) és Rozvai (Rozvágy) a K-Ny irányában húzódó hegyek által közrefogott völgyek, a folyó ugyanazon oldalán. Lehotánál, amelyet Mnichovának hívnak, az

egykor az útonállókról híres Járky hágó, ahol átkelési lehetőség nyílik Bánba (Banowce), valamint a Livina patak által öntözött Trencsén és Nyitra vármegyék határvidékére. Bánon túl Trencsén vármegye utolsó falva Ribeny (Ribani).

Az Inovec hegy alatt Lehotától a Vág felé több falu található, amelyek között középtájt Turna, legszélén pedig a folyó közelében a már említett Rozvágy. Krivoszna (Kriwosud) alatt Beckó mezővároska – keleti oldalán egy nemrég még ép, de aztán elhagyott várral. Egy Beckó alatti falu zárja Trencsén vármegye falvainak sorát. Turnától egészen Seiptéig (Schitna) nyúló hegyek napnyugati lejtőin épült Temetvény vára és Galgoc (Freistadt) vára, és az ezzel hasonló nevű város, amely a vártól északra, Lipótváros (Leopolstsdt), közelében húzódó és a Vág által mosott lejtőkön épült. Semptétől (Schitna) szinte egyenesen napnyugatra van Nagyszombat (Tirnau).

A zsolnai részeken Turóz vármegye szomszédságában ismert helység Rajez mezővároska. Benne lábbeli készítőik, akik bőrfeldolgozással foglalkoznak, és Magyarország jó részét ellátják lábbelivel. Ennek a kis mezővárosnak a közelében, tőle nyugatra Léta kitűnő vára, Kőporuba (Kamenna Purba). Valtsával, a túróci Valtsával és Várallyával szomszédos. Köztük húzódik Trencsén vármegye határa. Zsolna öt mérföldnyire fekszik Rajectől, Léta pedig jó egy mérföldnyire. Predmiron túl keletre a hegyek között emlékezetünk szerint Szulyó vára.

A Vág nyugati partján ugyanazon vármegyék

A Vág nyugati partján délre haladva Budetin, Kotyesó (Chateschov), Klinik (Hlinik), Bicse mezővároska egy nagyon impozáns kastéllyal, fekvése szebb, mint Predmiré.

Beszterce mezővároskával szemben Beszterce vára, Bellus felett Puchov mezővároska, amely szőtteseiről és nemrég a katolikusokhoz való átállításáról nevezetes. Mögötte nyugatra – nem messze Magyarországtól – Leednic vára. Illavával átellenben van Pruszka mezővároska és kastély, fölötte Oroszlánkő vára a Morvaország közelében emelkedő hegyen. Pruszka alatt – hogy csak néhányat

említsek – Nemptsova és Trencsén felett a szkalkai apátság, amely a trencsényi jezsuiták által elsősorban Szent András és Szent Benedek tiszteletéhez kapcsolódó ájtatosságairól és búcsúiról híres. Ezek a szentek szegény és önsanyargató életet éltek itt a Szepességben. Trencsén alatt a takarosabb Zablath (Zábláth) következik, majd a völgyben Drietova, amelyen a morvaországi út visz keresztül. Ezután a hegyoldalban Kostolna. Vágújhely (Nowe Mesto) mezővároska felett egy patak választja el Trencsént Nyitra vármegyétől. Zsolna Trencséntől hét mérföldre van, Bicse öt, Beszterce négy, Illava kettő, Dubniz egy, Bán kettő, ugyanennyire Beckó és Kiszuzuájhely. Zsolnán, Pruszkán, Beckóban a szigorúbb irányzathoz tartozó ferencesek.

Morvaország szomszédságában lévő nyugat-magyarországi szőlőhegyek

Azok a szőlőhegyek, amelyeket az egészen Pozsonyig nyúló dombokra és hegyekre telepítettek, a szkalai apátság alatt kezdődnek. Ilyenek a zamaróci, orednói, isztebniki, hanzbikovai, zabláti, stb. szőlők. A másik oldalon lévő szőlőhegy pedig, amely egészen Semptéig húzódik, Krivosznánál kezdődik. Trencséntől ötezer lépésnyire van Galgóc, Sempte hétezerre.

A trencsényi borok között a beckóié az elsőbbség. Általában becsmérlik, de azért isszák.

A róla szóló epigramma:

A beckói bort helyesen nem mondtam
közönségesnek,
Mivel sok az olyan nemes ember,
akinek ez terem.

Három, vagy négy szőlőhegy elfogadható bort terem, a többi savanyút.

A trencsényi termálvizek

Trencsén vármegye többi része nagy nevét és hírét a melegforrásainak köszönheti, amelyeket minden rendű-rangú és korú ember – távoli vidékekről is –, különösen pedig a fiatalok ősz elején előszeretettel keresnek fel. Vannak meleg és langyos vizű

források. Ezek más-más betegségeket gyógyítanak. A meleg fürdők részlegeit nagyon szépen alakították ki. Külön orvos teljesít ügyeletet bennük, és az egyszerű embereknek, polgároknak és nemeseknek külön helye van. A fürdőhely hegyek között van. A Nap későn kel fel és sietve nyugszik le. Gyulladást és más betegségeket a fürdőzők nagy örömeire október eleje után gyógyítják.

Csodálatos savanyú vizű források

Trencsén környékén savanyú források is fakadnak. A természet csodálatos ereje rejlik abban a forrásban, amely Turnától északra az inoveci hegy lejtőjén fakad. Amikor a környék emberei megbetegednek, elküldik valamelyik családtagot, hogy hozzon nekik belőle. Ha a betegség még csak kialakulóban van, zavaros vizet hozatnak, ha pedig már gyógyulás útjára lépett a beteg, tiszta és átlátszó vizet hoznak neki. Gyerekkoromban gyakran hallottam róla.

Túróc patak és vármegye

Szívesen fordítanám már haza felé kocsim rúdját, de a Túróc patak még visszatart; útja ötezer lépés. Északról indul, Körmöc közelében lévő völgyben, barsi területen nyugatnak kényszerül, majd ívben Clastrum felé tart. Forrása és Körmöcbánya alatt Turcsék, valamint a két Stubnya és a hévízeiről híres Teplica. Majd keleti irányban a medertől távolabb Háj. Néhány település - Szent Borbála, Szent Gergely, Szent Maria, Pribóc, Szent Márton és a torkolat felett Nolcsva szomszédságában, amelyet fentebb a nép nyelvén Nolcsvának neveztem, Szutsán. Szent Borbálán túl keletre Szent Mihály, Szent Györgyön túl Mosóc. Túróc vármegyét Zólyomtól elválasztó hegyek alatt Blatnica vára. Pribóc és Szent Márton között Zsámbokrét postakocsi és futárállomással. Szent Helénán és Szklabinán túl a lipóti hegyekkel szomszédos zólyomi hegyek alatt a radványi várkastély.

Nyugatra Szent Borbála és Szent Gergely között Moskóc; Szent Gergely és Szent Maria között a folyótól távolabb Várallya. Majd Szlován, Benice, Pribóc-cal szinte átellenben, mellyel híd köti

össze. Ezután a torkolat alatt Rutka (Wrutki). Várallyán túl Rudnó vagy Rudna, bérkocsiállomás és Tótpróna, valamint Nyitra vármegye szélén Túróc és Trencsén között Gajdela, állítólag ezen falu felet ered a Nyitra patak. Várallya után Znió irányában egy sziklavár romjai; Vricka, és Rajez felé Frivald. Kőporubáról és Valtscháról, amelyeken a Vághoz és Rajez-hoz közel vivő úton Várallyába tartók áthaladnak, már szóltunk. Vásáros helyek az említettek közül Várallya, Szentmárton, Szentmihály, Szutsán, Mosóz és Tótpróna. A várallyaiak híresek sokféle folyékony orvosságaikról, amelyekkel távoli vidékeket is felkeresnek.

Túróc vármegye dicséretére:

Ékességed, küllemed a mező tágas síkja;
Szép koronádat a hegyektől kapod.

Zólyomra:

Ki már írtál, csak te ócsárolhatod
 azt, amit én írtam;
Ki pedig semmit se írtál,
 írni tanulj meg előbb.

O. A. M. D. G.⁵⁴

Folyók és patakok; 2. szigetek, félszigetek, tavak, mocsarak, lápok; 3. várak és kastélyok; 4.

városok és mezővárosok szerinti

NÉVMUTATÓ

Folyók nevei

Eger

Aja

Apsa

Kisvárda köröli vizek

Árva

Balog

Batár

Béga

Béla

Béna

Beregszászi patakok

Berettyó

Bocia

Bodrog

Bódva

Borgó

Borsova

Borsva és a Ronya

Bruznicia

Kasszo

Ciroka

Kraszna

Körösök

Donavec

Gelnic – a nagyobb és a kisebb

Gömöri vizek

Gyöngyös

Gencs

Garam forrása

Hangon

Hejce patak

Hernád

Hortobágy
Hocsa
Huszt
Jablonc
Ida
Iza
Kisszuc
Laborc
Szent László forrás
Lápos
Latorca
Nagy Ág
Mara
Maros
Mirc
Mizla
Muranius
Niger
Olsva
Olyca
Ondava
Oravica
Poprád
Revuc
Rima
Abaúj és Szepes vármegyéket elválasztó patak
Zagyva
Szamos – Nagy és Kis-Szamos
Szartos
Szasszar és mások Nagybánya környékén
Sajó – Göbörben
Sajó – Máramarosban
Sajó – Erdélyben
Somodi vizek
Sopurca
Szeklenc

Szekcső
Szinva
Sztiaunica
Svinica
Talábor
Tarasz
Tisza forrásai
Tisza Ugocsa vármegyében
Tisza kanyarulata Kisvárdánál
Tisza Szolnok vármegyében
Topla
Torissza
Csermel
Cseroda
Csernosnya
Túroc
Túr
Vág eredete
Vág Trencsén vármegyében
Udva
Visó
Ung
Ungi patakok

Szigetek, félszigetek, tavak, mocsarak, lápok és elöntések

Fehér mocsár
Bodrogi félsziget
Kanapta mocsár
Hernád kiöntése
Kisvárdánál lévő sziget
Külső-Szolnok megyében Tisza szigete
Milléri mocsár
Morotva láp
Niger patak tava
Ung kiöntése
Takta sziget

Tarna tava
Tisza kiöntése Ugocsában
Tószegi mocsár
Csehi tó
Vinnei tó

Ép és elhagyott várak és kastélyok

Abaújvári vár
Árva vára
Balog vára
Bacskó
Szent Benedek
Beckó
Beszterce vára
Boldogkővár
Bottyán
Budetin
Kalló
Kapia vár
Kassza
Kraszna Horka
Diósgyőr
Dolbensis vára
Dubnica
Ecsedi vár
Füzér vára
Hajnácsi vár
Hertnek
Hilo
Hricsovi vár
Huszt vára
Jesszenia vár
Szent Jób
Kövesdi vár
Körtvélyes kastélya
Landok

Kővár
Lednici vár
Lehota
Oroszlánkő
Letava
Likava
Liptó kastélya
Licserdi kastély
Lublói vár
Meggyesi erődítmény
Alsómisla
Monok
Munkács vára
Murania vár
Nedec vára, másként Donavec
Nevicke vára
Szent Miklós
Újvár a Szamosnál
Ónod
Liptó óvár
Trencsén óvár
Pálóc
Pálócs vára
Panyit
Kis-Várda
Pataki vár
Peklin
Putnok
Regőc vára
Szabolcs vára
Szádvári vár
Szalánc vára
Szepes vára
Sárospataki vár
Sempte, Sinta
Sirok vára

Sebes vár
Szeged
Szendrő
Szerdahely
Szerednye vára
Szerencs
Székelyhíd
Szobránc
Szolnok
Sólyomkő
Tárkány
Tarca kastély
Tavarna kastély
Temesvár
Tokaj vára
Torna
Töltszék
Trencsén
Csicsva vára
Nagyvárad
Várallya vár
Vinna vára
Ungvár
Zemplén

Városok és mezővárosok

Kecskemét
Bán
Bártfa
Beregszász
Jászberény
Benya
Berzéte
Beszterce – Erdélyben
Bicsa

Breznóbánya
Kapos
Kassa
Magyarszeben
Kolozsvár
Kubin
Kurima
Dés
Enyicke
Eperjes
Gönc
Gyöngyös
Hanusfalva
Királyhelme
Homonna
Huszt
Jászó
Illava
Jósua
Keresztes (Mezőkeresztes)
Keresztús (Bodrogkeresztúr)
Késmárk
Lőcse
Liszka
Hosszú falu
Hosszúmező
Lubló
Nagymihály
Nagyfalu
Miskolc
Moldava (Szepsi)
Szentgyörgyhegy
Hét bányaváros
Munkács
Muzsaj, (Musaj, Nagymusaj)
Nagybánya

Palocsa
Patak
Pelsec (Pelsőc)
Podolin
Poprád
Predmir és több trencsényi város
Pruszká
Puchov
Rajez
Rózsahegy és több liptói város
Rozsnyó
Szántó
Szatmár
Szécs (Rimai)
Máramaros sziget
Szikszó
Zsolna
Solt
Somlyóbátor
Stropkov
Tállya
Tarcál
Terebes
Terstena
Técső
Nagyszombat
Tokaj
Tolcsva
Túr
Szepesváralja
Varano
Vári
Várin
Újhely
Vágújhely
Sátoraljaújhely

Visk

Zborov

Zilah

A túróci városok és várak az utolsó oldalon találhatóak

FÖLDRAJZI NEVEK ÁLTALÁNOS MUTATÓJA

Nagydemeter (Dumitra, Mettersdorf, [RO](#))

Kisdobrony (Mala Dobrony, [UA](#))

Nagydobrony (Velika Dobrony, UA)

Abaújvár

Abafalva (Abovce, [SK](#))

Abony; Fűzesabony

Ábrahám ; Ábrahámka

Adács

Agtelek

Aj; Áj

Akna-Rahó, Rahó (Rahiv, [UA](#))

Alabán; Alattyán(?)

Alattyán

Almás; Szádalmás (Jablonov nad Turňou, [SK](#))

Alsó-Füged; Alfüged, Füged, Fügöd (Ciugudu de Jos, [RO](#))

Alsó-Méra; Méra (Mera, [RO](#))

Alsó-Szentgyörgy; Jászsalsószentgyörgy

Alsó-Varbóc; Rimavarbóc (Vrbovce, [SK](#))

Alsó-Golop; Golop

Felső-Golop; Golop

Alsó-Absa; Alsóabsa

Alsó-Csáj (Nižný Čaj, [SK](#))

Alsó-Dobsina; Dobsina (Dobšiná, SK)

Alsó-Domonya (Domaninci, SK)

Alsó-Kubín (Dolný Kubín, [SK](#))

Alsó-Luc; Tiszalva

Alsó-Mecenzef; Mecenzéf (Mecenseifen, Medzev, SK)

Alsó-Mislya; Alsómislye (Nižná Myšľa, SK)

Alsó-Németi; Hidasnémeti

Alsó-Novaj; Novajidrány

Alsó-Regmez; Alsó-Redmec, Alsóregmec
Alsósajó (Nižná Slaná, SK9
Alsó-Szécs; Alsószőcs (Suciu de Jos, RO)
Alsó-Teplica; Kuntapolca (Kunova Teplica, SK)
Alsó-Vadász, Vadász (Vânători, RO)
Alsó-Zsuk (Jucu de Jos †, RO)
Andornak; Andornaktálya
Apa (Apa, RO)
Apahida (Apahida, RO)
Apátfalva; Bélapátfalva
Apáthi; Olcsvaapáti
Apáti; Aranyosapáti
Apáti; Jászapáti
Arad
Arany-Idka; Aranyitka, Aranyida (Zlatá Idka, SK)
Aranyos, Aranyosapáti
Ardó, Szőlősvégardó
Arka (Arka)
Arló (Alló, Arló)
Árokszállás (Jászárokszállás)
Árva (Orawka, SK)
Árva vára (SK)
Aszaló, Asszaló
Asztély (Asztely, UA)
Atak, Ata(?)
Atány, Átány
Avas, Avasfalva (Brănești, RO)
Babia Hura (Babjagora)
Bács-Aranyos, Aranyos (Arănieș, RO)
Bácska
Bacskó (Bačkov, SK)
Bág (vlsz: Bagi-Szeg)
Bain, Nyitrabajna(?) (Bojná, SK)
Báj, Taktabáj
Bajerdorf, Királynémeti (Crainimăt, RO)
Bakabánya, Buggans (Pukanec, SK)

Bakostörék (Veľké Teriakovce, SK)
Balászér, Balázsér (Balazser †, UA)
Balog folyó
Balog vára
Bán (Bánovce nad Bebravou, SK)
Bánya (Bănia, RO)
Baranovce, Sárosbogdány (Šarišské Bohdanovce, SK)
Bárcai
Bárka, Barka (Bôrka, SK)
Barsa, Barza (Bârsa, RO)
Bársonyos
Bártfa
Bas, Bocs (Bociu, RO)
Baskó (Baškovce, SK)
Batár (Bratove, UA)
Bátor (Nyírbátor)
Battafalva(?)
Becs (Tiszabecs)
Becskerek (Becicherecu Mic [Klein-Becskerek], RO)
Béda
Bega, Vega (Bega, YU)
Beje (Behynce †, SK)
Bökény
Békés, Kisbékés (Bichigi, RO)
Béla, Bella (Belá, SK)
Béla, Kassabéla, (Košická Belá, SK)
Béla, Szepesbéla (Spišská Belá, SK)
Bélabánya, Diln (Banská Belá #, SK)
Belka (Bialka)
Bellus (Beluša, SK)
Belse, Balsa(?) (Balșa, RO)
Béna, Bene (Belina, SK)
Bene patak
Benedekfalva, Benedekfalu (Benesat, RO)
Benice, Benic (Benice †, SK)
Benkóc, Benkőfalva (Benkovce, SK)

Bénye, Erdőbénye
Benyék (Beniakovce, SK)
Bercs, Bercse (Bercea, RO)
Beregász (Berehove [Lampertshaus], UA)
Berencs, Rétközberencs (Branč, SK)
Berethő, Berettő (Bracovce, SK)
Bereznik; Breznek, Bereznyik (Bereznik, UA)
Bernátfalva (Valaliky, SK)
Bertalanfalva(?)
Bertót (Bertotovce, SK)
Berzéte (Brzotín)
Besenyő (Viișoara, RO)
Beszterce, Bistriz (Bistrița, RO)
Beszterce, Vágbeszterce (Považská Bystrica, SK)
Besztercebánya (Banská Bystrica, SK)
Betlen (Bethlen) Beclean (RO)
Betlér (Betliar, SK)
Beckó (Beckov, SK)
Bezdéd (Tiszabezdéd)
Bező, Bezső (Bežovce, SK)
Bicse (Nagybicse)
Bieli Potok (Bjelipotok)
Bihar
Biharó (Becherov, SK)
Bistrica (folyó, Beszterce)
Bisztra, Biste (Byšta, SK)
Blatnica (Blatnica, SK)
Bobróc, Nagybobróc (Bobrovec, SK)
Bobrovník (Bobrovník, SK)
Boca patak
Bocskó, Nagyocskó (Velikij Bicskiv, UA)
Bodd, Tarnabod
Bodok
Bodrog (folyó)
Bodrogköz
Bodva (Boldva)

Bódva folyó
Boksa, Bokcsa (Bokša †, SK)
Boldog
Boldogkő (Bodokő) vára (Boldogkő vára)
Boldva (Bodva, Boldva)
Bolyár (Boliarov, SK)
Bolyok
Borgo (patak)
Borkút
Boroszló
Borsa
Borsod
Borsod (Borsodszirák)
Borsova (Vorsava)
Borzsova, Nagyborzsova (Borzsava, UA)
Bósva (Borsva, Bózsva)
Botfalva
Boca, Szentivánboca, Királyboca (Vyšná Boca, SK)
Bottyán (Battyán)
Bozas
Böcs (Külső-Böcs, Bőcs)
Böd; Bed, Magyarböd (Bidovce, SK)
Böki (Chabžany †)
Branyiszka (Branyiszkó)
Brettyó (Berettyó)
Breznica, Nagyberezsnye (SK)
Brezova; Brezó, Rimabrezó (Rimavské Brezovo, SK)
Brogo, Alsóborgó (Joseni Bârgăului, RO)
Broznik (patak)
Breznóbánya (Brezno, SK)
Bruznic (SK) Borosnya
Bruznic (patak)
Bucsu †, UA), Bulcsu
Buda
Budetin (Budatín †, SK)
Budomér, Budamér (Budimír, SK)

Búj
Bukóc, Idabukóc (Bukovec, SK)
Busóc, Busovec (Bušovce, SK)
Buza Panyi, Uzapanyit (Uzovská Panica, SK)
Buzafalva (Buzice †, SK)
Buzinka (Buzinka †, SK)
Buzita (Buzica, SK)
Céce (Hernádcéce)
Cegléd
Körös
Cibák-Háza (Cibakháza)
Ciróka (folyó)
Csabai
Csáca;(Csatca, Csaca (Čadca, SK)
Csáklyó (Čaklov, SK)
Csanád
Csanálos; Ócsanálos, Újcsanálos (Urziceni, RO)
Csány (Hernádcsány)
Csárhó; Sarbó, Csarna (Černochoh, SK)
Csarnatő-Újfalu, Csarnatő (Csorna, UA)
Csaroda, Csorod
Csász
Csát, Mezőcsát
Csenyosnya folyó (Cseremosznya)
Csépány
Cserehoda (folyó, Fekete-víz)
Cserencsény (Čerenčany, SK)
Csermerye, Csernye (Cernina, SK)
Csernosbja (Csernosnya)
Csernova
Csetnek
Csetneki völgy
Csicsér (Čičarovce, SK)
Csicsókeresztúr (Cristeștii Ciceului, RO)
Csicsva, Csicsóka (Čičava, SK)
Csongrád

Csontosfalva (Košťany †)
Csorba (Štrba, SK)
Csorba patak
Csödöny(?)
Csörsz árka, Csürsz Király árka
Dámóc(?)
Dargó (Dargó, SK)
Dargó (hegy)
Darma, Őrdarma (Sztorozsnyica, UA)
Daróc, Ungdaróc (Dravci †, UA)
Dávid Háza , Ódávidháza (Sztare Davidkove, UA)
Debrecen
Debrő (Feldebrő)
Debrőd
Dedina, Nemesdedina (Zemianska Dedina †, SK)
Deményfalvi hegyek
Demete, Deméte (Demjata, SK)
Dernő, (Drnava, SK)
Dés (Dej, RO)
Detk, Detke
Diósgyőr
Diószeg, Bihardiószeg (Diosig, RO)
Dluha (Dlhá nad Oravou, SK)
Doba megye (Szolnok-Doboka megye)
Dobra, Nagydobra (Dobrá nad Ondavou †, SK)
Dobóruszka (Ruská, SK)
Dobos (Pusztadobos)
Dobsina (Dobšiná, SK)
Dobsza (Alsódobsza)
Dobsza (Felsődobsza)
Dolha (Dovhe, UA)
Domahida (Domănești, RO)
Dombrád
Domonkos, Domokos (Dămăcușeni, RO)
Dormand, Dormánd
Dósa (Jászdózsa)

Dovalló (Dovalovo †, SK)
Döge, Ózdöge (Mojzesovo, SK)
Dricsna, Nagyderencs (Driečna †, SK)
Drietova, Drétoma (Drietoma, SK)
Dubina, (Dubinné, SK) Tölgyed
Dubniz (Dubnica nad Váhom, SK), Máriatölgyes)
Dubova, Oláhdubova (Valaská Dubová, SK)
Duplin, Bányavölgy (Duplín, SK)
Ecsed (Ecséd)
Edelény
Eger
Emberfő (Breaza, RO)
Enyicka, Ennyicke
Eperjes
Erdőtelek
Erk
Eszény; Eszen, Eszeny (Eszeny, Javorove, UA)
Falucska (Boharevica, UA)
Farkasrév (Vadu Izei, RO)
Farmos (Egerfarmos)
Fehérháza
Fejértó, Újfehértó
Fejercse, Fejércse
Fejérpatak; Terebesfejérpatak, Trebusafejérpatak(?) (Gyilove, UA)
Feketefalu (Ocoliș, RO)
Feled (Feledince, Jesenské, SK)
Felnémet
Felőr, Feler (Uriu, RO)
Felső Encs (Encs)
Felső-Méra, Méra (Mera, RO)
Felső-Varbóc, Rimavarbóc (Vrbovce †, SK)
Felsőbánya (Baia Sprie, SK)
Felsőcsáj (Vyšný Čaj, SK)
Felsődomonya (Onokivci, UA)
Felsőkubin (Vyšný Kubín, SK)
Felső-Luc (Tiszalva)

Felső-Mezenzét; Mecenzéf, Obermecenseifen (Vyšný Medzev †, SK)
Felső-Mislya, Felsőmislye (Vyšná Myšlá, SK)
Felsőnémeti (Vyšné Nemecké, SK)
Felső-Novaj, Novajidrány
Felsősajó (Vyšná Slaná, SK)
Felső-Szalánc, Nagyszalánc (Slanec, SK)
Felső-Szécs, Felsőszőcs Suciú de Sus, RO)
Felsőtárkány
Felsőteplica, Kuntapolca (Kunova Teplica, SK)
Felsővadász
Felsőzsuk (Jucu de Sus, RO)
Fenes, Szászfenes (Florești, RO)
Fényszaru, Jászfényszaru
Finta (Fintice, SK)
Folyvárk; Folvárk, Nagymajor (Stráňany, SK)
Fony
Forró (Forău, RO)
Földvár, Tiszaföldvár
Frankova, Kisfrankvágása (Malá Franková, SK); Nagyfrankvágása
(Veľká Frankova, SK)
Frizke; Fricsa, Fricske, Felsőfricske (Frička, SK), Alsófricske
(Fričkovce, SK)
Frisman völgy (Fridman völgy)
Frivald; Frivaldnádas (Rajecká Lesná, Frývald-Trstená, SK)
Füged; Fíged, Alfüged (Ciugudu de Jos, RO), [Felfüged](#) (Ciugudu de
Sus, RO)
Füred
Füzér vára
Füzesabony, Fözes Abony
Gajdela, Nyitrafő (Kľačno, SK)
Galgóc; Galgóc, [Freistadt](#) ([Hlohovec, SK](#))
Gálszécs (Sečovce, RO)
Ganna, Gempe(?)
Garáb; Garád, Kálnógaráb (Hrabovo †, SK)
Gecse (Gecsa, Hernádgecse)
Gecse, Mezőgecse (Hecea, UA)

Gerény (Horjani, UA)
Gesztely(?)
Gnezda; Gnyasda, Gnézda (Hniezdne, SK)
Gombás (Hubová, SK)
Gombaszög, Gombaszeg
Gödényháza, Godenháza (Hugya, UA)
Gömör, Sajógömör (Gemer, SK)
Gönc(?)
Göncruszka(?)
Gönyü, Hernádgönyű (Gyňov, SK)
Görgő, Gergő (Spišský Hrhov, SK)
Göröginye, Görögnye (Ohradzany, SK)
Gyalu, Gyálu (Gilău, RO)
Gyöngyös
Györk, Vámosgyörk
Györke (Ďurkov, SK)
Habovka (Habovka, SK)
Hacsava, Hacsó (Hačava †, SK)
Háj, Túrócliget (Háj, SK)
Hajnácskő vára, Ajnácskő (Hajnáčka, SK)
Halász, Gyöngyöshalász
Halász major
Halmaj, Halmai
Halumc, Hollólomnic (Holumnica, SK)
Hámor, Kassahámor (Košické Hámre †, SK)
Hanajna (Hnojné, SK)
Hangony
Hanusfalva (Spišské Hanušovce, SK)
Hanusfalva, Tapolyhanusfalva (Hanušovce nad Topľou, SK)
Hanzbikova, Trencsénjánosi (Hanzlíková †, SK)
Hanyva, Hanva (Chanava, SK)
Hapispatak, Lapispatak (Ploské, SK)
Harangláb, Kisharangláb (Haranglab [Dzvinkove], SK)
Haraszti, Abaújharaszti (Chrastné, SK)
Harhaly, Herhely (Harhaj, SK)
Harkály, Taktaharkány

Harsány
Hárskút (Lipovník, SK)
Hatvan
Hatván, Alattyán
Héze; Hejce, Hejce
Heidendorf, Besenyő (Vișoara, RO)
Hejce
Helmec, Királyhelmec (Kráľovský Chlmec, SK)
Herknek, Hertnek (Hertník, SK)
Hernádbüd, Böd
Hernádnémeti
Hetény (Chotín(Hetín), SK)
Hibbe (Hybe, SK)
Hidegpatak, (Studenec, SK)
Hidegkút, Pusztahidegkút (Hideaga, RO)
Hidvég, Hidvégardó
Hidvég, Sajóhidvég
Hille
Hillyó, Hilyó (Hýľov, SK)
Hlimna, Agyagospatak (Hlinné, SK)
Hocsa (Chotča, SK)
Hocsa (patak)
Homok (Holmok, UA)
Homonna (Humenné, SK)
Horvát(h)i (Chorvaticce †, SK)
Horvátka, Bánhorváti
Hosszúmező, (Câmpulung la Tisa, RO)
Hosszurét, Murányhosszurét (Muránska Dlhá Lúka, SK)
Hosszúrét (Dlhá Lúka, SK)
Hotyka (Makkoshotyka)
Hrabkó, Harapkó (Hrabkov, SK)
Hrabóc, Rabóc (Hrabovec, SK)
Hrabóc, Kisgereblyés (Hrabová Roztoka, SK)
Hradek, Liptóújvár (Liptovský Hrádok, SK)
Hranovica, Szepesvéghely (Hranovnica, SK)
Hunsdorf, Hunfalva (Huncovce, SK)

Hutka; Hutás (Hutka, SK)
Ibrány
Ida, Nagyida (Velká Ida, SK)
Igló (Spišská Nová Ves, Zipser Neudorf, SK)
Iklód, Nagyiklód Iclod, RO)
Illava (Ilava, SK)
Iloba, Illoba (Ilba, RO)
Ináncs
Istvándi, Túristvándi
Isztebnik, Vághidas (Istebník †, SK)
Ivachnofalva, Ivachnófalú (Ivachnová, SK)
Jablonca (Silická Jablonca, Jablonca, SK)
Jákóhalma, Jászjákóhalma
Jánd, Németjárfalu (Deutsch Jahrndorf, Nimški Jandorf, SK)
Janó (Janov, SK)
Jánok (Janík, SK)
Jánoshida; János Hidgya, Jánoshida
Jászberény
Jászó (Jasov, SK)
Jeszenő (Jasenov, SK)
Jod, Jád (Livezile; Iad, Jaad, SK)
Jólész (Jovice, SK)
Jósva, Jolsva (Jelšava, SK)
Kaál (Káll, Kál)
Kajata (Kajáta)
Kajnya; Kanya, Kiskemence(?) Kamienka, SK)
Kak (Hernádkak)
Kál, Káll
Kálló (Nagykálló)
Kalocsa
Kalsa, Kalcsa, Karcsa (Krčava, SK)
Kamenicia (Tarkő, Kameniza)
Kánó, Kálnó (Kalinovo, SK)
Kanyapta
Kanyár, Tizsakanyár
Kajata, Kajáta (Kojatice, SK)

Kapi (Kapušany, SK)
Kapnikbánya (Cavnic, RO)
Kápolna (Căpâlna, RO)
Kapos, Magyarkapus (Căpușu Mare, RO)
Kapos, Nagykapos (Veľké Kapušany, SK)
Káposztafalva (Hrabušice, SK)
Kara (Sajókaza(?))
Karulya; Karulgya, Karuly (Coruia, RO)
Kassa (Košice, Kaschau, SK)
Kasszó (patak, Kaszó)
Kavocsány; Kametsán, Kavocsán (Kavečany †, SK)
Kazinz, Kazincbarcika
Kecege (Kociha, SK)
Kecskemét
Kékcse
Kéked
Kelcse, Kelycse (Nová Kelča, SK)
Kelecsény; Kelecsen, Kelecsenborda (Košický Klečenov, SK)
Kelemenfalva, Kelemenfalu (Klimovica #, UA)
Keletsa, Felsőkelecsény
Kende (Kendice, SK)
Kenéz, Kenis, Újkenéz
Kentelke, Kéntelke (Chintelnic, RO)
Kenyhec (Kechnec, SK)
Keresztes (Mezőkeresztes)
Keresztfalva, Keresztfalu (Křížová Ves, SK)
Keresztúr, Bodrogkeresztúr
Kerlés, Kérlés (Chiraleș, Kiriales, RO)
Késmárk, (Kežmarok, Kaisermarkt, SK)
Kesznyéten, Kesznyétem
Retteg (Reteag, RO)
Királyhelme (Kráľovský Chlmec, SK)
Királyháza (Koroleve, UA)
Királylehota (Kraľova Lehota, SK)
Királynép, Királynépe (Kráľovce, SK)
Kirva; Kérvám, Tiszakirva (Kriva, UA)

Kisfalu, Sároskisfalu (Malá Vieska †, SK)
Kisvarsány
Kisaga(?)
Kisar
Kisberezna (Malij Bereznij, UA)
Kiscsécs (Čečejevce, SK)
Kisdomása (Malá Domašá, SK)
Kisér; Kisir, Jászkisér
Kisfalud (Satu Mic, RO)
Kisida (Malá Ida, SK)
Kiskemence (Kamienka, SK)
Kisolaszi (Vlašky †Málé Wlachy, SK)
Kispalugya (Palúdzka †, SK)
Kissajó (Șieuț, RO)
Kisselmec (Štiavnička, SK)
Kistállya, Andornaktálya
Kisvárda
Kiszucaújhely (Nove Merto, SK)
Klenóc (Klenovec, SK)
Klinik; Hlinik, Vágagyagos (Hlinik nad Váhom †, SK)
Klubina, Kelebény (Klubina, SK)
Kolozsmonostor; Monostor, Kolopmonostor
Kolozsvár (Cluj-Napoca, Cluj, Klausenburg, RO)
Komarna
Komáróc; Komoróc, Felsőkomaróc (Komárov, SK)
Komját
Komlása, Tapolykomlás
Komlós
Koncháza (Koncove, SK)
Kopács, Kopácsapáti
Kopotnok
Korlát, Korlátfalva (Rozbehy †, SK)
Korova, Rimakokova (Kokava nad Rimavicou, SK)
Kossa; Kasza (Košeca, SK)
Kostolna, Váregyháza (Kostolná-Žáriečie, SK)
Kosztolán, Kosztolány (Kostoľany, SK)

Kotyesó, Nemeskutas (Kotešová, SK)
Kovácsi, (Kovácsvágása (Kováčová, SK)
Kovás (Coaş, RO)
Kovászó, Kovász (Kvaszove, UA)
Kozákvár, Kozárvár (Cuzdríoara, RO)
Kőboruba, Kővágás (Kamenná Poruba, SK)
Kölcse, Kölcsey Kolcsine, UA)
Körmöcbánya (Kremnica, SK)
Köröm
Körös, Nagykörös
Körösmező (Jaszinya, UA)
Körösök
Körtvélyes
Kőtelek
Kővár
Kövesd, Beregkövesd (Kamjanszke,UA)
Kövesd, Nagykövesd (Veľký Kamenec, Veľký Kevežd, SK)
Kraszna, Tarackraszna ((Kraszna, UA)
Kraszna, Karásznó (Krásno nad Kysucou, SK)
Kraszna, Krasznahorka (Krásna Hôrka †,SK)
Krasznahorka vára (Krásna Hôrka, SK)
Krivoszna, Bodóka (Krivosúd-Bodovka,SK)
Kriwa-wes (Kriva, UA)
Kucsin, Felsőköcsény Kučín,SK)
Kucsov (Kucsova, UA)
Kudut; Koldut, Várkudu (Coldău, RO)
Kurima (Kurima, SK)
Külső Szolnok megye
Kürt, Tiszakürt
Kürü, Nagykörü
Lád, Sajólad
Lád, Szendrőlad
Ladány, Jászladány
Ladány, Mezőladány
Ladány, Tiszaladány
Lakárt, Lakárd (Lekárovce, Lekárt, SK)

Lamnica, Lomna (Lomné, SK)
Landocus, Lándok (Lendak, SK)
Lányi(?)
Lápispaták (Ploské, SK)
Latorca, Latorcafő (Latyirka, UA)
Lázi, (Láz (Laz-Firtănuș, RO)
Leányvár, Révleányvár
Lebenye
Lechnic; Alsólehnice, Vöröskolostor (Červený Kláštor, Nižné Šváby, SK)
Lednic (Lednica, SK)
Lehóc (Lemkivci, UA)
Lehota, Felsőlehota (Horná Lehota, SK)
Lehota, Barátságabadi (Mníchova Lehota, SK)
Lehota patak
Lelesz, Lelész (Leles, SK)
Lemes (Lemešany, SK)
Lenártó (Lenartov, SK)
Lengyelfalva (Košická Polianka, SK)
Lescova, Liskófalva (Lisková, SK)
Lesnie, Lessinca, Erdős (Lesnica, SK)
Léta, Zsolnalitva (Lietava, SK)
Letava vára (Lietava vára)
Leutschovia, Lőcse (Levoča, SK)
Libetbánya; Libeten, Lubeta (Ľubietova, SK)
Licsért, Licsérd (Ličartovce, SK)
Likavka (Likavka, SK)
Lipcsa, Lipcse (Lipcsa, UA)
Lipcse, Lipscha, Zólyomlipcse (Slovenská Ľupča, SK)
Lipník, Nagyhársas (Veľký Lipník, SK)
Lipóc, Gömörlipóc (Lipovec, SK)
Lipótváros; Leopoldstadt, Újvároska (Leopoldov Mestečko, SK)
Lipóc, Lamosfalva (Lipovec, SK)
Lipscha, Németlipcse (Partizánska Ľupča, Nemecká Ľupča, SK)
Liszka, Olaszliszka
Litke, Fényeslitke

Lice, Lice (Licince, SK)
Lomnic, Tátralomnic (Tatranska Lomnica, SK)
Lonkafalva, Lonka (Borleasa, RO)
Lócse (Levoča, Leutschau, SK)
Lubló; Lublow, Ólubló (Stará Ľubovňa, SK)
Lubóc (Ľubovec, SK)
Lucsivna (Lučivná, SK)
Lucska (Lúčka, SK)
Lukavica, Kislankás (Lukavica, SK)
Lusna, Lucdna, Lúzsna (Liptovská Lúžna, SK)
Macskamező (Răzoare, RO)
Macsolá (Mocsolá, UA)
Mád
Mada, Nyírmada
Madács (Madačka †, SK)
Madacsány, Madocsán
Madocsa, Madocsán (Madočany †, SK)
Magura (RO)
Egregy (RO)
Magyarlápos (Târgu Lăpuș, ro)
Major (Maieru, RO)
Maklár
Makrágy, Mokragy (Mokrad' †, SK)
Mándok
Máramarossziget (Sighetu Marmăției, RO)
Margita (Sânmărgăhita, RO)
Margonya (Marhaň, SK)
Maros, (Marusius, RO)
Mátyásfalva, Szepesmátyásfalva (Matiašovce, SK)
Mátyóc, Mátyócvajkóc (Maťovské Vojkovce, Maťovce, SK)
Medgyes, Tapolymeggyes(?) (Medzianky, Megeš, SK)
Medveallya(?)
Medvedze; Medwecke, Medvedze (Medvedzie †, SK)
Megyaszó
Méhenke, Méhész (Včeláre †, Mihyska, SK)
Méhi (Včelince, SK)

Méra, Tarnaméra
Merény (Nálepkovo, Vondrišiel, Wagendrüssel, SK)
Mérk; Alsó-, Felsőmérk (Mirkovce, SK)
Mérk patak (Mirk, SK)
Mesztinko, Kishely (Mestisko, SK)
Mettersdorf, Nagydemeter (Dumitra, RO)
Mezőkövesd
Mezővári (Vári)
Michnia, Mochnya
Migléc, Miglécnémeti (Milhost', SK)
Miháltelek(?)
Mihály, Nagymihály (Michalovce, SK)
Mihálytelek
Mikóháza
Millér
 Minaj (Minaj, UA)
Mindszent
Minyóc, Minyevágása (Miňovce, SK)
Miskolc
Mislye, Misle (Myslina, SK)
Miszla
Miszlóka (Myslava †, SK)
Misztbánya, Miszbánya (Nistru, RO)
Misztice, Mimsice (Imszticseve)
Misztótfalu; Misztfalu (Tăuții de Jos †, RO)
Modra (Modra, SK)
Mogyorós (Măriuş, RO)
Mokcsa (Krišovská Liesková, RO)
Mokrágy, Mokragy (Mokrad' †, SK)
Moldva (Szepsi)
Nolcsva, Nolcsó (Nolčovo, SK)
Monok
Morva (Moravany, SK)
Moskóc (Moškovec, SK)
Mosóc (Mošovce, SK)
Munkács (Mukacseve, UA)

Murány, Murányalja (Muráň, SK)
Murány vára (Muráň, SK)
Muzsaj; Musaj, Nagymuzsaj (Muzsijeve, UA)
Nádasd, Abaújnádasd (Trstené pri Hornáde, SK)
Nádasd, Borsodnádasd
Nagydemeter (Dumitra, Mettersdorf, RO)
Nagyfalu, Szilágynagyfalu (Nușfalău, RO)
Nagybánya (Baia Mare, RO)
Nagyberezna (Velikij Bereznij, UA)
Nagybúny, Boiu Mare, RO)
Nagycsécs, Csécs (Čečejevce, SK)
Nagydomása (Veľká Domaša †, SK)
Nagyida (Veľká Ida, SK)
Nagykemence (Kamenica nad Cirochou, SK)
Nagykinizs, Kinés
Nagymihályi (Michalovce, SK)
Nagyolaszi (Vlachy, SK)
Nagypalugya (Galovany, Paludza, SK))
Nagysajó (Șieu, RO)
Nagyselmec, Magnum (Liptovská Štiavnica, SK)
Nagyszeretva (Stretava, SK)
Nagyszombat (Tirnavu, SK)
Nagyszöllős (Vinohrady, UA)
Namény, Vásárosnamény
Nedec, Vágnedec (Nededza, SK)
Nedeca (Vágnedec)
Nemeskér, Abaújkér
Nemesludrova (Ludrová, Zemianska Ludrova, SK)
Németi, Hernádnémeti
Németi, Sajónémeti
Nemtsova, Nemsó (Nemšová, SK)
Neofor, Novitarg, Nowy Targ
Nizsna wes, Nizsna (Nižna, SK)
Nolcsova, Nolcsó (Nolčovo, SK)
Nozdrkoz, Norderkoc, Nosztrakóz
Nyérjes, Nyirjes, Nyírjes

Nyevicke (Nevicke, UA)
Nyírbátor
Nyusta, Nyustya (Hnúšťa, SK)
Óbeszterce (Bistrița Bârgăului(?), RO)
Óhernád
Obrucsno; Obrucsna, Abroncsos (Obručné, SK)
Óbuda
Okolicsna, Okolicsnó Okoličné †, SK)
Oláhbálázsfalva (Blaj-Sat †(?), RO)
Oláhlápos (Lăpuș, RO)
Oláhbudak, Felsőbudak (Budacu de Sus, RO)
Oláhfalva
Olaszi, Bodrogolaszi
Olcsva ,Ósva
Olcsvár; Felsőolcsvár (Košické Olšany, Vyšný Olčvar, SK;
Alsóolcsvár (Nižný Olčvar †, SK)
Olyka, Homonnaolyka (Olka, SK)
Olyka, Olka, patak
Ond
Onga
Ónod
Ontelek, Tiszatelek
Oredno, Diósfalu (Orechové †Závazie, SK)
Orlajtörék (Malé Terjakovce †, SK)
Orló; Orechov, Orló (Orlov, SK)
Oroszlánkő (Vršatské Podhradie, SK)
Oroszveg (Roszvigovo †, UA)
Ó-Russin; Rusina, Óruzsín (Ruzín †, SK)
Osgyán (Ožďany, SK)
Oszikó (Osikov, SK)
Olsva, Nagyolsva (Olšavica, SK)
Oszada (Osada †, SK)
Otrokocs (Otročok,SK)
Óvár , Liptóóvár (Stary hrádek, SK)
Ökörmező, (Mizshirja, UA)
Őr, Őrdarma (Sztorozsnyica,UA)

Öreghegy, Óhegy (Staré Hory, SK)
Órmező (Strážske, SK)
Őrs (Tarnaörs)
Páciny, Pácín
Palló (Pallo, Pavlove, UA)
Pálóc (Pavlovce nad Uhom, SK)
Palocsa (Plaveč, Plaveč nad Popradom), SK)
Pamlény (Pamlén)
Pány (Paňovce, SK)
Párisháza (Parížovce †, SK)
Parnó , Parna (Parčovany, SK)
Páte; Paca, Tornyospálca
Pátroha
Peder, Péder (Peder, SK)
Pekelnik (Piekielnik, PL)
Peklin, Kecerpékény (Kecеровce, Kecеровské Pekľany, SK)
Pelsőc (Plešivec, SK)
Pere(?)
Perecsen, Szilágyperecsén (Pericei, RO)
Perkupa
Pest
Peticse (Ptičie, SK)
Petőfalva (Petejovce †, SK)
Petrohó, Petrahó
Pinkóc, Ungpinkóc (Pinkovce, SK)
Piri, Parnó(?) (Parčovany, SK)
Pócsaj
Podbela (Podbiel, SK)
Podolina, Podolin (Podolíneec, Pudlein, SK)
Pohorella; Puhorella, Koháryháza (Pohorelá, SK)
Polomka, Garamszécs (Polomka, SK)
Polyakóc, Tapoly lengye (Poliakovce, SK)
Polyánka, Sárosmező (Blatná Polianka, SK)
Poprád, Deutschendorf (Poprad, SK)
Poroszló
Porubka, Kisporubka (Liptovská Porúbkan, SK)

Poturnya
Pozsony (BratislavaN Pressburg, SK)
Predmir, Peredmér (Predmier, SK)
Pribóc (Príbovce, SK)
Pruszká, Poroszká (Pruské, SK)
Prügy
Puchov, Puhó (Púchov, SK)
Pusztá-Jenő (Tiszajenő)
Putnok
Püspöki; Pispék, Tiszapüspöki
Püspöki, Sajópüspöki
Radács (Radatice, Radačov, SK)
Radvánc (Radvanka †, UA)
Radvány (Radvaň, SK)
Ragály
Ráhó, Rimaráhó (Hrachovo, SK)
Rajez (Rajec, SK)
Rakamaz
Rakottyásújfalú, Rakottyás (Rakytník, SK)
Rát, Nagyrát (Ratyivci, UA)
Razstoka; Rosztokapásztély, Felsőpásztély (Roztocká Pasztíl, UA)
Récse, Rétse
Regéc vára
Regete-Dobsza; Alsódobsza, Felsődobsza
Regécke, Regéc
Regetyovca, Regettő (Regetovka, SK)
Rékás, Zagyvarékas
Rékás vagy Rikas
Remete, Alsóremete (Nyizsnyí Remeti, UA)
Remete, Kővárremete (Remetea Chioarului, RO)
Répás, Alsórépás (Nižné Repaše, SK)
Reste (Rešica, SK)
Retské; Retsk, Nemesradnót (Radnovce, SK)
Revisna, Revisnye (Revišné †, SK)
Revuca, Háromrevúca (Liptovské Revúce, SK)
Ribeny (Rybany, SK)

Rilov (Petriľova(?), RO)
Rima-(Lehota, Rimaszabadi, Rimaszabadi, SK)
Rimaszécs (Rimavská Seč, SK)
Rimaszombat (Rimavská Sobota, SK)
Rima-Zalucsany (Zalucsany, Rimazsaluzsany (Rimavské Zalužany, SK)
Rimoc, Rimoca (Rimavica †, SK)
Ricso vára (Hričov, SK)
Roff, Tiszaroff
Rokicsan, Berki (Rokycany, SK)
Rosalla, Rozália (Rozavlea, RO)
Rozvad, Rozvágy, Rozvad (Rozvadce †, SK)
Rózsahegy (Ružomberok, SK)
Rozsnyó; Rosnya, Rosenau (Rožňava, SK)
Rudna, Rozsnyarudna (Rudna, SK)
Rudno, Rudna (Rudno, SK)
Rudo-Bánya, Rudabánya
Runya (Rumince, SK)
Rusbach
Ruszka, Goncruszka (Rusca, RO)
Rutka; Wrutki, Ruttka (Vrútky, SK)
Szentborbala(?)
Szentjános
Saca, Szaka (Saca, RO)
Sajónémeti
Sajopuspoki
Sajokeresztur(?)
Sofalva (Salc, Sarata, RO)
Sandal (Sandal, SK)
Sankfalva, Csamfalva(Sankovce †, SK)
Santo, Abaujszanto (Santovka, SK)
Sár, Abasar
Sára, Sarazsadany
Sáros, Nagysaros (Velky Saris, SK)
Sáros megye
Sárospatak
Sarret

Sass, Tizzasas
Sasvár; Sásvár, Tizzasásvár
Sátoraljaújhely
Savnik (Spišský Štiavnik, Štiavnik, SK)
Selmecbánya (Banská Štiavnica, SK)
Sebes, Alsósebes (Nižná Šebastová †, Nižný Šebeš, SK)
Seinpte, Sempte (Šintava, SK)
Selmec, Selmecbánya (Banská Štiavnica, Schemnic, SK)
Sendorf(?)
Senova, Szedlice (Sedlice, SK)
Sikárló, Nagysikárló (Cicârlău, RO)
Sina, Szinna (Snina, SK)
Siróka, Siroka (Siroke #, UA)
Sislác
Smrecsány, Szmrecsán (Smrečany, SK)
Sobota (Szepesszombat(?), SK)
Sókút (Soľ, SK)
Solt
Solymos, Gyöngyössolymos
Sólyomkő vára
Som, Beregsom (Som Derenkovec, UA)
Somkerék
Somlyó, Szilágysomlyó (Șimleu Silvaniei, RO)
Somlyóbáthor (Șimleu Silvaniei?)
Somlyócsehi (Cehei, RO)
Somodi (Drienovec, Šomody, SK)
Somos (Drienov, SK)
Sósmező (Poiana Sărată, RO)
Sóvár, Tótsóvár (Solivar †, SK)
Stósz (Štós, SK)
Struzec(?)
Stubnya; Alsó-, Felsőstubnya (Horná Štubňa, Oberstuben, SK)
Sucha, Szucsány(?) (Sučany, SK)
Sunyava, Felsőszépfalu (Šuňava, Vyšná Šuňava, SK)
Sülly, Tizzasüly
Szentkirály, Sajószentkirály

Szabolcs

Szacsúr (Sačurov, SK)

Szada, Taktaszada

Szádelő (Zádiel, SK)

Szádvár, Szádvárborsa

Szakály, Nagyszakály

Szálóc, Szalóc (Slavec, SK)

Szalonna (Solona, RO)

Szamosudvarhely (Someș-Odorhei, RO)

Szamosfalva (Someșeni †, RO)

Szamosújvár (Gherla(Neuschloss), RO)

Szamoszeg

Szanda

Szántó, Abaújszántó

Szapor, Szapárfalu(?)

Szaránk; Záránk, Zaránk

Szartos, Szártos (Sartăș, RO)

Szarvas

Szarvaskő kastély

Szászbalázsfalva, (Blaj [Blasendorf], RO)

Szászbeszterce , Beszterce (Bistrița, Bistric, RO)

Szászár, Zazár (Săsar, RO)

Szászbudak (Budacu de Jos, Deutsch-Budak, RO)

Szatmárnémeti (Satu Mare, Sathmar, RO)

Szeben, Kiszzeben (Sabinov, SK)

Szécs, Rimaszécs (Rimavská Seč, SK)

Szécskeresztúr (Zemplínska Teplica, Kerestúr, SK)

Szeged

Székcsó, Székcsőalja (Šiba, SK)

Székelyhíd (Săcueni, RO)

Szeklence (Szokirnica, UA)

Szemere (Szimer(?), UA)

Szendrő

Szendrő, Szerednye(?) (Szerednye, UA)

Szena (Senné, SK)

Szentandrás (Sântandrei, RO)

Szentgyörgy, Oláhszentgyörgy (Sângeorz-Băi, RO)
Szentistván-Baksa
Szentiván, Sajószentiván (Sântioana, RO)
Szentjakab (Sâniacob, RO)
Szentmária (Tarnaszentmária)
Szentmárton, Kunszentmárton
Szentmiklós (Csinagyijevo, UA)
Szentpéter, Sajószentpéter
Szentpéter, Sajószentpéter
Szent-Péter, Tarcaszentpéter (Petrovany, SK)
Széprév, Laborcrév (Krásny Brod, SK)
Szepesremete (Mnísek nad Hnilcom (Einsiedel), SK)
Széplak, Abaszéplak (Krásna nad, SK)
Széprév (Krasny brad, UA)
Szépnyszer; Szépnyszer
Szepsi (Moldava nad Bodvou, SK)
Szerdahely, Bodrogszerdahely (Streda nad Bodrogom, SK)
Szerednye (Szerednye, UA)
Szerencs
Szihalom
Szikszó
Szilágysomlyó (Șimleu Silvaniei, RO)
Szilice, Szilic (Silica, SK)
Szilvás, Szilvásvárad
Szina, Abaújszina (Seňa, SK)
Szinyérváralja, Váralja, Szinérváralja (Seini, SK)
Szinyeújfalu, Szina-Újfalu, (Chminianska Nová Ves, SK)
Szinye, Petőszinye (Svinica, SK)
Szinyér, Szinyér (Svinice, SK)
Szirák, Borsodszirák
Szirma, Tizzaszirma (Drotinci, UA)
Szkała (SK)
Szkálnok, Alsósziklás (Nižný Skálnik, SK)
Szklabina, Szklabinya (Sklabiňa, SK)
Szlécs, Szlécs (Sliac, SK)
Szlován

Szobrác, Szobránc (Sobrance, SK)
Szokolcs (Sokolče †, SK)
Szokoly, Szokola, Hernádszokoly (Sokolí, SK)
Szolnok
Szomolnok; Smelnic, Schölnic
Szőcs, Alsó-, Felsőszőcs (Suciu de Jos, Suciu de Sus, [RO](#))
Szőlősardó, Szöllősvégardó (Pidvinohragyiv, UA)
Szentandrás, Liptószentandrás (Liptovský Ondrej, Svätý Ondrej, SK)
Szentandrás (Sânandrei, RO)
Szentborbála
Szentgergely(?)
Szentgyörgy
Szenheléna
Szentistván-Baksa (Baxa, Szentistvánbaksa)
Szentjános (Liptovský Ján [Liptovský Svätý Ján], SK)
Szentmagdolna(?)
Szentmária (Liptovská Mara †, Sväta Mara, SK)
Szentmartin (Szentmárton)
Szentmárton, Túrócszentmárton (Martin; Turčiansky Svätý Martin, Turz Sankt Martin), SK)
Szentmihály (Sânmihai de Pădure, RO)
Szentmihály, Túrócszentmihály (Turčiansky Michal, †(Svätý Michal), SK)
Szentmiklós, Liptószentmiklós (Liptovský Mikuláš, Liptovský Svätý Mikuláš, SK)
Szentmiklós, Liptószentmiklós (Liptószentmiklós, SK)
Szentpéter
Szentsimon (Sânsimion, RO)
Sztára (Staré, SK)
Sztráska, Strázsa (Stráže pod Tatrami †, SK)
Sztrecsén vára, Sztrecsény, Sztrecsnó (Strečno, SK)
Sztropkó (Stropkov, SK)
Szucsán , Szucsány (Sučany, SK)
Szuha, Ratkószuha (Ratkovská Suchá, SK)
Szulyó, Szulyóvárалja (Súľov-Hradná, SK)
Szurdok (Hernádszurdok)

Szucsány (Sučany, SK)
Szürnyeg (Sirník(Sirnek, SK)
Tákos
Takta
Taktakenéz (Takta Kinis, SK)
Talabor (Tereblja, UA)
Tállya
Tapolca (Miskolctapolca)
Tapoly Bisztra; Tapolybeszterce (Bystré, SK)
Taracköz (Tereszva, UA)
Tarca (Torysa,SK)
Tarcal
Tardos (Tiszatardos)
Tárkány (Kistárkány)
Tarnallya (Tarnalja)
Tarnóc; Ungtarnóc (Tarnyivci, UA)
Tarpa
Tavarna (Tovarné, SK)
Técső (Tyacsiv, UA)
Tegenye, (Ťahyňa; †Tegeňa, SK)
Téhany; Tehány, Hernádtihany (Ťahanovce †, SK)
Tekeháza
Telkibánya
Temes
Temesvár (Timișoara, Temeschwar, RO)
Temetvény (Hrádok, Hrádok nad Váhom, SK)
Tepla, Liptótepla (Liptovská Teplá, SK)
Teplicsán, Tapolcsány Teplicany †, SK)
Teplic, Vágtapolca (Teplička nad Váhom, SK)
Teplica; Stubnyafürdő (Turčianske Teplice, Štubnianske Teplice, SK)
Tergar (Tirngarten, Telgard)
Tibába, Tibe, Tiba (Tibava, SK)
Tirhova; Terhova, Terhely (Terchová, SK)
Tiszabecs
Tiszabük, (Tiszabő(?))

Tiszahát
Tizzaszalka
Tiszaújlak, Újlak
Tiszavid, Vid
Tiszinyec, Tizsény (Tisinec, SK)
Tiszolc (Tisovec, SK)
Tivadar
Tokaj
Tolcsva
Tomor
Tonak, Torna (Turňa nad Bodvou, Turnianske Podhradie, SK)
Torna, Abaúj-Torna (Turňa nad Bodvou, Turnianske Podhradie, SK)
Tornaújfalu (Turnianska Nová Bodva(Nová Ves, SK)
Tószeg
Tótfalu, Misztótfalu (Tăuții de Jos †, RO)
Tótfalu, Siródtótfalu
Tótfalu, Tófalu
Tót-Jesztreb; Jesztreba, Tapolybánya (Jastrabie nad Topľou, SK)
Tótpróna (Slovenské Pravno, SK)
Tótszentandrás, Tornaszentandrás
Tőkés; Alsó-, Felsőtőkés (Nižný Klátov, Nižná Tejkes; Vyšný Klátov, Vyšný Tejkes, SK)
Töketerebes, Terebes (Trebíšov, SK)
Trencsén (Trenčín, SK)
Trepec, Kisterebes (Trepec †, SK)
Treppen, Szásztörpény (Tärpiu, SK)
Csehi
Tuhrin, Turina (Tuhrina, SK)
Túr, Mezőtúr
Tura, Tőre (Turá, SK)
Turány (Turany nad Ondavou, Turiany, SK)
Turc (Turț, RO)
Turcsék, Felsőturcsek (Turček, Horný Turček, Oberturc, SK)
Turdosin (Tvrdošín, SK)
Turik, Nagyturány (Turany, SK)
Turna, Tornynos (Trenčianska Turná, SK)

Túrterebes (Turulung, RO)
Turzocka, Túrzófalva (Turzovka, SK)
Tuzsér, Tusér
Tvardos, Turdossin (Tvrdošín, SK)
Ubris; Ubres, Ubrezs (Úbrez, SK)
Udva
Udvari, Szatmárudvari (Odoreu, RO)
Udvarnok (Dvorníky, SK)
Ug, Tiszaug
Uhorna, Dénes (Úhorná, SK)
Újbeszterce (Nová Bystrica, SK)
Újfalu, Bártfaújfalu (Bardejovská Nová Ves †, SK)
Újbánya (Nová Baňa, SK)
Újfalu, Kassaújfalu (Košická Nová Ves †, SK)
Újfalu, Tornaújfalu (Turnianska Nová Bodva(Nová Ves, SK)
Újhely, Sátoraljaújhely
Újlak, Tiszaújlak
Újvár, Abaújvár
Újváros, Szaláncújváros (Slanské Nové Mesto, SK)
Ungvár (Uzshorod [Unghvar], SK)
Úrmező (Ruszke Pole, SK)
Usztyd; Usztja, Usztye (Ústie nad Priehradou †, SK)
Uza Panyi, Uzapanyit (Uzovská Panica, SK)
Vác
Vágás, Kovácsvágás (Kováčová, SK)
Vágbeszterce (Považská Bystrica, SK)
Vágújhely (Nové Mesto nad Váhom [Neustadt], SK)
Vaja, Vaján (Vojany, SK)
Vajkóc (Vajkovce †, SK)
Valkó, Kisvalkó (Vaľkov †, SK)
Valtsa, Valcsa Valča, SK)
Vámosatya, Atya (Atea, RO)
Várad, Nagyvárad (Oradea [Grosswardein], RO)
Várallya, Szepesváralja Spišské Podhradie [Kirchdorf], SK)
Várallya, Zniováralja (Kláštor pod Znievom, SK)
Varano; Wranov, Varannó (Vranov nad Topľou, SK)

Varbóc, Rimavarbóc (Vrbovce †, SK)
Varin, Várna (Varín, SK)
Varkóc, Tarcavajkóc (Vajkovce, SK)
Várkony, Tiszavárkony
Varnóc
Varsolc, Varsoc (Vârşolţ, RO)
Vásárhely (Trhovište, SK)
Vasez, Vázsec (Važec, SK)
Végtelek, Vitelke, Vígtelke
Véke (Vojka, SK)
Velkenye (Vlkyňa [Velkyňa], SK)
Vendégi, Bódvavendégi (Host'ovce, SK)
Verbize, Verbova, Verbic (Vrbica †, SK)
Veréce, Verőce
Veresmart; Alsó-, Felsőveresmart (Mala Kopanya, Velika Kopanya, UA)
Veresmart, Szabolcsveresmart
Veresmárton (Szabolcsveresmart)
Vernár (Vernár, SK)
Verpelét
Veskóc (Veškovce †, SK)
Vezseny
Vikártóc, Hernádfő (Vikartovce, SK)
Vilmány
Vinna (Vinné, SK)
Vischodna, Vichodna (Východná, SK)
Visegrád
Visk (Viskove, UA)
Visoly, Vizsoly
Visonta
Visznek
Viszoka
Vorcsó
Vricka, Túrócremete (Vrísko [Mönichwies], SK)
Wagendrűszel, Merény (Nálepkovo [Vondrišel, Wagendrűssel], SK)
Waldersdorf

Welicsna, Nagyfalu(?)
Vitanova (Vitanová, SK)
Zablath; Zábláth, Vágszabolcs (Záblatie †,SK)
Zágrát, Zágra (Zagra, RO)
Zagyva
Záhony
Zamaróc, Vágzamárd (Zamarovce, SK)
Zaránd (Zäränd, RO)
Zaricsó
Zavatka, Ágostonlak (Závadka nad Hronom, SK)
Zborov, FelsőZboró (Zborov nad Bystricou, SK)
Zdoba, Izdoba (Sady nad Torysou, SK)
Zeleticsnik, Girált(?) (Giraltovce, SK)
Zétény (Zatín, SK)
Zilah, Zilaj (Zaláu [Zillenmarkt], SK)
Zipmendorf(?)
Znió, Znióvárálja (Kláštör pod Znievom, SK)
Zólyom (Zvolen,SK)
Zombor, Mezőzombor
Zuberec (Zuberec, SK)
Zsadány, Hernádzsadány (Ždaňa, SK))
Zsadány, Sáradsadány
Zsadány, Tarnadsadány
Zsalobina, Zsálmány (Želmanovce [Želmanovce-Dukovce], SK)
Zsaluzsán, Rimazsaluzsán (Rimavské Zalužany, SK)
Zsámbokrét (Žabokreky, SK)
Zsarnó (Žarnov, SK)
Zselna(?)
Zsivec(?)
Zsolna (Žilina [Sillein], SK)
Zsombor, Mezőzombor

FÜGGELÉK

I.

**BÉL MÁTYÁS ELŐSZAVA TOMKA-SZÁSZKY JÁNOS:
INTRODUCTIO IN ORBIS ANTIQUI ET HODIERNI GEOGRAPHIAM
CÍMŰ MŰVÉHEZ**

**Szeretettel üdvözli a tudós olvasót Bél Mátyás,
a Londoni, Berlini és Olmüci, valamint a Jénai Akadémia tagja**

Ha volt még egy olyan tudomány, amely a jelesebb tudományok újjászületését követően a különös céltudatossággal dolgozó, tehetséggel és tudással megáldott férfiak között később honosodott meg - miként akadt is sok és jelentős efféle -, a *geográfiát* minden bizonnyal ezek közé kell sorolni, amit egykönnyen senki sem tagadhat le; továbbá pedig ki ne tudná, hogy abban az időben milyen beállítottságú és műveltségű volt a tudományok embere. Ahol ugyanis a műveltség szeretete a múzsákkal foglalkozók lelkében székhelyét egyszer már elfoglalta, ott azok vagy maguktól - hajlamaiknak engedve -, avagy érdekeik ösztönzésére, egyik vagy másik tudomány területén egyre jobban elmélyedtek. A bárdolatlanságokat pedig, amelyeket a tudatlanság hosszú századok semmittevése folyamán a latin nyelvbe belevittek, szégyellni kezdték. Ki tudná megmondani, hogy mennyi erőfeszítéssel és kitartással fáradtak pusztán azon, hogy az általuk kisajátított latin nyelvet, amire csak képességükből futotta, eredeti tisztaságában és eleganciájában vegyék át, és állítsák vissza. Ennek folytán számos - hogy úgy mondjam -, bámulatosan választékos férfiú Minerva kegyességéből olyan fokon művelte, hogy azt hitték, Cicerót és a legékesebben szóló régieket is utánozni tudják; így egészen napjainkig hasznos gyakorlattal, de a latin beszéd ezen édességeitől elcsábítva vagy megrontva, vétkesen odáig jutottak, hogy pusztán azt tekintették tudománynak, ami a szavak gyönyörűségével, a beszéd csiszoltságával, és az egész stílus régi jellegének visszaállításával foglalkozott.

Mennyi szépet ajándékozott ugyanis Laurentios Vallas, Angelos Politianos, Petros Bambos, Carolos Sigonios és hozzájuk hasonló rátermettsége az irodalom világának. Bár nem mindenkinek, sem nem állandó és szüntelen meglévő vágya és foglalatossága volt ez, mégis voltak olyanok, akiket a görög irodalom szeretete annyira rabul ejtett és lelkesített, hogy éjt nappallá téve minden igyekezetük arra irányult, hogy a görögül írt pergameneket és kódexeket a portól megtisztítva újra életre keltsék; egyesek latinra fordították, mások kritikai jegyzetekkel látták el őket, kiérdemelvén az ítéletet:

Qui non graeca simul iungit documenta latinis,
Ille nequit docti, Nomen habere viri.⁵⁵

Ugyanígy vélekedtek azok is, akik azt hangoztatták, hogy senki sem sorolható a tudósok közé, ha csak a görög irodalom műveit előbb el nem sajátította. Ebben a nyomorúságos helyzetben leledzett Capnio⁵⁶ is, aki nem habozik X. Leó pápánál az Egyháznak tett legnagyobb szolgálatai között azt említeni, hogy ő honosította meg elsőként a görög nyelvet Németországban, valamint elsőként ő ajándékozta meg a világegyházat a héber beszédről és művészetről írt tanulmányával, és hagyományozta azt Stephaniusra, Wolfiusra, Xylanderre és Crusiusra. Nem kevés azoknak a száma, akik ugyan Arisztotelész filozofálási módszerét kevésbé becsülik, de a zsidókat és azok Kabaláját, legalább is annak hasonmását utánozzák, mások Platont követik. Biztosak abban, hogy akkor lesznek jó filozófusok, ha életük minden tetteiben, elveikben az ő tanait követik. A filozófiában legkiválóbb képviselőjük az alábbi három: Joannes Picus, frankfurti herceg, Hermolaus Barbarus, velencei patrícius, az aquileiai pátriárka, és a firenzei Marsilius Ficinus, a platoni filozófia követője. És ki tudná elszámlálni azokat a kiválóságokat, akik az idő tájt a tudományok művelésében ismertek lettek? A geográfiába azonban egyik sem ártotta magát, hacsak a dicséretre méltó Hermol. Barbarust nem

55 Az, ki a görög iratokat nem veti mindjárt össze a latinokkal / Nem méltó arra, hogy tudósnek nevezzék.

56 Az imakönyvének a végéhez csatolva a Kabaláról olvashatunk.

számítjuk, aki Pomp. Melam művét – amelyet VI. Sándor pápának ajánlott –, kiadta.

II.

Ha a jelenség okát közelebbről és gondosabban megvizsgálod, súlyosabbnál súlyosabbat és számosat találsz. Elsőként azt említeném, hogy azokban a barbár századokban, amelyek hosszú ideig beárnyékolták a földkerekséget, szinte eltemették a *geográfiát*. A bajok akkor kezdődtek, amikor a barbárok Kr. u. az V. században távoli központjaikból fölkerekedtek. *Európa* legműveltebb területeit elpusztították, majd más és más módon, saját nyelvükön nevezték el azokat, kiforgatták neveiket, és kedvük szerint, ahogy jött, úgy írták le őket. Nehéz megmondani, legalább is szomorú arra emlékezni, hogy annak idején, amikor valamennyi tudományterületen – különösen pedig a *geográfia* terén – minden pusztult: amikor nemcsak, hogy senki sem volt, aki a jelesebb tudományokkal foglalkozott volna – ne is mondjam: művelte volna –, a kultúrát őrző könyveket vagy elégették, vagy a pusztítás más módján adták át az enyészetnek. Azokban az iskolákban és kolostorokban pedig, amelyekben a régi műveltség emlékei a pusztítást túléltek, a *geográfiáról* mélyen hallgattak. Ez az állapot ezt követően kétszer öt évszázadig tartott, azaz az V. századtól a XV. századig. Egyedül *Hispania* élte át szerencsésebben ezeket a nehéz időket, mivel bár a szaracénok kegyetlen és pusztító áradata elborítani látszott, a barbárok között a *matematika* és a *geometria* művelése továbbélt: mégpedig azáltal, hogy a királyok, a *szaracénok kalifái*, mind ezeket a tudományágakat, mind pedig a *geometria* tanulmányozóit kedvelték – azokat rendkívül nagyra tartották, megbecsülték és támogatták. A háborúk elcsendesedésével aztán – főként a matematika és a geometria tudományának művelése – Hispania belsejéből kisugározva egész Európában meghonosodott. A tudósok II. Szilveszter pápa javára írják⁵⁷ ezen, a népek számára nagyon hasznos fejlődést,

57 Többek között megtalálod Wilhelmus Malburiensisnál, *Az angolok cselekedetei*-ben, ahol ezt írja: „Szilveszter pápa volt az, aki a szaracénok abakusát Európába áthozta.”

aminek magyarázatát, úgy tűnik, Platina adja életrajzában.⁵⁸ Szilveszternek ez a kiváló cselekedete – bár sok haszna nem lett –, végtelen sok gyümölcsöt hozott volna azoknál, akik a matematikát és a geometriát nagyra tartották, ha az egyre befolyásosabb skolasztikusok gyógyíthatatlan betegsége már csírájában meg nem folytja.

Így tehát megkapván Szilveszter által ezt az ösztönzést, a *geográfia* tudománya ezzel még nem vált elterjedtté. Nagyon-nagyon nehéz ugyanis az egykor rendkívül hasznos és megbecsült tudományokat régi fényükbe és méltóságukba visszaállítani.

III.

Itt tartott hát a geográfia ügye a barbároknak az egész művelt Európára kisugárzott hatása következtében, és elhárultak az akadályok azok elől, akik ezen a tudományág művelésére vágytak. De tüstént fölmerült egy másik probléma, amely a gyávábbak és félénkebbek között, mint a századok rossz szelleme kísértette a geográfia tudományát. Az eretnekség gyanújába keveredett ugyanis mindaz, aki azt hitte és azt állította, hogy a Föld másik felén „ellenlábások” élnek, azaz hozzánk viszonyítva fejjel lefelé állnak és lábuk nyoma is ellenkező irányba néz.

Annak a kornak az emberei ugyanis sem a tudományokban, sem pedig a világról szerzett tapasztalatok alapján addig még nem jutottak, hogy a legkézenfekvőbb dolgokat is el tudták volna hinni, ha azok a közvéleménnyel és az érzésekkel ellenkeztek.

Ebben a kérdésben akkor az ellenlábásokról, amelyeket *antichtonok*-nak⁵⁹ is mondanak, ez volt a meggyőződés.

Természetesen a régi népeknek – áll ez a keresztényekre is –, az volt a szokása, hogy a csodák vagy a betegek képzelődése közé sorolták az *antichtonesok*-ról alkotott véleményt. Ciceró az *ellenlábások*-ról értekezvén annyira kétértelmű, hogy nehéz megállapítani, igaznak vagy nevetségesnek tartja-e a dolgot.⁶⁰ Nem akarok tovább időzni nála, de így tudják ezt a filozófia

58 Azt mondja ugyanis, hogy a firenzei kolostort elhagyva Hispániába ment, ahol a tudományokban olyan előmenetelt tett, hogy a tegnap még diák pillanatok alatt a professzorok sorába lépett.

59 A föld másik felén lakóknak.

60 Quaestion. Academ. Lib. IV. Cap. XXXIX. Olvasd hozzá a magyarázatokat.

történetének ismerői is. Nem kell elhallgatni, hogy az üres és ostoba vélekedés az ellenlábasokról annyira megülte a halandók lelkét, hogy még maguk a Szentatyák sem maradtak mentek tőle. Sőt, valamennyien azt vallják, hogy aki ezt gondolja, tévedésben leledzik, és a keresztény ügyre veszélyes. Nem tehetem, hogy néhány szentatyát meg ne említsek: elsősorban Szent Ágostont,⁶¹ aki mind rendkívül nagy tudású, mind pedig szívós hitvitázó volt, azon a véleményen van, hogy a tudósok jobban tudják. Bátrabban foglal állást Lactantius.⁶² *Mit mondjunk azoknak, akik azt gondolják, hogy léteznek ellenlábásaink, azaz Atipodes.* Mintha csak azt mondaná: locsogás, badarság az egész, és nem lenne elég szégyellni valójuk, még esztelen badarságokat, vénasszonyos álmokat is koholnak. Nincs is min csodálkoznunk! Arról ugyanis, hogy a Föld gömbölyű, tudomásuk nem volt, és nagy belső elkötelezettséggel tagadták is azt, miként olvasható Antióchiai Theofilnál.⁶³ A keresztény tan tisztaságának megőrzése érdekében volt ez a fokozott éberség: nehogy a filozófusok téveszméiből és légváraiból vett tévedések elegyüljenek akár a vallásba, akár pedig a keresztény erkölcsök közé. Éppen ezért, minél képzetesebb és elkötelezettebb képviselője volt valaki a vallásnak, annál inkább elutasította a *geográfia* tudományát, mint olyant, amely tanulmányozóit és művelőit az „ellenlábások” elvetendő tévedésébe sodorják. Így aztán azt, ami tudomány volt – mégpedig régtől rendkívül hasznos és hasonlóképpen ártatlan –, kárhózatossá, valamint tompa eszűnek bélyegezték azt, aki nem utasítja el, sőt elutasításához nem tapsol.

IV.

Ebből az átkos nyavalyából mindaddig nem tudtunk kigyógyulni, amíg a Földet körülhajózó európaiak annak gömbölyűségét be nem bizonyították. Ekkor már ugyanis az ellenlábásokat tagadóknak és az azokkal szimpatizálóknak könnyebben ellent lehetett mondani. Továbbra is megmaradt azonban, bár már nem olyan elítélő és a tudománnyal nem olyan ártatlanul indokolt méltatlankodás egészen a

61 De civitate Dei, Lib. XVI. Cap. IX.

62 Institution. Lib. III. Cap. XXIV.

63 Ad Autolicum Lib. II.

XV. század végéig és a XVI. század elejéig, amit többek között Galileo Galilei szomorú esete mutat, akit – mivel Tichon Brahe elméletét vallotta –, kegyetlen börtönbe vetették, és addig nem engedték őt onnan ki, amíg nyilvánosan azt nem vallotta, hogy tévedett. Végül a *geográfia* fején akkor kezdett igazán felragyogni koronája, amikor a matematika és a geometria örök érvényű tételeikkel el kezdték gazdagítani. Így, miként korábban a humán irodalomra, úgy a geográfiára is barátságosabb idők köszöntöttek, amikor Columbus Kristóf 1492-ben az új világot hajójával fölfedezte, és a firenzei Amerigo Vespucci a Molucken szigeteken kikötött, majd a nyugati óceánig hajózási felfedezését ismertté tette, és egyben az új világot – szinte mellesleg – fölfedezte. Ezt követően a földrészt saját neve után ő és Európa nemzetei *Amerikának* nevezeték el. Szerencsére nemcsak a szabad művészeteket szolgáló könyvnyomtatást fedezték fel, hanem a hajósok számára rendkívül fontos segédeszközt is, az iránytűt. Midőn tehát a hajózásban járatos és az arra avatott ismert férfiak a tengereken az ókoriaknál sokkal többet és messzebb hajóztak, tudásszomjuk arra sarkallta őket, és kötelességüknek tekintették, hogy pontosabban megfigyeljék a fontos és könnyen felderíthető dolgokat: majd fölfedező hajóútjaik új eredménye a tudósokhoz eljutva bőséges gyümölcsöt hozott, és mind az általános, mind pedig a speciális geometria részletesebb kidolgozását tették lehetővé. Sőt Európa egyes területein, ahol a reáltudományoknak valamely becsülete volt, feltűntek olyan tehetséges férfiak, akik a tudományoknak ezen fajtájában versengve szolgálták a társadalmat. Ezek között említendő a történelemben járatos *Antonius Nebrissensis* Hispániában, *Johann Balantyne* Skóciában, *Sebastian Münster* Németországban, akik *kozmoográfiát* írtak. A tudománynak ezen területén a mai ismeretektől ugyan sokban eltérnek, mégis hasznosak voltak azok számára, akik úgy gondolták, hogy ezekben a nehezen feltalált dolgokat igazabbakkal és újabb eredményekkel gazdagíthatják. A sajátos megbecsülést kiérdemlők közé számít: Johannes Vernerus, Blibas Pirchaimerus – mindkettő nürnbergi; Guilhelmus Barlouus angol; Henricus Glareanus svájci; Joannes Stobniza lengyel; Michael Villanouanus, Iacobus Zieglerus

és - aki Apianus kozmográfiáját teljesebb változatban kiadta -, Gemma Frisius; és akinek először volt bátorsága a Lexicon Geographicumot olasz nyelven megírni, amit azután latinul készített el, Zacharias Lilius, valamint Franciscus Baldellus. Saját hazánkfiait se hallgassuk azonban el: Johannes Honterus, az erdélyi Brassó szülötte, aki a Rudimenta Cosmographiae-t adta ki; aztán Zsámboki János, nagyszombati magyar, aki miként általában a humán irodalmat, úgy a geográfiát is saját korának szintjén nagyszerűen művelte.

V.

Eddig kiválóan bontakozott a geográfia, de vagy csak az általános, vagy külön a speciális. Sőt, ezen válfajában a tudós férfiak elkezdtek kidolgozni mind a fizikai, mind a történelmi, mind pedig a politikait geográfiát. Azt, hogy mit értünk ezen kifejezések alatt, könnyű belátni.

Az elsőt a vidékek geográfiai leírását értjük, azaz a határok vonalának, helységek pozíciójának, folyók futásának, a hegyek és völgyek fekvésének, tehát a vidék fizikai, természetes történetének a leírását.

A második körültekintően arról ír, hogy a régmúlt századok során egy-egy vidéken milyen okok miatt, milyen események, ezek következtében milyen változások történtek.

Végül a harmadik csoportba tartozók a kormányzatok és a népek közötti kölcsönös, sajátos jogokat, kormányzási formákat, a polgárok erkölcsseit és szokásait, életmódját és eszközeit, továbbá a vallásokat körültekintően megfontoltan ismertetik.

Így történt, hogy míg az isteni geográfia tudománya saját hibájából - kiváló adottságai ellenére - sterilnek és vértelennek tűnt; mára a dolgok bizonyos kiáradó bőségét nyújtja, és az emberek - legyenek akár az egyszerűek, akár műveltek - elkezdtek becsülni: különösen azért, hogy azokon az értékeken túl, amelyeket halmozva nyújtott a geográfia, az ellenlábasokról szóló ostoba rémképeket, amelyek a tisztelendő és kánaáni, de haladni nem akaró és tudatlan régi időket jellemezték, foghatóan és lépésről-lépésre megcáfolta, és az egész művelt világ más, a

korábbival ellentétes arcot öltött.

Ehhez járult a tudósoknak és művészeknek egy másik törekvése és ügyessége: amikor ezt az önmagában is kedves tudományt geográfiai térképekkel illusztrálták és számos módon tették áttekinthetőbbé, amelyeket asztronómiai és geometriai nagyon gondos mérések kombinációjával készítenek, felhasználva minden szükséges eszközt, és szinte az égből nézve rajzolják a területet meg. Mindazonáltal, nehogy azt gondoljuk, hogy a régiek nem törekedtek hasonlóra: Varrone-t⁶⁴ említhetjük: úgy tűnik, hogy az első geográfiai térképek keletkezésének ideje az alexandriai Cyrus idejéig Anaximandros⁶⁵ szerzőhöz vezethető vissza, de csak azok a kísérletek, amelyeket egykor a legnagyobb gonddal és igyekezettel végrehajtott mérésekkel végeztek. Propertius⁶⁶ versben fogalmazza meg az effajta térképek felett érzett örömét:

Cogor et e tabula priscos ediscere munkdos,
Qualis et haec docti sit positura DEI.
Et disco, qua parte fluat vincendus Araxes,
Quot sine aqua Parthus millia currat equus.
Quae tellus sit lenta gelu, quae putris ab aestu;
Ventus in Italiam, qui bene vela ferat.⁶⁷

Lám! Már ekkor létezett a fizikai geográfia tanulmányozása térképek alapján.

Nagyszerű kezdet ez ebben a korban, példájukat ma sem hallgathatjuk el; jóllehet sem pontosság, sem szépség tekintetében nem vehetik fel a versenyt a maiakkal. Azonkívül hiányoztak számukra a matematikai eszközök, amelyek a későbbi századokban nagyon jó szolgálatot tettek az európaiaknak; és hiányoztak azok a tapasztalatok is, amelyek a mai embernek az állandó hajózással szerezve rendelkezésére álltak. Nyers volt tehát a régiek

64 De Re Rustica Lib. II. 1. Kiadta: Gesnerus, 137. o.

65 Lásd: Perisionium, ad Acliani. Variar. Hist. III. 25. és ugyanott olvashatod ad Alcibiadem apophtegma: *πυνακων εον γυο πεξιοδοον*

66 III. Ver. 35-től

67 Töreksem a térképről megismerni a régi világokat, / Hogyan is helyezte Isten el őket. / És tanulom, merre folyik a legyőzendő Araxes, / Hány ezer lova vágat a pártusoknak víz nélkül, / A Föld mely részét fedi könnyű jég, és melyet éget az aszály; / melyik az a szél, amely Itáliába röpíti vitorlám.

térképrajzoló módszere, szinte csak vonalakkal dolgoztak, és sem a helyek sajátosságainak visszaadására, sem az ábrázolt helységek megfelelő és alkalmas elhelyezésére alkalmas nem volt. Ez látható a *Tabula Peutingeriana*-n,⁶⁸ amellyel a tudós és művelt augsburgi Velser gondos fáradozása után többen is foglalkoztak, akiknek a nevét most nem említjük, mindenesetre még az újabb munkák előtt a régiek igyekezetéből megemlítendőek azok, akik a kor szokásának megfelelő szinten, fáradtsággal és nagy szorgalommal geográfiai térképeket alkottak. Ezen a helyen meg kell említeni Volpiliust, mint kiválóan képzett férfit, aki a Föld és az ég térképe után vált híressé. Őt követi Gerhard Mercator, aki hasonlóképpen az egész geográfiában kiválóan képzett volt, amit nagyszerű munkája, a 144 lapból álló atlasza ékesen bizonyít: kiadásában, egy újabb munkájával egyetemben, korai halála megakadályozta. Petrus Montanus aztán szerencsénkre a kiadás gondját magára vállalta. Ugyanazon érdemekre vágyott Abraham Ortelius is, aki nagy értékű munkájával, II. Fülöp spanyol király támogatásával 1570-ben a *Theatrum Geographicum* című művét, majd 1595-ben a *Thesaurum Geographicum*-ot adta ki, *Parergon Geographicum*-áról nem is szólva, amelyhez több térképet is csatolt. Joggal említhetnénk mellettük ugyanebből a századból számos, nem utolsó helyen ismert még más geográfust is, akiket a fiatalabbak kedvéért csupán futólag idézünk meg. Ezek a következők: Hieronymus Surita és a másik Hieronymus Giraval, spanyol; Daniel Saubeth, Robertus Recordus, angol; Guilielmus Postellus, Petrus Gillius, Benedictus Arias Montanus, Lazius Adrianus Iulius, Gulielmus Xylander, Philippus Appianus, Ioannes Antonius Maginus, olasz; Moletius, Antonius de Herrera, Bernhardus Baldus, Papin Masonus, és korunból Pitiscus, Christophorus Cellarius, aki az *Antiqua et Nova Geographia*, valamint a nagy szorgalommal megírt *Orbis antiqui* szerzője. Végül Johannes Hübnerus tehetséges és termékeny geográfus, akinek a német nyelven megírt *Compendium Geographicum*-át a német iskolák tankönyvül használták, és otthon számtalan kiadást ért meg, de

68 Carolus Peutinger, augsburgi ügyvédről kapta nevét, akinek a halála után könyvtárában ezt az emléket találták – valamelyik kolostorból kapta. (A pergamen szélessége: 23,5 cm, hossza: 398 cm – a fordító megjegyzése.) Theodosius idejében adták ki, ami után *Tabula Theodosiana*-nak is nevezik; és a Római Birodalom útjait ábrázolja. Aki többet akar tudni róla, üsse fel Jo. Georg. Lothet: *Dissertatio de Tabula Peutingeriana*. Lipsiae 1732.

külföldön is több nyelvre lefordították.

VI.

A megfigyeléseikben kiemelkedő régi görög és római geográfusokról is szólni kell azonban, akiket a nagy műveltségű férfiak korunkban újra fölfedeztek. Ilyen volt a ragyogó és tudós író, Pomponius Mela, aki a Föld helyzetéről írt; és akit Hermolaus Barbarus, velencei patrícus, aquileiai patriarcha, alaposan képzett, kiváló tudós hozott napfényre elsőként, amit aztán VI. Sándor pápának ajánlott. Őt ebben ugyancsak nagyszerű tudós férfiak követték, köztük: Ferdinandus Pintianus, Henricus Stephanus, Franciscus Sanctius, Andreas Schottus, Petrus Iohannes Nunnesias, Iacobus Gronovius, a már említett Isacus Vossius, és végül Abrahamus Gronovius,⁶⁹ Jacob fia. Strabont művét említem, amelyet a műveletlen könyvkereskedők bemocskoltak, megrongáltak, majd Isaacus Casaubonus,⁷⁰ kora tudósainak ékessége, megtisztítva és kommentárokkal ellátva 1587-ben kiadta. Ezt a művet Gerhardus Mercator, akit fentebb dicsértünk, Ptolemeushoz csatolta, de nem lett olyan vaskos, mint Casauboni Trabon kiadása, mérete sem nagyobb, hasznos azonban az olvasóknak és az utókor számára. A többivel nem foglalkozunk, nehogy az előszó kereteit túllépjük. Aki pedig őket is szeretné megismerni, azoknak Doduellus művét felettébb ajánlom. Jeles érdemei voltak ezeknek a tudós férfiaknak a geográfia tudományának terén, de nemcsak az ő saját érdekük volt ez, fejlesztéséből kivették részüket a királyok és a nemzetek is. Társaságokat hoztak ugyanis létre, amelyek újabb megfigyelésekkel gazdagították, és hajóútjaikat úgy igyekeztek végrehajtani, hogy a földgömbnek még igazából felderítetlen területeit meghatározott tervek szerint felderítsék, és részben a szárazföldön, részben a tengeren asztronómiai képzettséggel a tengerek és vidékek pozícióját a lehető legnagyobb gonddal megmérjék. A királyok és népek ezen leleményességét növelte azon nemes versengés, amely a

69 Lásd Pomponius Mela nagyszerű művét, amelyet annyi tudós könyv mellett 1222-ben a leideni Iacob fia Abraham Gronovius adott ki.

70 A görög szöveghez Xylander latin változatát fűzték nagyobb papírméretben. A bajor kiadás, amely teljesen Casaubonus szövegét tartalmazza, szebb, mint amit néhány *lustrum*-mal [néhány ötévvel] korábban kisebb formátumban adtak ki.

spanyolok és a portugálok között India fölfedezését követően, a hajózás határait illetően fellépett. A dolog a következőképpen alakult: Amikor a portugálok a gazdag Henrich Afrika partjai mentén hajózáva és kutatva a Jóreménység fokáig először eljutott, majd Hátsó-Indiát keleti irányban fölfedezte, a spanyolok ellenkezően, nyugati irányba hajóztak, az Újvilágot – amelyet idővel Amerikának neveztek el –, célozták meg. Mindkét nép – a portugálok mellett a spanyolok is – a végeig való hajózás vágyából nemcsak az addig ismert földrészekig hatoltak előre, hanem nyugati irányban haladva körbe hajózták a Földet, és keletről térve vissza, érkeztek meg Spanyolországba, a portugálok pedig keletnek tartottak, és egyre messzebbre jutva, Amerikát érték el, azt megkerülve tértek vissza hazájukba:

Mindkét nép sértőnek és jogtalanak tartotta ezt a tettet; főként Ferdinánd, Kasztília királya, aki az oly könnyűnek tűnő kérdés megoldásában már nyílt erőszakra készült. Végül a viszályban mindkét király VI. Sándor pápához fordult. Ő pedig, hogy a rendkívüli feladatnak eleget tegyen, és az indulatokat lecsendesítse, úgy rendelkezett, hogy húzzák meg a Hesperida szigeten az egyik pólustól a másikig átfutó vonalat, és az így ketté osztott földgömbből a spanyolok 180 fokot nyugati irányban, a portugálok pedig ugyanannyi fokot keleti irányban hajózhattak anélkül, hogy a másik jogait sértenék, a szigeteket és valamennyi szárazföldet, amelyeket ily módon közben felfedeznek, maguknak tudhatják, és mindkét nemzet a jövőben joggal megtarthatja, attól a körtől számítva, amit ők *la linea de demarcation*-nak, mi határvonalnak nevezünk. Így hát ez idő tájt a pápák, a királyok és népek a geográfia dolgaiban, a földrészek és a tengerek felosztásában így jártak el. Ez a versengés sokat használt ennek a rendkívül nemes tudománynak; és nagyban gazdagította azt, különösen amikor később a franciák is, valamint az angolok és a németek ugyanazon kitartással semmit sem hagytak felderítetlenül.

VII.

Csak ámulni lehet azon, hogy midőn egész nemzetek és azok fejedelmei, valamint tudós férfiak mind a jelesebb régi

geográfusokat kiadták, mind pedig az újabbak kutatásait még alaposabb és pontosabb megfigyelésekkel kiegészítve napfényre hozták úgy, hogy minden tele van a geográfusok írásaival: az iskolákra – legyenek azok nyilvános vagy magániskolák –, tanulmányaiknak az iskolák semmi hasznát sem látják. Ostobaság volna azt gondolni, hogy az iskola igazgatói és a tanárok szándékosan rendezik így, vagy hogy kárhozatos irigységük következménye, attól félvén, hogy kiderül, a fiatalok többet tudnak, mint ameddig az idősebbek ismeretei jelenleg terjednek. Tényleg nem szükséges ezen a nagyon méltatlan jelenség mögött másféle bűnököt keresni, mint a korlátoltságot; amit mi a legenyhébb jelzővel illetve is gáztettnek nevezünk, amely az oly hasznos és érdekes tudomány előtt az utakat elzárta, a kapukat eltorlaszolta. Ennek a kornak a tanárai nagyon meg voltak elégedve, ha tanítványaikat a grammatika ösvényein nagy ügyel-bajjal elterelgették, majd azt hitték, hogy akár szónokokként, netalántán filozófusokként is megállják helyüket, ha a latin költeményeket jól-rosszul eldadogják: a történelemtől és a geográfiáról pedig félelmetesen keveset tudtak. Így történhetett meg, hogy a széltében ismert és tudós férfiak, miközben nagy hírnévnek örvendtek, ezen tárgyakban meglévő tudatlanságukat csúful erénynek igyekeztek feltüntetni. Neveket nem említek, egy bizonyos Cornéliust azonban elhallgatni nem tudok. Ő, bár egész Itália, sőt más kulturáltabb országok tekintetében is ékesszólásban és a filozófiai okfejtés hatásos alkalmazásában sokakat felülmúl, a geográfia elemi ismereteiben bámulatos járatlanságról tesz tanúbizonyságot. Dicsfény övezte nevét én nem bánom – rendkívüli tudatlanságát ő maga saját szavaival bizonyítja. Így szól ugyanis *Leveleiben*,⁷¹ amelyeket beszédeivel együtt adtak ki: „X. Y. Rostockból, amely városnak a nevét sohasem hallottam, és azt sem tudom, hogy a földkerekségnek amely táján lehet, írja nekem...” Meglehetősen szégyenletes dolog! Továbbá fejedelmekről és más jeles svájci férfiokról, Hollandia és más, távoli vidékek – Ázsia, Európa, Afrika, Amerika királyairól annak tekintélyével, amit beszennyezett, tudálékos ékesszólással ír.

71 Epistola XLI. és L. Megjelent: Lipcsében.

Az pedig, hogy ez a vétek milyen sokáig és szerencsétlenül, valóban méltánytalanul jellemezte a tudományos életet, nyilvánvaló abból, hogy ma is sokan vannak a tudományok művelői között olyanok, akik a tárgyalt témában nagy jártasságról tesznek tanúbizonyságot, a geográfia területén azonban felülmúlják őket a geográfiában járatos mai gyerekek.

Az első, aki a tudományos életnek ezen visszásságát felismerte és hathatósan küzdött ellene – tudomásom szerint –, a nagy és kiváló tudós, Michael Neander volt, aki a tudományok felvirágzásáért páratlan erőfeszítéseket tett. Mint lelkész ugyanis és az Illfeldi *τοφροντισηριο* rektora úgy érezte, ezen gond magáévá tételére sajátos helyzete felhatalmazza. Azzal sem elégedett meg, hogy egyedül megvalósít valamit, hanem egyidejűleg a legjobb tudósokat meggyőző érvekkel az ügy számára megnyerte.⁷² Ezen nagyszerű kezdeteket folytatva arra törekedett, hogy a geográfia oly hasznos tudományát Németország valamennyi iskolájában lépésről-lépésre meghonosítsa. Kezdeményezésének gyümölcse sokáig ugyan csak a kulturáltabb Németországban jelentkezett, de aztán egyes szomszédos nemzetek, az ő példáján felbuzdulva, rendkívüli lendülettel és egymással versengve láttak munkához: főleg a hollandok, az angolok, a franciák és a többi olyan nemzet, amelyek a földkerekséget körülhajózáván hazájuktól legtávolabb eső földrészeket is adófizetőjükké, gyarmatukká tenni, vagy legalább is saját telepeseik számára megszerezni igyekeztek.

Így tehát a XVII. század hajnalán annyira megsaporodtak a geográfiai kompendiumok, hogy miként korábban elhanyagolható, valóban ritka jelenség volt, úgy mostanra számuk túlságosan is megnövekedett.

A tudományoknak ezen a területén, és azoknak az ifjúság körében való terjesztésében csupán csak Magyarország nem akart, vagy nem tudott előre lépni. Hiányoztak ugyanis az olyan haladó szellemű

⁷² Olvasd el, amit erről a dologról tudós barátainak és az iskoláknak szánva azzal a szándékkal tanácsol, hogy a gyerekeket és a tanuló ifjúságot segítse a tárgy könnyebb megértésében, mégis a geográfiából, a történelemből és a kronológiából hiányzik a rendszer. A mondott tanácsokat megtalálod az előszóban: *Orbis terrae Partium succinctae Explicationi*, Lipcse, 1559. nyolcadrétben. A könyv ugyan a kor szokásához híven szinte módszer nélkül való, de bőségesen szolgáltat ismereteket a geográfia, a természetrajz (*historia naturalis*), a társadalom- és tudománytörténetről, sőt a politikai vonatkozásokban különösen terjedős. Tudomásom szerint ezt volt Németországban az első *Compendium Geographicum*.

férfiak, akik felvállalták volna annak gondját, hogy ezen természettudományokat közérthetővé tegyék és népszerűsítsék.

VIII.

Fentebb már megemlítettük ugyan Erdély Brassó városából való Johann Honterus *Rudimentorum Cosmographiae* c. munkáját, amellyel ezeket a nemes tudományokat népe számára megközelíthetővé igyekezett tenni, nem merném azt állítani, hogy az erdélyiek Honterus szándéka szerint előre haladtak volna, legalább is senkit sem ismerek az egész évszázadot tekintve, aki akár Erdélyben, akár Magyarországon az ő ösztönzésén felbuzdult volna. Nehéz a kihűlt, és a reáltudományok számára érzéketlen elméket azok művelésére indítani és vezetni. Végül egy teljes évszázadnak kellett eltelnie, mígnem szerencsésebb kezdetekkel, jóllehet sok tudálékos gáncsoskodás mellett a késmárki matematikus, szepességi szkíta, Fröhlich Dávid Bártfán nyomtatott *Medulla geographiae practicae* c. munkája napvilágot látott.

Gonddal, korának magyar színvonalát meghaladón és elég szépen megírt könyvecske ez, és amivel a szerző a dicséretet még kiérdemli: előzmények vagyis előfutárok nélkül alkotta meg és adta ki.

Két részből áll: az első rész bevezetés, amelyben egy *Generalis Geographia* megírására tesz kísérletet, ezt követi a *Geographia Specialis*, amelyben huszonkét fejezet során Európát, Ázsiát, Afrikát és Amerikát mutatja be. Még Fröhlich életében súlyos és – miként gondolták –, sok tévedést vetettek a szerző szemére a felettébb rosszindulatú és az igazság megítélésében hiányos műveltségű, avatatlan személyek. De hát mi történik akkor, ha netalántán tévedett a leírásban, miként esetenként valóban előfordul? E tévedésekkel, amelyeket elkövetett, bizonyára nem hibázott nagyobb, mint amit akár a régebbi, akár pedig az újabb kori geográfusokánál harag nélkül vesznek tudomásul az igazán műveltek. Egyébként kora akadémikusok rovására írandó, hogy a kis könyv, amely az ifjúságnak nagy hasznára lehetett volna, nem juthatott el a hazai iskolákba. Ezt eredményezi, ha az igazság meghamisítóinak csapdájába jutunk. Fröhlichnek ezen fáradozása

azonban arra jó volt, hogy több főúrban és a nemesség kiválóbb férfiában a „Medulla” fölkelte az igényt ezen tudományág alaposabb megismerésére, midőn merő szórakoztatásukra a könyvecskét olvasgatták, és a geográfiai térképeket, amelyeket a német katonaság tisztjei hoztak Magyarországra, megszerették, használatukat elsajátították. Talán láttál már, Kedves Olvasó, olyan fürdő-, ebédlő-, vagy palotafalakat, amelyeket körös-körül országok festett térképeivel díszítettek. Ennek az igyekezetnek megvolt az a gyümölcse, hogy az országok határait és szomszédait, a helyek fekvését és távolságait, a folyók futását, a hegyek vonulatait, a mezőket és lapályokat szinte játszva és mellékesen ismerték meg a fiatalság mellett az idősebbek is. Az igaz ugyan, hogy az így szerzett felszínes ismeretek kevésbé váltak hasznára az igazi geográfiának, sokakban feltámasztotta azonban az igényt arra, hogy ezt a tudományt mélyen, könyvek és tanárok irányításával ismerjék meg. Ez idő tájt tehát a panaszok, hogy az iskolák ezt a nemes tudományt megtagadják, vagy legalább is félvállról veszik, meghallgattattak; helyenként elhatározták, hogy az iskolák előljáróit és tanárait arra ösztönzik, hogy minden lehető tegyenek meg, és fáradságot nem kímélve dolgozzák ki, milyen módon lehetne megvalósítani, hogy a geográfia hasznos és üdvös tudományát az iskolák és a gimnáziumok tantervébe felvegyék és tanítsák. Szívvel-lélekkel igyekeztek hát szerte Magyarországon iskoláikban a tanárok ezek népszerűsítésével az okos emberek kívánságának megfelelni, és el kezdtek tanítványaiknak a geográfiáról csevegni. Amilyen nagy volt azonban a felbuzdulás, annyira keveset használt az ifjúságnak, ennek a nagyszerű tantárgynak pedig inkább ártott: a tudatlan tanároknak ugyanis fogalma sem volt, mit kell előbb, és mit később tanítani. Mindezt a XVII. század végén kiváló iskolák sorsában, amelyek az idő tájt itt-ott hirtelen felvirágoztak majd elsorvadtak, gyermekként magam is megtapasztaltam.

IX.

Így állt a a geográfia ügye Magyarországon az elemi iskolákban szinte egészen a XVIII. század beköszöntéig. Akkor tájt ugyanis a

Jézus Társaság tisztelendő atyái gazdag irodalmi munkásságot fejtettek ki, és sokat fáradtak a természettudományok kibontakoztatásában, hogy ezt az elmaradott népet ifjúságának nevelése által felemeljék.

Példájukat követték mások is, akiknek ugyancsak szívügye volt a reáltudományok fejlesztése. Nem tagadhatjuk azonban, hogy a geográfiai tanulmányok megújulásáért a dicséret a jezsuita atyákat és azok gimnáziumait illeti. Ki kell emelnem *Szentiványi* tisztelendő atya ezen tárgyban kifejtett irodalmi munkásságát, és – amin csodálkozom –, az első geográfiai kompendium *Copmendiosae Explicationis Geographicae* címmel a Jézus Társaság gimnáziumában működő, R. P. Iacobo *Phiazevich* tollából jelent meg 1714-ben, Zágrábban.⁷³

A könyvecske jelentőségéről képet alkothatunk magunknak abból, hogy sem előzménye sem követője nem volt, ha csak nem tekintjük annak a Lipnicens-i horvát *Nicolaus Millyak*-nak az ünnepi disputációját, amelyet az egyetemes filozófiáról tartott. XVIII. fejezetben tárgyalja témáját röviden, de helyesen. Azt pedig, hogy a honi iskolák számára sohasem fordították le, erősen kétlem, mivel a horvátoknál ekkor tájt már szabadabb utat biztosítottak az igényes tudományok művelésének. Bárhogy legyen is, örök dicséret illeti a horvátokat a geográfia kompendiumáért ezen a barbár határvidéken.

Egyébként ezen kis művek által szépen bontakozott a geográfia tanítása és tanulása, és tény, hogy részben magától, részben pedig a vezetők kérésére és biztatására, és akik a közügyeket szívükön viselték, a gimnáziumok feletteseit és igazgatóit arra biztatták, hogy a legnemesebb tudományág tanítását az iskolamestereknek megparancsolják, ami a legszebb reményekre jogosított fel.

Így Magyarország iskoláiban – mind a felsőbb, mind az elemi iskolákban – a napot és az órát is meghatározták, amikor geográfiát kellett oktatni, egyben megjelölték a tankönyveket is. Ezek között – véleményem szerint – a pálmát a *Geographica Globi Terraquei Synopsis* című könyv nyerte el, amelyet 1735-ben,

⁷³ Ne hallgassuk el a vékonyka, de szép kis könyv feliratát: Veteris et noVae geographiae CoMpenDIosa CongerIes, seu: CoMpenDIosa eXpositio geographICA; eVropae, AsIae, AfriCae, aMerICaeqVe, tipo Data.

Nagyszombatban adtak ki. A kis mű szerzője elhallgatta nevét, viszont azokat a szerzőket, amelyekből merített, tisztességgel megadja, mondván: azért, mert semmit sem óhajt hevesebben, semmit sem szeretne inkább, minthogy a geográfia az őt kiegészítő történelmi és kronológiai stúdiumokkal egyetemben a Kedves Olvasó gyarapodására, és a lehető legnagyobb előmenetelére szolgáljon.

X.

Ezeket kívántam elmondani jó barátomnak az *Introductio in geographiam novam* címet viselő ezen könyvének bevezetőjében, hogy a tanuló ifjúság számára mindjárt az első pillantásra nyilvánvalóvá válhasson, milyen hányattatáson ment át a geográfia a legrégebb időktől kezdve napjainkig: hogy a tudósok is megtudják, maguknak a tanítóknak is ismeretlen volt a geográfia. Ezt a dicséretes könyvet pedig az a nagyszerű ember adja ki, akit Tomka-Szászky Jánosnak hívnak, olyan férfi ő, aki gyermekkorától a tudományoknak kötelezte el magát: nem azért, mert a geográfiai kompendiumokat akarná gazdagítani, hanem a hazai iskolák diákjainak szeretne segítséget nyújtani, mivel ezekben az intézményekben a nemzetiségek és nyelvek különbözősége miatt a latin nyelv használatos. Azért pedig, hogy mind a tanítókat, mind pedig a diákokat a helységek nevének kikeresésével járó bosszúságtól megmentse, minden területen annak határait, tengereit, folyóit, hegyeit, közigazgatási körzeteit és ezekben a városokat, várakat, mezővárosokat az égtájak szerinti fekvésük szerint megadja. A leírást a közigazgatási egységekkel és a városokkal kezdi, az egyes vidékek fekvésével, hol északon, hol pedig délen, amikor is jobb kézre a keletet veszi, alulra pedig a délet; aztán pedig balra fordulva nyugat felé halad, vagy ha az úgy kívánja, ismét állva marad. Felhasználja azonban – nehogy úgy tűnjön, hogy forrásait elhallgatni igyekszünk –, ismert geográfusok műveit is, miként elsősorban Cellarius, de Hübner és Schatz könyvét is. A térképek közül a legismertebb Homann- és Scheuter féle térképeket. Oroszország, Tatárország, Afrika és Svájc környékét a wittenbergi professzortól, Joann Matthias Haastól veszi át. A geográfiai és szinoptikus táblázatokat saját

használatára ugyancsak átvette. Magyarország ismertetéséhez azonban az én négy kötetben megjelent *Notitiae Hungariae Novae* című könyvemet használta, illetve a kézzel írt, *Kurze Einleitung zur Geographischen Känntniss von Ungarn* címet viselő művemet, amelyet csaknem húsz évvel ezelőtt az egyik magas rangú herceg használatára anyanyelvén írtam. A körzetek és megyék, Horvátország és Dalmácia katonai ismertetéséért a Magyar Udvari Kamara kincstárnokának, a műveltsége miatt nagyon tiszteletreméltó L. B. Kellernek tartozik köszönettel. Szlavóniát a felosztás legújabb szabályai szerint írta le, miként Erdélyt és a még Magyarországhoz tartozó területeket Bombardi geográfiájából kölcsönözte.⁷⁴ A Müller-féle Magyarország-térképet pedig, amelyet Mikoviny Sámuel saját kezűleg igazított ki, gondosan követte. Az egyes vidékek leírásának végéhez az érsekségek, a püspökségek és az akadémiák leírását csatolta, valamint a fontosabb városokat a menhelyekkel, amit leginkább azért tett, hogy egyben a geográfia egyházi vonatkozásait is megmutassa. Mivel pedig a Keleti Egyház mai érsekségeiről és püspökségeiről súlyos hanyagság miatt adatokhoz hozzá nem jutott, azokat Nilo Doxopatriusnak még a Bizánci Császárság virágkorában, a tizenegyedik században írt műve alapján öt pátriárkai székhelyet említ, amiért az olvasók elnézését kéri. A vidékek természeti és társadalmi vonatkozásairól csak annyi fejezetet írt, amennyit a tanuló ifjúságnak tudnia kell. Az ókori és a középkori geográfia területéről is csak annyit hoz, amennyi a klasszikus szerzők és az egyetemes történelem megértéséhez szükséges, elkerülendő, hogy ez az iskolák használatára szánt kis könyv terjedelme és – ami ebből következik – az ára megnövekedjen. Egyedül Palesztinát, hogy azok számára, akik a Szentírást olvassák, a szükséges ismeret kéznél legyen, függelékképpen csatolta, valamint a szinoptikus táblázatot is, hogy a kezdők és a geográfiában már előre haladott tanulók a tanultakat könnyen átismételhessék.⁷⁵

Azonkívül a tanulók túlterhelésének elkerülésére valamennyi országot osztályok szerint három feladatcsoportba sorolta a könyv

74 Erősen átalakította azonban, amit az olvasó – a csatolt jegyzetek alapján – könnyen fel fog ismerni.

75 Hogy ezzel most a rövideg kedvéért nem foglalkozunk, kérjük a kedves olvasó megértését.

írója: utolsó, középső és első osztályba. Végül a városok hasznos és szükséges mutatójával is szolgál a gondos szerző. Te pedig művelt olvasó, e nagyon kedves férfiúnak ezen művét használd, gyarapodj általa, és hozzánk, kik javadra szívesen fáradsunk, továbbra is légy kegyes!

Pozsony, Külvárosi Múzeum, 1748. augusztus 1.

II.

Timon Sámuelről szóló irodalom

- M. Reischl ShP: Atlas historicus, Augsburg 1758. p. 145.
- J. N. Stoeger: Scriptorum provinciae Austriae S. J., Bécs, 1856. p. 370.
- C. Wurzbach: Biographische Lexikon der Kaiserthums Oesterreich, Bécs, 45. kötet, pp. 164-165.
- I. Nagy: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Budapest, 1858. 2. köt. pp. 222-223.
- C. Sommervogel: Bibliothéque de la Campagne de Jésus 7 köt. Párizs-Brüssel 1890-1909. p. 7.
- J. Szinnyi: Magyar írók élete és munkái. Budapest, 1891-1914. 1-14 köt. 14. köt. pp. 180-182.
- Pamiatke trnavskej univerzity 1635-1777. SSV Trnava, 1935.
- B. Varsik: Národnostný problém trnavskej univerzity, Bratislava, 1938. pp. 156-157, 206-207.
- J. Rekm: Z kultúrnych dejín trencianskeho Povazia. Trenčín, 1943. pp. 3-7.
- J. Tibenský: Chvály a obrany slovenského národa. Bratislava, 1965. pp. 96-99.
- L. V. Rizner: Bibliografia pisomnictva slovenského. 6. köt. pp. 27-28.
- R. Hornák: Trencianska Turná – 700 rokov (1269-1969). Turná, 1969. pp. 57-60.
- Magyar Életrajzi Lexikon 2. köt. Budapest, 1969. p. 866.
- Slovensko-Dejiny. Bratislava, 1971.
- V. Ruzicka: Skolstvo na Slovensku v období neskorého feudalizmu. Bratislava, 1974. p. 156.
- J. Misianik: Pohľady do starej slovenskej literatúry. Bratislava, 1974. p. 34.
- J. Tibenský: Bibliografia prírodných, lekárskejších a technických vied na Slovensku, od roku 1850. Martin, 1976. 1-2. p. 652.
- Vlastivedný slovník obcí. 1-3. köt. p. 177.
- J. Barica: Slávni priekopníci slovenskej vedy a techniky. 1979. p.

18.

A. Bagin: Vybrané kapitoly zo slov. Cirkev. Dejin. Bratislava, 1980. pp. 110-111.

Enciklopedia Slovenska. Bratislava, 1982. p. 79.

J. Barica: Vede a národu. 1984. p. 36.

Encyklopedia slovenskej literatúry. Bratislava, 1984. 1-2. pp. 192-193.

Dejiny slovenskej literatúry. Bratislava, 1984.

J. Minárik: Dejiny slovenskej literatúry. Bratislava, 1985.

J. Minárik: Trnavská univerzita v dejinách školstva a vzdelanosti. Bratislava, 1986. p. 5.

J. Minárik: Matej Bel. Bratislava, 1987. pp. 271, 355-356.

B. Varsik: Otázka vzniku a vyvinu slovenského zemianstva. Bratislava, 1988. pp. 148, 153.

Dejiny Trnavy. Bratislava, 1988. pp. 120, 320, 332.

Slovensky dejiny. Martin, 1990.

Trencin, vlastivedná monografia I. Trencin, 1993. p. 111.

J. CH. Korec: Cirkev v dejinách Slovenska. Bratislava, 1994.

R. Hornák: Trencianska Turná 1269-1994. Turná, 1994.

R. Marsina: Slovensky historik Samuel Timon 1675-1736. Turná, 1995. pp. 320.

J. Simoncic: Trnavská Univerzita 1635-1777. 1996.

Milan Ferko: Sto slávnych slovákov. Martin, 1997. p. 45.

M. Vyvíjalová: Alexander Rudnay v kontexte slovenského národnoobrodeneckého hnutia. Martin, 1998. pp. 211, 214.

Reprezentacny biograficky lexikon Slovenska. Martin, 1999. pp. 338-339.

Rudolf Hornák: História rímskokatolíckej farnosti Trencianska Turná. Trencianska Turná, 2001. pp. 15-21.

F. Weisser: A katolikus iskolaügy. pp. 265-266.⁷⁶

TARTALOMJEGYZÉK

A geográfia tudományának helyzete Magyarországon 1600–1750	Hiba: A hivatkozás forrása nem található
A kezdetek.....	Hiba: A hivatkozás forrása nem található
Marsigli és a Kárpát-medence földrajza.....	Hiba: A hivatkozás forrása nem található
A jezsuiták és a geográfia.....	Hiba: A hivatkozás forrása nem található
Bél Mátyás és köre.....	Hiba: A hivatkozás forrása nem található
Timon Sámuel, a Tisza leírója.....	Hiba: A hivatkozás forrása nem található
Timon Sámuel Magyarország Tisza Folyójának és a Vág egy szakaszának leírása.....	Hiba: A hivatkozás forrása nem található
Előszó.....	Hiba: A hivatkozás forrása nem található
A Tiszáról szóló fejezetek mutatója.....	Hiba: A hivatkozás forrása nem található
Tiszának és a beléje ömlő számos folyónak és pataknak rövid bemutatása.....	Hiba: A hivatkozás forrása nem található
I. §.....	Hiba: A hivatkozás forrása nem található
Erdély peremvidékének és belső tartományainak a Tiszába ömlő néhány folyója.....	Hiba: A hivatkozás forrása nem található
Temes Bega, ill. Vega folyója.....	Hiba: A hivatkozás forrása nem található
Maros.....	Hiba: A hivatkozás forrása nem található
Körösök.....	Hiba: A hivatkozás forrása nem található
Berettyó.....	Hiba: A hivatkozás forrása nem található
Kraszna.....	Hiba: A hivatkozás forrása nem található
Hortobágy.....	Hiba: A hivatkozás forrása nem található
Almás.....	Hiba: A hivatkozás forrása nem található
Az erdélyi Sajó folyó.....	Hiba: A hivatkozás forrása nem található
Bistrica.....	Hiba: A hivatkozás forrása nem található
Borgo.....	Hiba: A hivatkozás forrása nem található
Nagy-Szamos.....	Hiba: A hivatkozás forrása nem található
Kis-Szamos.....	Hiba: A hivatkozás forrása nem található

Lápos.....
Nagy-Bánya vidéki vízfolyások.....
található
Beszterceből Nagy-Bányára vivő út.....
nem található
A Szamos Szatmár megyei szakasza.....
nem található

II. §. A Tisza forrásai, folyói, amelyek Máramaros megyében

ömlenek beléje.....
A Tisza forrásai.....
Sopurka.....
Sajó, Mara, Kasszó.....
Apsa.....
Tarász.....
Talábor.....
Szeklence.....
Huszt.....
Nagy-Ág.....
A Tisza Ugocsa Vármegyében.....
található

III. §.....

Azok a folyók, amelyek Máramaros alatt a különböző megyékben a
Tiszába ömlenek.....Hiba: A hivatkozás f

Túr.....
Batár.....
Borsova.....
Cseheroda.....
Egy Beregszász mellett folyó patak.....
nem található

IV. §.....

A Tisza nagy kanyarulata Kisvárdánál.....Hiba: A
nem található

A Tisza nagy kanyarulata kelet felé.....
nem található

Kisvárda körüli vizek.....

V. §.....

Takta és Bodrog szigetei, a Latorca vízfolyás és főként Zemplén vármegye több folyója.....	Hiba: A hivatkozás f
Takta szigete.....	
Latorca.....	
Bodrog félsziget.....	
Tice.....	
Latorca, Laborc, Ondova és Topla (Tapoly) egyesülésének helye	
Bodrog folyó.....	
VI. §.....	
Ung vizei.....	Hiba: A hivatkozás f
Az Ung mentének leírása.....	
található	
Hanajna és Vinna közötti tó.....	
található	
Az Ung forrásvidéke.....	
VII. §.....	
Zemplén vizei.....	Hiba: A hivatkozás f
Ciróka.....	
Udva.....	
Ondava vagy Ondova és Ondva.....	
található	
Hocsa, Bruznica és Olka patakok.....	
található	
VIII. §.....	
Sáros vármegye vizei.....	Hiba: A hivatkozás f
Topla vagy Toplya.....	
Breznik.....	
Az Ondava és a Topla Vásárhelynél egyesül.....	
forrása nem található	
Székcsó patak.....	
Torissza (Tarca).....	
Sáros várának romjai.....	
Kis-Szeben eredete.....	
Kassa címere.....	
Mirk patak.....	

IX. §.....	
Néhány szepesi vízfolyás.....	Hiba: A hivatkozás f
A Hernád forrása.....	
Nagy-Gölnic.....	
Kis-Gölnic.....	
Szvinica folyó.....	
Magyarország legészakibb folyója, a Dunajec.....	
forrása nem található	
Poprád.....	
Szepes és Abaúj vármegyét egymástól elválasztó patak.....	
hivatkozás forrása nem található	
X. §.....	
Abaúj vármegye vizei, elsősorban a Hernád.....	
forrása nem található	
Csermely.....	
Miszla.....	
Szartos.....	
Ida.....	
A Kanyapta mocsár.....	
A Bódva eredete.....	
A Hernád elhagyott medre.....	
található	
A Hernád Bársonyosnak nevezett kiágazása.....	
forrása nem található	
Olsva – A Hernád bal partján Abaúj és Zemplén vármegyékben	
.....	
XI. §.....	
Magyarország legkiválóbb szőlőtermő vidékének leírása.....	
hivatkozás forrása nem található	
Észak-Magyarország legkiválóbb bortermő vidékeinek leírása.....	
hivatkozás forrása nem található	
A borvidék egyéb helységei.....	
található	
XII. §.....	
Torna folyóvizei.....	Hiba: A hivatkozás f
XIII. §.....	

Gömör folyói és patakjai.....	Hiba: A hivatkozás f
XIV. §.....	
Néhány borsodi vízfolyás.....	Hiba: A hivatkozás f
XV. §.....	
A hevesi folyók és patakok.....	Hiba: A hív
található	
XVI. §.....	
A Tisza Külső-Szolnok megyei szakasza.....	Hiba: A
nem található	
XVII. §.....	
Az Árva folyó és a Vág forrása.....	Hiba: A hív
található	
XVIII. §.....	
A Vág Trencsén vármegyei szakasza.....	Hiba: A hív
található	
Folyók és patakok; 2. szigetek, félszigetek, tavak, mocsarak, lápok; 3. várak és kastélyok; 4. városok és mezővárosok szerinti	Hiba: A hivatkozás f
Folyók nevei.....	Hiba: A hivatkozás f
Szigetek, félszigetek, tavak, mocsarak, lápok és elöntések.....	
hivatkozás forrása nem található	
Ép és elhagyott várak és kastélyok.....	Hiba: A hív
található	
Városok és mezővárosok.....	Hiba: A hivatkozás f

Függelék:

Földrajzi nevek általános mutatója. Hiba: A hivatkozás forrása nem található

Bél Mátyás előszava Tomka-Szászky János: *Introductio in orbis antiqui et hodierni geographiam* című művéhez. . .Hiba: A hivatkozás forrása nem található

Timon	Sámuelről	szóló
irodalom.....		